

Nordisk
Ministerråd

På tværs af Norden

Økokritiske strømninger
i nordisk børne- og
ungdomslitteratur

På tværs af Norden 2

Økokritiske strømninger i nordisk børneog ungdomslitteratur

Nord 2021:009

ISBN 978-92-893-6742-4 (PRINT)

ISBN 978-92-893-6743-1 (PDF)

<http://dx.doi.org/10.6027/nord2021-009>

© Nordisk Ministerråd 2021

Layout: Studio Bjørn Ortmann

Forsideillustration: Kathrina Skarðsá

Tryk: Rosendahls

Printed in Denmark

Det nordiske samarbejde

Det nordiske samarbejde er en af verdens mest omfattende regionale samarbejdsformer. Samarbejdet omfatter Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige samt Færøerne, Grønland og Åland.

Det nordiske samarbejde er både politisk, økonomisk og kulturelt forankret, og er en vigtig medspiller i det europæiske og internationale samarbejde. Det nordiske fællesskab arbejder for et stærkt Norden i et stærkt Europa.

Det nordiske samarbejde ønsker at styrke nordiske og regionale interesser og værdier i en global omverden. Fælles værdier landene imellem er med til at styrke Nordens position som en af verdens mest innovative og konkurrencedygtige regioner.

Nordisk Ministerråd

Nordens Hus

Ved Stranden 18

1061 København K

www.norden.org

Læs flere nordiske publikationer: www.norden.org/da/publikationer

På tværs af Norden 2

Økokritiske strømninger
i nordisk børne- og
ungdomslitteratur

Redaktører

Nina Goga & Marianne Eskebæk

Projektleder og redaktør

Sofie Hermansen Eriksdatter

Indhold

4	Forord <i>Sofie Hermansen Eriksdatter</i>	36	Barnboken i skräpocen: En undersökning av relationen mellan natur, kultur och skräp i Linda Bondestams Mitt bottenliv (2020) <i>Lydia Wistisen</i>	91	IV DET SOM VAR VORT
7	I ANTROPOCÆNE UDFORDRINGER			92	Plantekarakterer i et utvalg nordisk barnelitteratur <i>Lykke Guanio-Uluru</i>
8	Stenen <i>Laura Ruohonen og Anders Holmer</i>	42	Stenskravlare <i>Mats Söderlund og Kathrina Skarðsá</i>	100	Tusen padder gjennom gresset <i>Tyra Teodora Tronstad og Karen Filskov</i>
14	Antropocæne udfordringer og perspektiver i nordisk børne- og ungdomslitteratur <i>Jens Kramshøj Flinker</i>	51	III SALON TELLUS	102	Sølvfisk og sekretær fugl: Dyreliv i aktuel poesi for børn <i>Anna Karlakov Skyggebjerg</i>
21	II DEN BEFÆSTEDE VERDEN	59	Fra frykt til fremtidstro: Klimaendringer i nordiske bildebøker <i>Reinhard Hennig</i>	110	Det som var vort <i>Oskar Kroon og Lars Vegas Nielsen</i>
22	Skandinavisk sakprosa for barn og unge om plast og klima <i>Nina Goga</i>	68	Aksel Pedersens Dykk <i>Arne Svingen og Linda Bondestam</i>	116	En tid bortom människans. Djuptid och ekokritiska perspektiv i Linda Bondestams bilderbok Mitt bottenliv <i>Mia Österlund</i>
30	Den befæstede verden <i>Ragnheiður Eyjolfsdóttir og Kamila Slocinska</i>	74	Miljøaktivister i barnelitteraturen <i>Ahmed Khateeb</i>		
		82	Salon Tellus <i>Sara Ohlsson og Rasmus Meisler</i>	122	Nedslag i nordisk børne- og ungdomslitteratur
			Hvem står til ansvar for miljøet i barnebøkene? <i>Steffen Sørum</i>	127	Bidragsydere
				132	Seminar

Forord

Denne antologi giver indblik i økokritiske strømninger i nyere nordisk børne- og ungdomslitteratur, både fra et forskningsmæssigt, formidlingsmæssigt, illustrativt og litterært skabende perspektiv. Antologien byder blandt andet på essays om antropocæne udfordringer, undersøgelser af relationen mellem natur, kultur og skrald og miljøaktivister i nordisk børne- og ungdomslitteratur. Derudover findes syv stærke økodramaer, der alle er blevet til i samarbejde mellem nordiske illustratorer og forfattere som deltog i seminaret beskrevet nedenfor.

- Antologien er nummer 2 i en række af i alt 3.
- Bidragene er på dansk, norsk og svensk.

Baggrundsinformation

Da Nordisk Ministerråd etablerede Nordisk Råds børne- og ungdomslitteraturpris i 2013, blev der sideløbende søsat et projekt kaldet LØFTET. I årene 2019-2021 videreudvikles dette løft for nordisk børne- og ungdomslitteratur under projektledelse af Nordisk Råds Litterurprissekretariat. Hovedindsatsen i projektet er et årligt tværfagligt seminar om aktuel nordisk børne- og ungdomslitteratur. Seminaret er en tilbagevendende begivenhed hver sommer i den treårige periode 2019-2021. Til seminaret knytter sig en udgivelse af en tredelt antologi, der behandler seminarets temaer og andre relevante emner, som i denne treårige periode vil blive udgivet om vinteren – både digitalt og fysisk.

I august 2020 blev det andet tværfaglige seminar i rækken afholdt over tre dage på Schæffergården i København. Vi ramte et punkt i

”

Formålet med seminaret var at undersøge, hvorvidt og hvordan den tiltagende miljø- og klimakrise kommer til udtryk i ny nordisk børne- og ungdomslitteratur.

covid-19 pandemien, hvor realiseringen af seminaret akkurat lod sig gøre. Formålet med seminaret var at undersøge, hvorvidt og hvordan den tiltagende miljø- og klimakrise kommer til udtryk i ny nordisk børne- og ungdomslitteratur. Undersøgelsen krævede en orientering i og forsøgsvis afklaring af centrale begreber som økokritik og antropocæn. Eksempler på litteratur og illustrationer blev løftet frem enten gennem forskernes analytiske blik eller gennem litteratsamtaler med forfattere og illustratører, som arbejder med klima og miljøspørgsmål i deres værker. Denne antologi er et resultat af denne bredt anlagte tilgang til, hvordan forestillinger om natur, miljø og klima kommer til udtryk i ny nordisk børne- og ungdomslitteratur.

Fokus med denne treårige satsning på et tilbagevendende seminar er – gennem en dynamisk og elastisk tværfaglig og tværæstetisk sammensat deltagergruppe – at skabe grobund for en større nordisk udveksling i det nordiske børne- og ungdomslitteraturmiljø. Målet med seminaret er at styrke opmærksomheden og sætte fokus på nutidig nordisk børne- og ungdomslitteratur og dens forfattere og illustratører, eksemplificeret ved nominerede eller vindere af Nordisk Råds børne- og ungdomslitteraturpris. Seminaret er et mødested, hvor den nordiske børne- og ungdomslitteraturs fagfolk og udøvere får mulighed for at blive inspireret, formidle deres evner, dele erfaringer og viden. Årets seminar på Schæffergården var kendetegnet ved fordybelse, fællesskab og faglig krydsbestøvning.

Seminaret styrker og knytter bånd mellem de forskellige nordiske aktører og udøvere inden for den nordiske børne- og ungdomslitteratur, da forskellige faggrupper, det være sig forskere, forfattere, illustratører, formidlere eller forlæggere, koblet til det nordiske litteraturmiljø deltager, netværker og skaber synergier – også ud over seminaret og antologien.

Tak for den økokritiske intensitet, det fokus og den nysgerrighed, som var med til at skabe fællesskabet, der var kendetegnende for den flok, der deltog på seminaret både fysisk og virtuelt.

En stor tak til alle bidragsydere, der har skrevet eller illustreret til antologien. Og en ekstra stor tak til Nina Goga og Marianne Eskebæk Larsen, som har været redaktører på forskernes bidrag til denne antologi! God læselyst!

Sofie Hermansen Eriksdatter
Sekretariatsleder for Nordisk Råds Litteraturpriser
og projektleder for LØFTET
Nordens Hus i Reykjavík

I

Antropocæne udfordringer

Stenen
Laura Ruohonen
og Anders Holmer
s. 8

Antropocæne
udfordringer og
perspektiver i
nordisk børne-
og ungdoms-
litteratur
Jens Kramshøj
Flinker

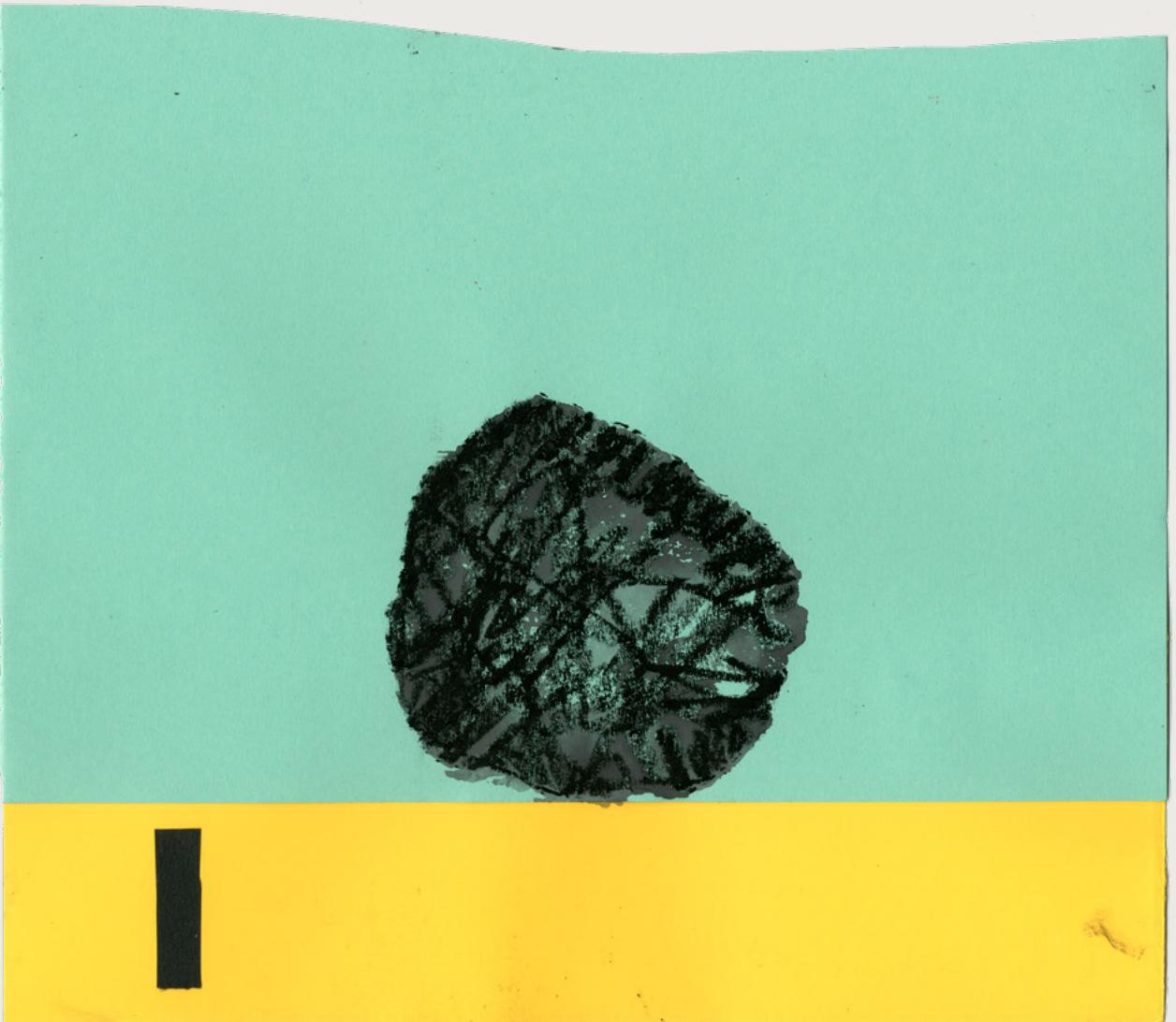
s. 14

INNAN

"Stenen"

Laura Ruohonen &
Anders Holmer

EFT ER
TIDEN

**LEVER
STENEN**

Antropocæne udfordringer og perspektiver i nordisk børne- og ungdomslitteratur

Jens Kramshøj Flinker

I 2015 lancerede økokritikeren Timothy Clark termen "Antropocæn forstyrrelse" ("Anthropocene disorder"). Hvad han her refererer til er, at en miljø- og klimakatastrofe toner frem i horisonten uden for alvor at have materialiseret sig endnu samt en utilstrækkelig følelse af, at man ikke har evner og handlemuligheder til at afbøde denne. I en sådan situation, siger Clark (2015), svänger man hele tiden mellem engagement og opgivelse, som i værste tilfælde resulterer i komplet handlingslammelse.

Clarks neologisme er blot et af mange nye ord, som prøver at indfange konsekvenserne af, at vi angiveligt er trådt ind i en ny tidsalder kaldet Antropocæn: en ny epoke, hvor mennesket er blevet en geologisk planetforandrende kraft, der radikalt har ændret Jordens livsunderstøttende systemer.

Spørgsmålet i denne sammenhæng er imidlertid, hvad begreber og diskussioner inden for naturvidenskaben har at gøre med børne- og ungdomslitteraturen? Svaret er: en hel del. Antropocæn rummer nemlig en række implikationer for måden, hvorpå vi traditionelt tænker og beskriver mennesket og naturen. Dermed udfordrer Antropocæn en række faste kulturelle hovedtroper, dvs. forestillinger,

narrativer og billeder, som eksempelvis benyttes i børne- og ungdomslitteratur, når det kommer til at fremstille børn, unge, natur og miljøkriser.

Hvorvidt den antropocæne tidsalder er entydigt god eller dårlig, når konsekvenserne heraf tænkes ind i en kulturel kontekst, er svært at afgøre. Det, man kan sige med nogenlunde sikkerhed, er, at Antropocæn udfordrer illustratorer, forfattere, forlag og forskere, som beskæftiger sig med børne- og ungdomslitteratur. Det er nogle af disse udfordringer, denne artikel adresserer og udfolder. Dette ved at stille en række spørgsmål, som artiklen ikke selv svarer på, men som forhåbentligt skaber rum for refleksion og samtale.

Lidt om Antropocæn

Antropocæn-begrebet blev lanceret ved årtusindskiftet af nobelpristageren i kemi Paul Crutzen og biologen Eugene Stoermer (Crutzen & Stoermer, 2000). Global opvarmning og mange andre menneskeskabte ændringer af det fysiske miljø – såsom fald i biodiversitet, afskovning, radioaktivt materiale og mikroplastik i verdenshavene – danner bekymringer for Jordens fremtidige evne til at opretholde et levedygtigt miljø for den menneskelige civilisation. Det er på den baggrund, at forskellige naturvidenskabelige forskere foreslår, at Jorden nu har forladt den holocæne geologiske epoke, som begyndte ved den sidste istid for cirka 11.000 år siden. Menneskets aktiviteter er nemlig blevet så gennemgribende og dybdegående, at de har skubbet Jorden ind i et planetarisk terra incognita (Steffen et al., 2007). Antropocæn-begrebet indkredser således en bred vifte af menneskeskabte udledninger, destruktive indgreb og transformationer af naturen.

”
Menneskets aktiviteter er nemlig blevet så gennemgribende og dybdegående, at de har skubbet Jorden ind i et planetarisk terra incognita (Steffen et al., 2007). Antropocæn-begrebet indkredser således en bred vifte af menneskeskabte udledninger, destruktive indgreb og transformationer af naturen.

Det betyder, at mennesket må indse, at det ikke alene former og kontrollerer de fysiske omgivelser, men at det fysiske miljø i høj grad også former og styrer mennesket i form af for eksempel ekstreme vejrfænomener og tungmetaller i de fisk, vi spiser. I Antropocæn tvinges vi til, ifølge Tobias Boes og Kate Marshall (2014), at overveje muligheden af, at det fysiske miljø fundamentalt kan ændre vores eksistens som art – og at denne proces er det ultimative resultat af processer, vi selv har igangsat. Mennesket og den fysiske natur er med andre ord viklet ind i et intimt og komplekst skæbnefællesskab. I henhold til flere teoretikere er det, som kendtegner Antropocæn, modsat tidligere geologiske perioder, at vi ikke længere kan tale om noget, der er 'ren natur', og noget, der er 'ren kultur'. De to størrelser er endegyldigt viklet sammen i processer, som synes uoverskuelige og svære at kontrollere for menneskeheden (Raffnsøe 2014; Tønder 2019).

Der er uenighed om, hvornår Antropocæn for alvor begynder. Nogle forskere argumenterer for, at fremkomsten af den industrielle revolution i 1700-tallet er en logisk startdato for epoken, mens andre peger på midten af det 20. århundrede som følge af befolkningstilvækst, masseforbrug, globalisering og atomsprængninger (Zalasiewicz et al., 2008). Ligeledigt hvad, betyder det, at de fleste af os har levet i den antropocæne epoke uden at være bevidste herom. Dette fordi konsekvenserne af Antropocæn først nu for alvor begynder at materialisere sig.

Farvel til naturen, som vi kender den

Som beskrevet ovenfor rummer Antropocæn implikationer for de forestillinger og narrativer, vi har om naturen. Det er nemlig svært at bevare troen på naturen som oprindelig og uberørt af mennesket, da synlige og usynlige spor fra mennesker findes overalt: CO₂ i atmosfæren, plastikaffald i dyr og forsuring af havene. Det betyder, som mange tænkere i det økokritiske felt argumenterer for, at naturen, som vi kender den, ikke længere eksisterer. Nye neologism og metaforer såsom "assemblages" (Bennett, 2001), "postnatur" (Clark, 2013) eller "the Mesh" (Morton, 2007) understreger en ny ontologisk opfattelse af natur, idet begreberne fremhæver dens sammenfiltrede og hybride materielle-menneskelige-relationer.

Disse teoretikere opfordrer os imidlertid ikke kun til at genoverve vores forhold til, hvad natur er. De rejser også spørgsmålet om, hvilke former for litterære fremstillinger der synes mest æstetiske og adækvate i forhold til at formidle en forståelse af naturen, der rækker ud over noget, som er harmonisk og afbalanceret til fordel for en langt mere kompleks naturforståelse.

Nye naturforestillinger og gamle narrativer

Hovedtropen 'enden på naturen' går således hånd i hånd med Antropocæn – en tankefigur, som Bill McKibben allerede lancerede i 1989 med bogtitlen *The End of Nature*. Hermed aflives ikke blot det, man kan kalde en pastoral model af naturen, men også en af de mest indflydelsesrige og kulturelt fastgroede modi i vores kultur- og litteraturhistorie: det pastorale narrativ.

Ifølge økokritikeren Greg Garrard (2004) har pastoralen siden romantikken afgørende formet Vestens naturforståelse. Det, som kendtegner litteratur med pastorale træk, ifølge Garrard, er to overordnede ting: for det første, at naturen byder sig til som et idealiseret

”

Hovedtropen 'enden på naturen' går således hånd i hånd med Antropocæn – en tankefigur, som Bill McKibben allerede lancerede i 1989 med bogtitlen *The End of Nature*. Hermed aflives ikke blot det, man kan kalde en pastoral model af naturen, men også en af de mest indflydelsesrige og kulturelt fastgroede modi i vores kultur- og litteraturhistorie: det pastorale narrativ.

helle i en kaotisk modernitet, hvor vi finder en autentisk og oprindelig identitet. For det andet, at pastoralen er stærkt modernitetskritisk, hvorfor den som løsning på miljø- og klimakrisen tilbyder, at 'vi vender tilbage' til en præmoderne livsstil i tæt kontakt med naturen.

Antropocæn fortæller imidlertid en anden historie, og den handler om, at der ikke længere findes et oprindeligt og autentisk 'udenfor' længere, at der ikke findes et oprindeligt og autentisk sted at 'vende tilbage' til. Dette fordi natur-kultur er endegyldigt rodet sammen.

Det er i takt med denne erkendelse, at følgende spørgsmål melder sig på banen: Hvordan forholder børne- og ungdomslitteratur sig til, at pastorale narrativer synes problematiske i Antropocæn? En modus som, ifølge forskere som Nina Goga og Lykke Guanio-Uluru m.fl. (2018), har stået stærkt i nordisk børne- og ungdomslitteratur. Dette fordi pastoralen skaber ikoniske billeder og forestillinger om, hvordan en ideel og idyllisk verden kan se ud, eller hvordan et truet miljø kan ændres eller gendannes til noget grønnere og bedre.

Hvordan ser en antropocæn natur ud?

I kølvandet på ovenstående melder sig endnu et spørgsmål: Hvordan ser en hybrid, kompleks og transformativ natur ud i nordisk børne- og ungdomslitteratur?

Det er ikke underligt, at apokalyptiske og dystopiske narrativer anvendes mere og mere med ankomsten af Antropocæn. Især Young Adult-litteratur trækker herpå. Til trods for, at de omhandler en verden gennemsyret af radikale klimaforandringer eller skildrer en verden efter dens næsten komplette ødelæggelse, bidrager de til refleksioner over en bedre og mere klimavenlig fremtid, ifølge forskere som Sieglinde Grimm og Berbeli Wanning (2016). Det skyldes bøgernes åbne slutninger, men også at de er befolket af især unge – for det mest kvindelige helte – der aldrig giver op og holder håbet i live. Dette adskiller Young Adult fra voksenlitteratur med lignende narrativer, ifølge Grimm og Wanning.

Andre er knapt så begejstrede i forhold til brugen af apokalyptiske og dystopiske narrativer, når det kommer til at fremstille Antropocæn. Adam Trexler (2015) mener, at tropen er "overfladisk", fordi det er utroværdigt at tro på, at sådanne skræmmebilleder kickstarter økologiske refleksioner, idet vores kultur allerede er fuld af sådanne billeder og fortællinger.

Spørgsmålet er således: Skaber apokalyptiske og dystopiske naturfremstillinger genuine refleksioner, eller skaber disse narrativer overfladisk identifikation og apati?

Hvor dystopisk og mørk kan børne- og ungdomslitteratur være?

Timothy Morton (2013) lancerer begrebet "hyperobjekter" ("hyperobjects") i relation til Antropocæn. Et hyperobjekts dimensioner i rum og tid er så massive i forhold til et almindeligt menneskeliv, at objekterne lever langt længere end de generationer, som har skabt dem. Det er et begreb, som konceptualiserer, at destruktive effekter af eksempelvis plastikaffald eller flyrejsen er så enorme, at de er usynlige for os. Vi er snarere fanget i dem. Vi kan ikke direkte se CO₂'en i atmosfæren, men vi mærker dens manifestationer som eksempelvis feber eller tørke. Det er ligesom atomstråling, som heller ikke er synlig for mennesker. Atomulykkerne i Tjernobyl og Fukushima har badet organisk liv i usynlige alfa-, beta- og gammapartikler tusinder af kilometer væk. Først måneder eller år senere dør nogle mennesker. Om hyperobjekter ved vi noget, men vi ved ikke helt, hvordan de kommer til at forme vores fremtid. Antropocæn er med andre ord så kompleks, at ingen kan overskue eller modvirke processerne heri, ifølge Morton. Hyperobjekter er ansvarlige for det, han kalder "the end of the world"; en erkendelse, som fordrer, at vi indser vores eget nederlag. Først når vi erkender end-of-the-world, kan vi, ifølge Morton, påbegynde genvindingsarbejdet i forhold til at udvikle andre måder at være i verden på.

Hvis Morton har ret heri, kan man så gøre brug af et sådant end-of-the-world-narrativ i børne- og ungdomslitteratur? Eller omvendt: Kan for meget end-of-the-world afspore snarere end at anspore til økologisk bevidsthed – hvorfor elske, interesser sig for, engagere sig i en døende verden?

Lokale narrativer og globale narrativer

Antropocæn udfordrer også traditionelle stedbundne narrativer. Økokritikeren Ursula K. Heise (2008) har et horn i siden på litteratur, som engagerer sig i miljø- og klimaforandringer med fokus på at genoprette følelser for det nære og lokale. Netop idéen om at opøve "følelser for stedet" er en hovedtrope, som eksempelvis optræder i realistisk og økopoetisk børne- og ungdomslitteratur. Dette er imidlertid en blindgyde, ifølge Heise, i det omfang at disse narrativer ønsker at lede personer og samfund tilbage til naturen. Det handler i stedet om at fremme forståelsen for, hvordan mennesker og den fysiske natur påvirker og former hinanden på globale skalaer. I forlængelse af det argumenterer Heise for en "følelse af planeten" med henblik på at fremme et "kosmopolitisk" miljøborgerskab, der rækker ud over det lokale og det nationale.

Men er børne- og ungdomslitteratur forpligtet på et globalt perspektiv i det omfang, denne litteratur ønsker at engagere sig i Antropocæn? Og hvordan fremstiller børne- og ungdomslitteratur, at klimaproblemer ikke er lokale, små og private, men globale? Hvordan fremmer denne litteratur et kosmopolitisk miljøborgerskab?

Ovenfor har jeg formuleret forskellige spørgsmål. Præmissen for spørgsmålsrækken handler om at styrke samtalen om det, som kan synes dilemmafyldt, uangribeligt og svært at sætte ord på. Åbne spørgsmål rummer nemlig altid et dobbeltperspektiv: De skaber rum for kritisk refleksion og åbner samtidig for andre tankekoordinater end dem, der umiddelbart ligger lige for.

LITTERATUR

- Bennett, J. (2001). *The Enchantment of Modern Life, Attachments, Crossings, and Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
- Boes, T. & Marshall, K. (2014). Writing the Anthropocene: An Introduction. *The Minnesota Review*, 83, 60-72.
- Clark, T. (2013). Nature, Post Nature. I L. Westling (red.), *The Cambridge Companion to: Literature and the Environment* (s. 75-89). New York: Cambridge University Press.
- Clark, T. (2015). *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene As a Threshold Concept*. London; New York: Bloomsbury Publishing PLC.
- Crutzen, P.J. & Stoermer, E.F. (2000). The 'Anthropocene'. *Global Change Newsletter*, 41, 17-18.
- Goga, N., Guanio-Uluru, L., Hallås, B.O. & Nyrnes, A. (2018). Introduction. I Goga, N., Guanio-Uluru, L., Hallås, B.O. & Nyrnes, A. (red.), *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues* (s. 2-23). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grimm, S. & Wanning, B. (2016). Cultural Ecology and the Teaching of Literature. I H. Zapf (red.), *Handbook of Ecocriticism and Cultural Ecology* (s. 513-533). Berlin; Boston: De Gruyter.
- Garrard, G. (2004). *Ecocriticism*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Heise, U.K. (2008). *Sense of Place and Sense of Planet: The Environmental Imagination of the Global*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- McKibben, B. (1990). *The End of Nature*. London: Viking.
- Morton, T. (2007). *Ecology Without Nature: Rethinking Environmental Aesthetics*. London: Harvard University Press.
- Morton, T. (2013) *Hyperobjects: Philosophy and Ecology After The End of the World*.
- Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Raffnsøe, S. (2014). Mennesket i sit natrulige landskab. *Kritik*, 211, 17-35.
- Steffen, W.; Crutzen, P.J. & McNeill, J.R. (2007). The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature? *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 36 (8), 614-621.
- Trexler, A. (2015). *Anthropocene Fictions: The Novel in a Time of Climate Change*. Virginia: University of Virginia Press.
- Tønder, L. (2019). Det antropocæne. I B. Eriksson & B. Schiermer (red.), *Ny kulturteori* (s. 729-757). Kbh.: Hans Reitzels Forlag.
- Zalasiewicz, J.; Williams, M.; Smith, A.; Barry, T.L.; Coe, A.L.; Bow, P. Stone, P. (2008). Are we now living in the Anthropocene? *GSA Today*, 18 (2), 4-8. DOI: 10.1130/GSAT01802A.1

II

Den befæstede verden

Skandinavisk sakprosa for barn og unge om plast og klima
Nina Goga
s. 22

Den befæstede verden
Ragnheiður Eyjolfsdóttir og Kamila Slocinska
s. 30

Barnboken i skräpocen: En undersökning av relationen mellan natur, kultur och skräp i Linda Bondestams Mitt bottenliv (2020)
Lydia Wistisen
s. 36

Stenskravlare
Mats Söderlund
og Kathrina Skarðsá
s. 42

Skandinavisk sakprosa for barn og unge om plast og klima

Nina Goga

Ønsket om å formidle prekære tilstander og samfunnsforhold til barn og unge er ikke noe nytt i skandinavisk barne- og ungdomslitteratur. Barns rettigheter, atomvåpenmotstand, solidaritet, antirasisme, likestilling og kjønnsmangfold er noen av temaene vi har sett løftet frem med ulike historiske og geografiske tyngdepunkt i skandinavisk skjønn- og faglitteratur for barn og unge de siste 50 år. Det samme gjelder for den barne- og ungdomslitteraturen som tematiserer det vi forenklet kan kalte miljø- og klimaspørsmål. Mens bøkene fra 1970-tallet gjerne problematiserte menneskers forhold til naturen og miljøet i sammenheng med økt sentralisering, boligutbygging og bilbruk, ble man på 1980- og 1990-tallet stadig mer opptatt av å formidle kunnskap om avfall, forsøpling og skadelig utslipp fra jordbruksindustri. Fra 2000-tallet rettes oppmerksomheten mot sammenhengen mellom miljøforeurensningen og de klimaendringene som ikke kan forklares som normale variasjoner, men som må forstås som irreversible resultat av menneskers handlinger og inngripen i naturen. I større grad enn før legger bøkene vekt på at «alt henger sammen med alt», og at det er nødvendig med store endringer i forbrukermeneneskets hverdag for å stoppe miljø- og klimaødeleggelsene. Likevel,

som min presentasjon vil vise, er det, i likhet med mange tidligere barnelitterære tekster der miljøødeleggelsjer er tema, fortsatt både stor tro på, men også stort press på, at det er barnet som skal ta ansvar og iverksette de nødvendige endringene.

I det følgende skal jeg se nærmere på et lite utvalg skandinaviske sakprosabøker for barn der ett av vår tids mest fremtredende miljøproblemer, det vil si plast, og en av vår tids mest omdiskuterte kriser, nemlig klimakrisen, står i sentrum. I undersøkelsen av bøkene har jeg lagt vekt på hvordan bøkene appellerer til lesernes innlevelse i problemene, og på hvordan oppfordringene til handling for endring er uttrykt verbalt og visuelt.

Plastproblemets kan løses med dugnadsånd

Flere år før en syk gåsenebbhval strandet med magen full av plastposer utenfor den norske vestlandskysten i januar 2017, var det funnet plast i både albatrosser i Stillehavet og i havhester på Lista. Det var likevel bildene og mediedekningen av den syke hvalen, et pattedyr som mennesket, som fikk fart på formidlingen til barn og unge av plastforbrukets skadefunksjoner.

Den problematiske plasten er tema i flere nyere skandinaviske sakprosabøker for barn. I 2016 ga forfatter Kirsti Blom og biolog Geir Wing Gabrielsen ut *Søppelplasten i havet*, i 2017 ga havbiolog Julie Juanita Larsen ut *Plastik i havet. Hvad kan du gøre?*, og i 2018 ga lærer og forfatter Per Straarup Søndergaard ut *Plast i havet*, som i stor grad bygger på Larsens bok, og som dessuten ble oversatt til svensk i 2019. På svensk finner vi fra 2020 også en annen bok om plast: *Uppdrag Plastkampen* av Martin Corey og Tim Wesson. Bokens originaltitel, *Kids Fight Plastic* (2019), er nok enda tydeligere enn den svenske tittelen på at oppdraget om å bekjempe plast er noe barn skal påta seg, eller gå i bresjen for. Boken kan også se ut til å bli del av en serie der den andre boken, som foreløpig bare er lansert, har tittelen *Kids Fight Climate Change* (forventet utgitt i 2021), og undertittelen *Act now to be a #2minutesuperhero*. *Kids Fight Plastic* er av den britiske organisasjonen Book Trust omtalt som en fantastisk bok for «young eco-warriors, providing knowledge and inspiration to get them active in their homes, schools and communities. It's highly readable, clearly written by an activist and expert and perfect for Greta Thunberg fans everywhere; it's a book for our time» (BookTrust). I det følgende er det kun de to førstnevnte som vil bli nærmere omtalt.

Søppelplasten i havet er en noe atypisk bok av Kirsti Blom. Blom er mest kjent for å ha skrevet bøker om typiske norske eller nordiske dyr, blant annet fjellrev, hvalross, isbjørn, svalbardrype, hvitkinngås

og svalbardrein i det som samlet sett kalles hennes Polarserie (2003–2018). De fleste av bøkene dreier seg primært om dyrenes zoologiske kjennetegn, levemåte og livsvilkår, men det at habitatet for disse dyrene er blitt stadig mer utsatt for konsekvensene av klimaendringer og miljøforurensning, har ført til at bøkene også har kommet til å bli mer klima- og miljøoppmerksomme. Så selv om kunnskap om fuglearten havhest danner bakteppet eller innrammingen for det som står på spill i *Søppelplasten i havet*, så er det kunnskap om plastproduksjon, søppelplasthvirvler i havet, plastavfall langs kysten og strandrydding som står sentralt i boken.

Det visuelle uttrykket i boken domineres av storløtte fotografier, mange av dem viser havhesten i ulike situasjoner. Veldig ofte i glideflukt og mot en klar bakgrunn, som sjø eller blå himmel. Slik kommer leseren tett på og kan etablere kontakt med fuglen helt fra begynnelsen av boken. Først med dens eleganse: «En havhest flyter på vinden, glir elegant over bølgene, bare et par centimeter fra overflaten [...] Grasiøst manøvrerer den mellom bølgedalene og leter etter mat i vannflaten» (Blom & Gabrielsen, 2016, s. 7). Siden med de utfordringer den møter:

I fjor sommer var det så vidt de klarte å skaffe nok mat til ungen. Kona var i dårlig form. [...] Denne våren vendte hun ikke tilbake til ham [...] Havhesten forstår kanskje at hun ikke lever lenger. Men han aner ikke at det er fordi magesekken hennes var fyldt opp av plastbiter. (s. 11)

Fra denne situasjonsbeskrivelsen går boken så over i å fokusere på plast. Her blir det visuelle uttrykket en blanding av dramatiske fotografier av plastavfall og døde eller skadete dyr og plansjeliknende illustrasjoner med begrepsavklaringer av ulike plastbegreper (fra megaplast til nanoplast) og opplysninger om tiden det tar for ulike plastprodukter å oppløses i vann. I tillegg blir det brukt bilder av et søppelspann med faktaopplysninger og påminninger («Visste du at ...» og «Husk!»).

De dramatiske og gripende fotografiene av dyr og fugler som lider, kan appellere til barneleserens generelle interesse og omsorg for dyr. Selv om mange av motivene er hjerteskjærende, er den tilhørende verbalteksten ofte mer håpefull: «Skilpadden ble heldigvis reddet. Den fikk navnet Peanut og klarte seg bra» (s. 24), og «Denne hvalen ble satt fri» (s. 25) med pil som peker på bildet av en hval viklet inn i et tau. Slik motiveres leseren til å ha tro på at det kan nyte å engasjere seg.

I likhet med *Søppelplasten i havet* finner jeg i den danske *Plastik i havet* også en utstrakt bruk av fotografier. Og igjen er motivet gjerne

”

De fleste av bøkene dreier seg primært om dyrenes zoologiske kjennetegn, levemåte og livsvilkår, men det at habitatet for disse dyrene er blitt stadig mer utsatt for konsekvensene av klimaendringer og miljøforurensning, har ført til at bøkene også har kommet til å bli mer klima- og miljøoppmerksomme.

dyr som er rammet av plastavfall. Man kan saktens undre seg over om motivasjonen for denne bruken av foto er ønsket om en tydelig virkelighetsappell, at leseren skal ta det de ser, på alvor. Men mens *Søppelplast i havet* hadde havhesten som ramme og omdreiningspunkt, er *Plastik i havet* bygget opp rundt den forskning og kunnskapsinnsamling som organisasjonen Plastic Change representerer. Boken er satt sammen av mer overordnet kunnskapsformidling under overskrifter som «Hvad er plastik?» (Larsen, 2017, s. 20) og «Plastik i fødekæden» (s. 44), og ulike intervjuer og portretter med sentrale bidragsytere i organisasjonen og enkeltmennesker og familier som er motivert av organisasjonen. Også denne boken benytter seg av plan-sjeliknende illustrasjoner, og interessant nok omhandler disse stort sett de samme temaene som i *Søppelplast i havet*.

I stedet for å bli kjent med én plasttruet fugl inviteres leserne av *Plastik i havet* til å bli kjent med engasjerte mennesker og deres mange måter å jobbe for renere hav og mindre bruk av plast på. Det er også på dette punktet forskjellen mellom de to bøkene er størst. Mens *Søppelplast i havet* nøyer seg med generelle dugnadstips (som strandrydding og søppelsortering), så er *Plastik i havet* rik på konkrete eksempler både på individnivå og på et mer strukturelt samfunnsnivå, for eksempel om hvordan det ble bestemt at Bali skulle bli «plastikposefri fra 2018» (s. 74).

For begge bøker gjelder at selv om situasjonsbeskrivelsen er skremmende, så er troen på at mennesket, ikke minst det pliktoppfyllende barnet, kan gjøre en forskjell, stor. Mens skjønnlitteraturen for barn og unge de siste tjue år har vært brutal og realitetsorientert og nærmest «vist fingeren» til K.E. Lögstrups (1974) slitesterke mantra om at barnelitteraturen ikke må ta håpet fra leseren, så finner jeg i sakprosaen om vår tids miljø- og klimautfordringer en mer optimistisk beskyttende og kanskje uansvarlig håpefull tiltro til at det lesende barnet skal ta ansvar og handle radikalt og konsekvent for endring.

Klimakrisen kan kanskje løses med fantasi og tillit

På samme måte som plastproblemets er en del av hverdagen vår, er også klima og klimakrise det. Men mens plastproblemets er konkret og synlig, kan klima og klimakrisen virke mer uhåndgripelig og komplisert å forstå. Det er derfor ikke overraskende at inngangen til kunnskap om klima og klimakrise skjer under titler som *Hva er greia med klima?* (2019) og *Rune fattar klimatet* (2020). Altså titler som antyder at å forstå det aktuelle temaet kan komme til å kreve en innsats også fra leseren. Selv om de to bøkene er svært forskjellige når det gjelder omfang, målgruppe og verbalt og visuelt uttrykk, vil jeg noe forenklet si

at de dekker de samme natur- og geologifaglige hovedtemaene (drivhuseffekten, karbondioksid, høyere temperatur og værforandringer) og forslag til hva leseren og samfunnet kan bidra med for å få til en endring (redusere bilbruk, spise mindre kjøtt, reparere og resirkulere, ta i bruk fornybare energikilder). Den samme «formelen» finner jeg også bak den mer nøytralt formulerte tittelen *Klimaforandringer* (2019) av Per Straarup Søndergaard.

Klimaforandringer er en tradisjonell fagbok for barn med forklarende tekster i tydelige felt og bokser og heldekkende og emosjonelt appellerende fotoillustrasjoner. Først og fremst viser bildene de dramatiske konsekvensene av tørke, regn og issmelting. Når løsningene og de optimistiske avtalene formidles på bokens to siste oppslag, er fargepaletten håpefullt blå og grønn, og symmetri og orden dominerer. På det siste oppslaget, med listen over «[h]vad kan jeg gjøre?» kommer også barnet i fokus ved at en jente og en gutt mot grønn bakgrunn planter hvert sitt tre for en bedre, og grønnere, fremtid.

I *Rune fattar klimatet* har forfatter og (miljø)byråkrat Daniel Waluszewski og illustratør Matilda Serholt sentrert kunnskapsformidlingen rundt fem–seks år gamle Rune. Det er han som vender blikket mot leseren på bokens forside, og det er gjennom ulike hverdagssituasjoner rundt hjemmet og familien hans at leseren blir introdusert for de ulike temaene og handlingsalternativene. Visuelt er verbalteksten på hvert oppslag delt i to. Den første delen er deskriptiv og informativ. I den andre delen settes kunnskapsinnholdet i første del inn i sammenhenger som angår Rune. I tillegg, og nærmest som distraksjoner, blir leseren i disse tekstdelene også oppfordret til å lete etter detaljer i illustrasjonene som i liten grad har å gjøre med det overordnede temaet. Et illustrerende eksempel er oppslaget der teksten handler om at det kommer for mye utslipp fra biler og lastebiler og at det «är bättre att åka tåg, cykla eller promenera». Teksten forteller også at Runes søster sykler med han til førskolen, men at hennes sykkel punkterer. Leseren blir oppfordret til å «lista ut vad det beror på». Illustrasjonen viser at det er en spiker i dekket. Eneste unntak fra dette oppsettet er oppslaget der Rune er på gjenningsstasjonen og leseren oppfordres til å hjelpe «honom att lägga sakerna i rätt container».

Vi kan oppsummert si at leseren inviteres til å engasjere seg i Runes liv, men også til å spore av fra dette ved å gå på jakt i illustrasjonene etter svar på spørsmål som i liten grad dreier seg om klima eller løsninger på klimautfordringer. Dette med å trekke leserens oppmerksomhet mot illustrasjonene og på den måten delvis avlaste leseren fra å tenke for alvorlig på konsekvensene av klimaendringene, er også noe jeg finner at er en viktig del av formidlingsstrategien i *Hva er greia med klima?*

”

Gråbyen versus Grønnbyen. Til hver av byene er det viet ett dobbeltoppslag. Kontrasten mellom dem er tydeligst visuelt.

I *Hva er greia med klima?* formidles fagstoffet til leseren gjennom snakkebølle-dialoger mellom miljø- og klimajournalist Ole Mathismoen og illustratør Jenny Jordahl, men også gjennom fargesterke og lekne visualiseringer av innholdet i dialogene og av omgivelsene dialogene foregår i. Selv om Jenny ofte inntar rollen som den spørrende og uvitende og Ole som den kunnskapsrike, så er det altså to voksne karakterer leserne skal forholde seg til. Riktignok innleder de boken med å omtale seg selv som «lille meg» og henvender seg til leseren, eller til hverandre, som «lille deg» og forsøker kanskje slik å redusere avstanden mellom avsender og mottaker. Dialogen mellom de to gjør det mulig for dem å snakke om et vi, enten som et uttrykk for de to eller for et større vi som omfatter alle mennesker nå og i fremtiden. Når de etter lange resonnement (primært fremført av karakteren Ole) og konkrete eksempler innimellom konkluderer med hva som er problemet, rettes oppmerksomheten mot menneskene som gruppe: «Er det derfor klimaendringene kalles menneskeskapte?» spør Jenny. «Akkurat! Det er fordi det er vi som har skylden for at de kommer ut i luften igjen», svarer Ole (Mathismoen & Jordahl, 2019).

Når de viktigste problemene er identifisert, forklart og eksemplifisert, gjenstår problemstillingen: «Dette problemet må løses. Men er det mulig?» spør Jenny. «Absolutt», mener den nærmest allvitende Ole. Løsningene presenteres og oppsummeres gjennom kontrasten mellom to fremtidige scenario: Gråbyen versus Grønnbyen. Til hver av byene er det viet ett dobbeltoppslag. Kontrasten mellom dem er tydeligst visuelt. Først og fremst i kontrasten mellom gråtoner og grønntoner, men også gjennom ansiktsuttrykk og visuelle effekter i reklameplakater (tagger versus stråler/streker). Den blide og grønne oppstemtheten i oppslaget om Grønnbyen appellerer trolig mer til leseren enn den sure og grå aggressiviteten i Gråbyen. Kanskje blir leseren også mer nysgjerrig og velvillig innstilt til informasjonsboksene som er knytt til Grønnbyen, enn de som er knyttet til Gråbyen. I begge oppslagene er verbaltekstene nokså nøkterne, men en viss nullutslippsoptimisme i omtalen av Grønnbyen markeres flere ganger med bruk av utropstegn. Grønnbyen fremstår som en blanding av nostalgisk pastoral idyll med glade bier og gressende sauер og urban pastorale med vertikale hager, glitrende solenergi og avslappete syklistere. Det legges med andre ord til rette for at leseren lett skal kunne forestille seg, og gjerne ønske seg, en snarlig fremtid i slike omgivelser og et slikt samfunn.

«Hvis alle tenker at 'jeg gjør litt',
så blir det mye til sammen»

Overordnet vil jeg si at mens bøkene om plast, og da særlig plast i havet, konkretiserer problemet, og løsningene, med dramatiske og lokalt forankrete eksempler, så sjonglerer bøkene om klima, klimaendringer og klimakrisen mellom kompliserte og omfattende forklaringer på menneskepåvirkete naturprosesser og troverdige eksempler på konsekvensene av disse som den enkelte kan erfare her og nå, eller, enda vanskeligere, kan forestille seg at vil komme til å skje en gang i nærmeste fremtid. Til tross for disse forskjellene kan det synes som om en felles drivkraft for å nå fram til barneleseren, er å appellere til leserens evne til innlevelse (empati) i de lidelser eller endringer i livsvilkår som rammer andre levende vesener som følge av menneskers handlinger, eller mangel på sådanne. Bøkene om plast synes å være mer offensive med tanke på hva den enkelte kan gjøre, og gir leseren konkrete, kanskje ambisiøse, oppgaver å ta fatt på. Bøkene om klima og klimakrisen er mer forsiktige med å legge ansvaret for å løse eller endre situasjonen på leserne. I stedet vises det i større grad til muligheter og alternativer og til positive gevinst av disse alternativene.

Jeg kunne spekulert i hvorfor nettopp plastforbruket er blant de problemene som så tydelig kommuniseres til barn og unge gjennom ulike kulturuttrykk, mens det knapt finnes tilsvarende materiale om de ulike skadevirkningene av bruken av bil og fly eller av Vestens øksekjøttkonsum. Her kan jeg bare spørre om det er en sammenheng mellom valg av tema og de muligheter barn og unge har til å påvirke situasjonen her og nå og oppleve at deres handlinger kan gjøre en forskjell i fremtiden? Helt konkret tenker jeg på at det kanskje er mindre konfliktskapende å oppmuntre barn til å delta i strandrydding og kildesortering enn til å avstå fra å spise kjøttbasert fredagstaco, sitte på i en bil på vei til skolen eller bli med på en familieferie som innebærer å ta fly. Kanskje betyr det også at barns rett til agency (aktørskap) er lettere å forholde seg til for voksne når den utfolder seg som en form for «ordning och reda» enn som en avstandstagen eller protest mot et sosialt fellesskap.

LITTERATUR

Blom, K. & G.W. Gabrielsen. (2016). <i>Søppel/plasten i havet</i> . Oslo: Cappelen Damm.	Larsen, J.J. (2017). <i>Plastik i havet.</i> <i>Hvad kan du gøre?</i> København: Carlsen.	Mathismoen, O. & J. Jordahl. (2019). <i>Hva er greia med klima?</i> Oslo: Ena forlag.
BookTrust (u.å.). Kids Fight Plastic. Hentet fra https://www. booktrust.org.uk/book/k/kids- fight-plastic/	Løgstrup, K.E. (1974). Moral og børnebøger. I S. Møller Kristensen & P. Ramløv (red.). <i>Børne- og ungdomsbøger. Problemer og analyser</i> (s. 18–24). København: Gyldendalske boghandel/Nordisk bokforlag.	Søndergaard, P.S. (2018). <i>Plast i havet</i> . Aarhus: Straarup & Co.
Corey, M. & T. Wesson. (2020). <i>Uppdrag Plastkampen</i> . Sävedalen: Speja Förlag.	Søndergaard, P.S. (2019). <i>Klimaforandringer</i> . Aarhus: Straarup & Co.	Waluszewski, D. & M. Serholt. (2020). <i>Rune fattar klimatet</i> . Lerum: Idus Förlag.

DEN BEFÆSTEDE VERDEN

DEN BEFÆSTEDE VERDEN

ILLUSTRERET AF KAMILA SLOCINSKA
SKREVET AF RAGNHEIDUR EYJOLFSDOTTIR

Den befæstede Verden

Verdensbyen er høj og grå, tør og hård. Som et groft, befæstet tæppe. Hver morgen drysser det fine, lysegrå støv langsomt over gaderne og ligger der indtil vi, Verdensbyens beboere, vågner op og hvirvler det op igen.

Jeg står udenfor døren og stirrer op på de høje bygninger som forsvinder op imod den støvgrå skraldesky ovenover os. Det løber mig koldt ned ad ryggen. Skyen hvor alt forældet, gammelt og ubrugeligt bliver gemt for her i Verdensbyen er der ikke plads til sådan noget bras.

Nå, men natten venter på mig og jeg må afsted. Jeg må hele tiden skifte fod mens jeg stirrer på strømmen der flyder uafbrudt forbi, da trapperne er så kogende varme. Vi kalder den Menneskestømmen. Når man ser en lillebitte plads i trængselen må man være klar til at smyge sig ind.

Selvom jeg har sovet godt og selvom jeg har nået at lade mig fuld af energi kan jeg godt mærke at jeg ikke er som jeg var. Mere træt, sløv, tungere, sendrægtigere. Jeg ser en ledig plads og gør mig klar til at kaste mig selv ind in Menneskestømmen og blive ét med den.

Albuestød, knæspark, skub, snøft og spyt. Ukvemsord og forbandelser. Skulende blikke og misundelige øjekast. Jeg er allerde skakmat når strømmen skyller mig hen til mit bestemmelsessted. Dødtræt kravler jeg op ad trapperne og sætter mig op ad den kogende varme husvæg som brænder min pukkel.

Det kan simpelthen ikke passe at jeg er så færdig. Der må være kommet en ny update til mig. Det skal der. Jeg finder min adgang til Dims (Digital Innovation Mega Store) frem og kigger.

Ding. Ding. Bip, bip. Ding. Klik, klik.

Jeg leder inde i ctrl + c for at se om der findes noget ctrl + v til mig.

Åh, nej. Ifølge oversigten har jeg allerede installeret alle de updates som findes til min model. Det kan ikke passe. Det eneste jeg har tilbage er Ctrl + X. Nej, jeg må finde en måde til at blive hernede.

Åh, nej. Automatisk update. Nej, please, gør det ikke. Klip, klip, klip. Åh, nej. Der faldt min pukkel af som gemte mit forråd. Klip, klip, klip. Åh nej, der faldt de store hare-ører af som hjalp mig med at køle min krop ned. Klip, klip, klip. Åh, nej. Der faldt mine elefantfødder af som var så gode til at træde på den varme asfalt. Klip, klip, klip. Åh, nej. der faldt min hundetunge af som også formåede at køle mig ned. Åh, nej. Jeg står her alene tilbage. Uden alle updates. Uden alle tilføjelser. Uden alle tilsætninger. Hvordan skal jeg kunne leve uden?

Klip, klip, klip. Åh, nej. Gør det ikke. Jeg lover at arbejde mere. Være hurtigere. Producere mere. Være mere fokuseret. Mere intensiv. Jeg lover, jeg lover. Gør det ikke, please.

Ctrl + X

SKRALDE SKYEN

Barnboken i skräpocen: En undersökning av relationen mellan natur, kultur och skräp i Linda Bondestams Mitt bottenliv (2020)

Lydia Wistisen

Naturen är inte längre vad den en gång varit i dagens barnlitteratur. Den är uppenbart påverkad av föroreningar och klimatkris. Miljöförstöring har pekats ut som ett utmärkande tema i 2019 års svenska utgivning av Svenska barnboksinstitutet. I allt från bilderböcker till ungdomsromaner och faktaböcker påverkas skogar, vatten och trädgårdar av föroreningar och avfall. I Henrik Ståhls dystopi för mellanåren, *Till Vial: 800 dagar kvar* (2019), är jorden så påverkad av föroreningar och klimatförändringar att det knappt går att bo där. Flera böcker skildrar natur som brinner, vittrar sönder av torka eller svämmas över. Förra årets Augustprisvinnare *Vänta på vind* (2019) av Oskar Kroon, hästboken *Stallet i fara* (2019) av Erika Eklund Wilson och Sami Saids och Sven Nordqvists bilderbok *Äta gräs* (2019) är tre exempel. Men framför allt är det skräpigt. Ett par faktaböcker handlar om problem med plast i havet och ännu fler kommer med tips

”

Rubrikens skräpocen är en översättning av engelskans "wasteocene", ett begrepp som myntades 2019 av miljöhistorikern Marco Armiero. I föredraget "Wasteocene: Guerrilla Narrative and the embodied stratigraphies of toxic capitalism" beskriver han hur vi lever i ett socioekonomiskt system präglat av sin stora produktion av saker som inom kort omvandlas till skräp.

på hur det och annat skräp ska återvinnas (Wistisen, 2020). Det är tydligt att barnboken befinner sig i "skräpocen", skräpets tidsålder.

I det följande kommer jag att diskutera representationer av skräpig natur i samtida barnlitteratur med finlandssvenska Linda Bondestams bilderbok *Mitt bottenliv* (2020) som utgångspunkt. Boken har underrubriken "av en ensam axolotl" och berättarjaget är just en sådan. Axolotlen är ett groddjur som aldrig lämnar larvstadiet men ändå kan föröka sig. De är väldigt söta, munnen kröker sig uppåt och de ser ut att le. Tyvärr är den utrotningshotad och idag finns endast ett par vilda exemplar kvar i utkanten av Mexico City. Axolotlen i *Mitt bottenliv* bor ensam i en förorenad sjö utanför en stor stad. "Vem vet, kanske var jag våtmarkens sista axolotl?", frågar hen sig. I det sjöbottnelandskap som boken skildrar är gränsen mellan natur och kultur, växtlighet och skräp, människa och djur i upplösning.

Rubrikens skräpocen är en översättning av engelskans "wasteocene", ett begrepp som myntades 2019 av miljöhistorikern Marco Armiero. I föredraget "Wasteocene: Guerrilla Narrative and the embodied stratigraphies of toxic capitalism" beskriver han hur vi lever i ett socioekonomiskt system präglat av sin stora produktion av saker som inom kort omvandlas till skräp. Mängder av varor produceras och konsumeras enbart för att inom kort slängas bort. Begreppet refererar även till den mer etablerade termen antropocen, människans tidsålder. Antropocen är ett förslag på en ny geologisk epok, där mänskligheten satt bestående avtryck på jordens klimat och ekologi. Exakt när epoken startar är omdebatterat men ofta sätts en gräns vid den industriella revolutionen under sent 1700- och 1800-tal (*Nationalencyklopedin* 2020). Klart är dock att människans påverkan på jorden ökar dramatiskt under andra halvan av 1900-talet. Efter andra världskriget inleds vad som brukar kallas "den stora accelerationen". 1945 detoneras den första atombomben, förbränningen av fossila bränslen och urbaniseringen intensifieras, plasten får sitt genombrott och människors konsumtion skjuter i höjden (McNeill, 2015).

Traditionellt sett är barnkultur starkt förknippad med pastorala och lantliga miljöer (Goga & Guanio-Uluru, 2019, s. 4). Från och med åren för den stora accelerationen börjar emellertid relationen mellan barn, kultur och natur förändras i den svenska barnboken. Skogar och ängar fylls av skräp, och sopor kan plötsligt vara spännande, magiska och värdefulla (jfr Wistisen, 2018). Denna syn på natur, miljö och skräp stämmer väl överens med samtida miljörörerad forskning. Där finns ett ifrågasättande dels av den konventionella uppdelningen mellan natur och kultur (Morton, 2007), dels av koncept som vildmark och pastoral (Cronon, 1995; Gifford, 2013).

Jag har i föreliggande text inspirerats av "Waste Studies" – "avfallsstudier" – ett växande fält som utmanar miljöhumaniorans upp-

tagenhet vid naturlandskap, växter och djur genom att vända blicken mot alla de restprodukter som följer på modernisering och urbanisering (Morrison, 2015). Grundtanken är att destabilisera förväntningarna på vad avfall är och gör. Det är därför framför allt dess gränsöverskridande egenskaper och politiska sprängkraft som framhävs. Till exempel menar både Sophie Gee (2009) och Rachel Dini (2016) att förekomsten av skräp och föroreningar i skönlitteratur nästintill alltid är politiskt motiverad. Framför allt för att vad som räknas som avfall har med rådande samhällsförhållanden, sociala hierarkier och maktstrukturer att göra.

Vidare kritiserar Gay Hawkins (2005) sättet på vilket avfall och föroreningar framställs i den allmänna miljödebatten. Bilder av förgiftade vattendrag eller enorma soptippar får inte människor att protestera och skrida till handling, snarare förstärker de den relation till naturen som de vill utmana: alienerad distans och likgiltighet. Översatt till den samtida barnboksutgivningen innebär det att böcker som dels gestaltar en pågående miljökatastrof, dels uppmanar barnläsaren att "hjälpa till" genom att panta, cykla till skolan och äta vegetariskt är rentav skadliga i skapandet av framtidens eko-medborgare. Böcker som Christina Wahldéns mellanåldersroman *Expedition rädda revet* (2019) och Jörn Spolanders och Stina Wirséns bilderbok *Heja jorden* (2019) kan ur det perspektivet sägas befästa ett förhållande till miljön präglat av hopplöshet.

Det finns dock en lösning. Hawkins hävdar att originella, fantasifulla och estetiskt utmanande representationer av avfall stimulerar till handling. Genom att ifrågasätta och överbrygga dualismen mellan natur och kultur kan känslan av resignation hävas. En alternativ representation kan fungera som en katalysator för nya insikter, etiskt tänkande och medkänsla (Hawkins, 2005, s. 9-10f). Detta stämmer väl överens med filosofen Slavoj Žižeks uttalande från *Living in the End of Times* (2010): "[...] the properly aesthetic attitude of a radical ecologist is not that of admiring or longing for a pristine nature of virgin forests and clear sky, but rather of accepting waste as such, of discovering the aesthetic potential of waste, of decay, of the inertia of rotten material that serves no purpose" (s. 35). Skönlitteratur och konst har en viktig funktion här och kan genom att utnyttja avfalls estetiska potential omskapa synen på miljö, natur och kultur (Morrison, 2015, s. 3, 152).

Det är i samband med dessa tankar som jag vill lyfta naturgestalningen i Bondestams bilderbok. *Mitt bottenliv marknadsförs* som "[e]n glad, ekologisk och existentiell bok om livet på jorden – det bräckliga, men samtidigt robusta". Den starka konsumtionskritiken i Bondestams verk är emellertid knappast odelat glad. På andra uppslaget beskrivs hur jorden "blev äldre och det kom nya djur. Vis-

”

Den natur som
målas upp befinner
sig långt ifrån såväl
äldre barnböckers
pastorala miljöer
som vildmark.

sa försvann, men lunsarna bredde ut sig och blev bara fler och fler". Lunsarna är berättarens benämning på mänskor och illustrationen visar upp en myllrande storstadsmiljö fylld av logotyper. Loggorna för McDonald's, Ikea, Amazon, Taco Bell, Burger King, Lidl, Coca-Cola, Starbucks, KFC, Apple, Gucci, H&M och Dunkin' Donuts syns på husfasader eller de påsar som majoriteten av personerna på bilden bär runt på.

Först på det tredje uppslaget gör berättaren entré: "TA-DAA! I en skog av sjögräs tog JAG, en sällsynt vacker liten axolotl, min allra första simtur". Vänster sida skildrar hens glada simtur. Det finns dock inte enbart sjögräs i illustrationens skog utan även ett randigt sugrör och ett gem. Bläddrar man vidare i boken finns fler exempel på samma typ av skräpiga naturlandskap. Uppslag fyra visar dels hur axolotlen äter plankton, mygglarver och räkor, dels flytande plastpåsar, flaskor och aluminiumburkar. Den natur som målas upp befinner sig långt ifrån såväl äldre barnböckers pastorala miljöer som vildmark.

Något som också är utmärkande för verket är sjölivets relation till allt det bråte som människan kastat i. Axolotlen är antropomorf och hens motiv styrs ständigt av motiv som liknar människans. Detta är såklart typiskt för barnlitteraturens gestaltning av djur, från forna tiders fabler fram till dagens alla bilderböcker med talande djur som huvudpersoner. Något som ändå är mer utmärkande för modern barnlitteratur är axolotlens bruk av skräp. På uppslag fem går berättarjaget och elva tigersalamandrar i skolan och skolbänkar består av upp-och-nervända gamla konservburkar. Längre fram använder axolotlen en italiensk burk för inlagda tomater som säng. Morrison (2015, s. 12) menar att skönlitterära omvälderieringar av föremåls värde kan bidra till att reducera avfallsproduktionen. I *Mitt bottenliv* omprövas värdet på slängda saker gång på gång. Axolotlen samlar på "skatter" och på uppslag sju syns hela hens samling: en plastgaffel, ett par solglasögon, ett batteri, en rosa plastnapp, tre nycklar med mera. En särskiltiktig funktion fyller en tappad Iphone. Den beskrivs som "magisk" och djuren tar selfies och tittar på filmer. Utöver denna sammanblandning av natur, kultur och avfall finns det en likartad i Bondestams val av liknelser och metaforer. När axolotlen simmar yr bladen "som regn av födelsedagskonfetti" och hen låter sig "falla fritt som en sjunkande konservburk".

Tiden går, salamandrarna får ben och kryper upp på land. Axolotlen blir allt mer ensam och sjön allt mer förorenad. En dag börjar det brinna och strax därefter vänds världen upp och ner: "[...] hela min värld virvlade omkring och jag slungades upp, upp, upp!". Illustrationen på uppslag tretton visar oroligt blått vatten med berättarjaget som skrikande slungas uppåt i konservburken som tidigare varit hens säng. "En rasande monstervåg" kastar hen ur sjön, in i staden och

rätt genom skyltfönstret till zoo-butiken. När axolotlen vaknar igen är hela staden under vatten och framför hen simmar en till axolotl: "Tillsammans gav vi oss av för att utforska vår nya hemtrakt." Sjön beskrivs som större, föroreningarna är borta och vattnet "precis lagom grumligt". Uppslag nitton visar en grönskande havsbotten där det enda mänskliga inslaget är en Iphone, nu med en signifikativ varning om kritiskt lågt batteri. På nästa och sista uppslaget har axolotlen och hens nya vän fått inte mindre än "987 små yngel".

I anslutning till detta lyckliga slut vill jag vända blicken till de citat av två astronauter som finns i inlagan till *Mitt bottenliv*: Mike Collins, som var med på Apollo II 1969, inleder verket och Edward Tsang Lu, som åkt ut i rymden tre gånger kring millennieskiftet 2000, avslutar det. Collins beskriver hur han överväldigas av hur bräcklig jorden ser ut: "Oj, vad den där lilla saken är ömtålig där nere." Lu, å andra sidan, konstaterar: "Mitt övergripande intryck av livet på jorden är hur ihärdigt det är. Det har lyckats täcka den här planeten på alla tänkbara platser – livet finner alltid en väg." I skillnaden mellan deras intryck vilar angelägna frågor om ekologi, rädsla och hopp. Vad händer om Parisavtalets löfte, om att hålla ökningen av den globala medeltemperaturen under två grader, inte infrias? Hur kommer livet på jorden att se ut i framtiden? Vilka kommer att överleva och vilka kommer att dö ut?

Det finns en intressant kontrast mellan bokens första och sista uppslag som relaterar till de två astronautitaten. Det första skildrar jorden som "nyfödd": "Luften osade av kärlek och så småningom dök det upp en massa duniga, fjuniga, fjälliga och stickiga som pep och skrek." Illustrationen visar ett färgglatt landskap av vatten, växter och träd befolkat av en mängd olika djurarter. Där finns dronter och dinosaurier men även fjärilar, papegojar, en manet, två människor. I fjärran syns snoklädda bergstoppar och en grupp mammutar. Bilden påminner om Peter Paul Rubens och Jan Brueghel den äldres målning av Adam och Eva i Edens lustgård (ca 1615).

På sista uppslaget är landskapet ett helt annat. Illustrationen består av de två stora axolotlerna samt långa rader med deras yngel mot en blågrön undervattensbakgrund. Förutom ett par blad och en gren finns ingen växtlighet på bilden. Texten förklarar: "Vart de stora lunsarna tog vägen visste ingen, men det tänkte vi sällan på." Berättarjaget är lyckligt, men samtidigt är inledningens biologiska mångfald utarmad. Den tidigare hotade axolotlen framstår snarast som en invasiv art.

Sammanfattningsvis skulle Bondestam kunna sägas inta den estetiska attityd som Žižek tillskriver den radikala ekologisten. I *Mitt bottenliv* är naturen inget passivt offer för mänsklig exploatering och representationen av skräp och föroreningar är genomgående fantasi-

”

Vad händer om Parisavtalets löfte, om att hålla ökningen av den globala medeltemperaturen under två grader, inte infrias? Hur kommer livet på jorden att se ut i framtiden? Vilka kommer att överleva och vilka kommer att dö ut?

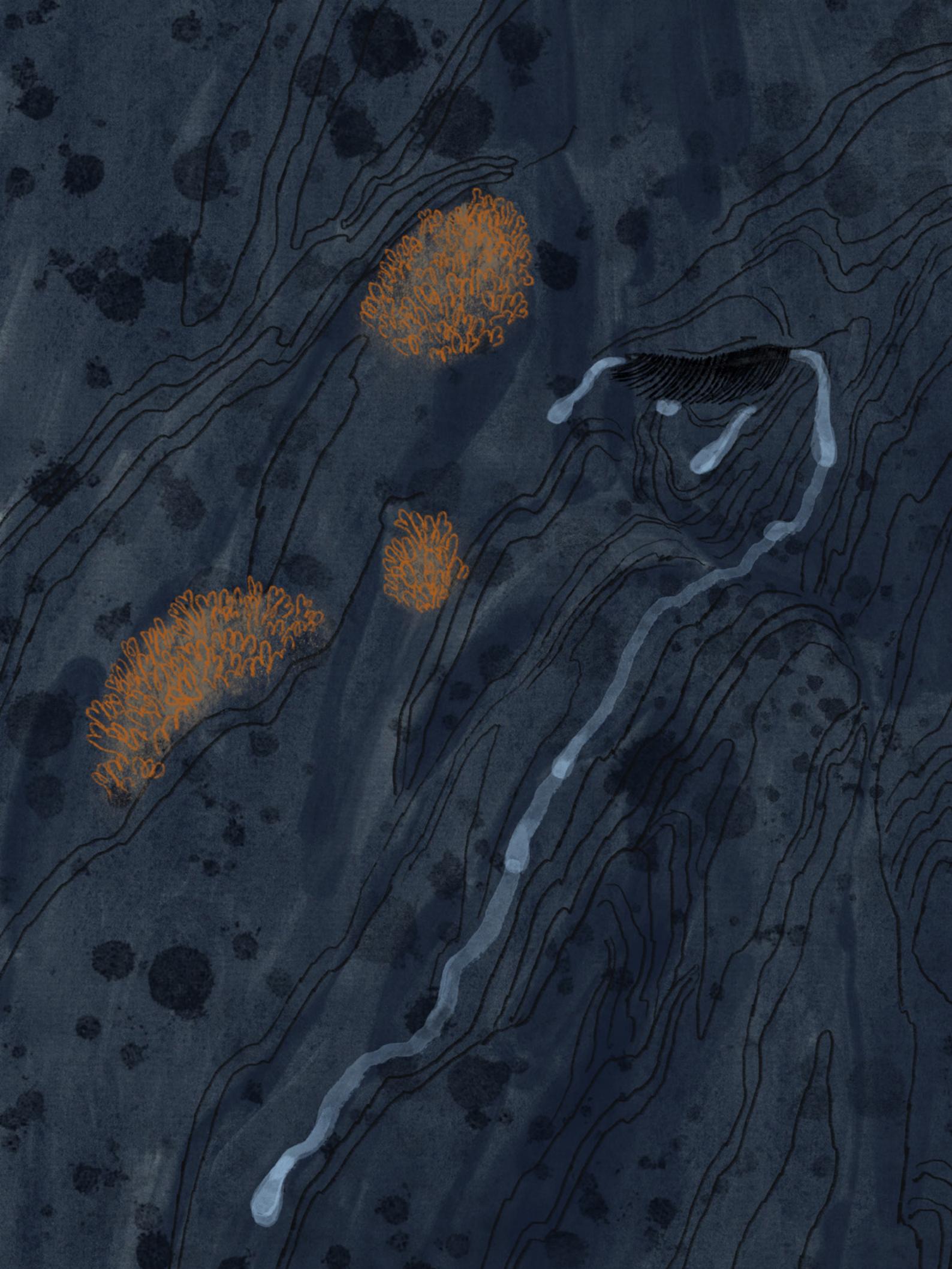
full och estetiskt utmanande. För att återgå till citaten skildrar Bondestam en jord vars ekosystem är mycket ömtåliga men vars livskraft samtidigt är stark. De hundratals axolotlyngens spridning över uppslaget liknar i mångt människans utbredning över klotet. Boken ger inga direkta svar, men kanske har alla människor förts bort av vågen, kanske har skräpets tidsålder ersatts av axolotlens.

LITTERATUR

- Armiero, M. (2019, 15 oktober). Wa-steocene. Guerrilla Narrative and the embodied stratigraphies of toxic capitalism. Föredrag på KTH. Hämtat från https://csp.screen9.com/preview/9QIGKHWeG-vaz57yH05ybupV4IBvKbDeYOV-hCJYMF9rMWYrn4iyn8YWU_hj8q5NCc.
- Bondestam, L. (2020). *Mitt bottenliv*. Helsingfors: Förlaget.
- Cronon, W. (1995). *The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature*. W. Cronon, (red.), *Uncommon Ground. Rethinking the Human Place in Nature* (s. 69–90). New York: W.W. Norton & Co.
- Dini, R. (2016). *Consumerism, Waste, and Re-Use in Twentieth-Century Fiction. Legacies of the Avant-Garde*. New York: Palgrave Macmillan.
- Eklund Wilson, E. (2019). *Stallet i fara*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gee, S. (2009). *Making Waste. Leftovers and the Eighteenth-Century Imagination*. Princeton: Princeton University Press.
- Gifford, R. (2013). Dragons, Mules, and Honeybees: Barriers, Carriers, and Unwitting Enablers of Climate Change Action. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 69 (4), s. 41–48.
- Goga, N. & L. Guanio-Uluru. (2019). *Ecocritical Perspectives on Nordic Children's and Young Adult Literature*. Theme Number for *Nordic Journal for ChildLit Aesthetics*, 10 (1).
- Hawkins, G. (2005). *The Ethics of Waste. How We Relate to Rubbish*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Kroon, O. (2019). *Vänta på vind*. Stockholm: Brombergs.
- McNeill, J.R. (2015). *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945*. Cambridge, Harvard University Press.
- Morton, T. (2007). *Ecology Without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Morrison, S. (2015). *The Literature of Waste. Material Ecopoetics and Ethical Matter*. New York: Palgrave Macmillan.
- Nationalencyklopedin (2020, 15 oktober). *Antropocen*. Hämtad från <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/I%C3%A5ng/antropocen>.
- Said, S. & S. Nordqvist. (2019). *Äta gräs*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Spolander, J. & S. Wirsén. (2019). *Heja jorden*. Stockholm: Alfabeta.
- Ståhl, H. (2019). *Till Vial: 800 dagar kvar*. Stockholm: Bonnier Carlsen.
- Wahlén, C. (2019). *Expedition rädda revet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Wistisen, L. (2020, 15 oktober). *Bokprovning på Svenska barnboksinstitutet*: En dokumentation. Årgång 2019. Hämtad från <https://www.barnboksinstitutet.se/wp-content/uploads/2020/04/Dokumentation-2020.pdf>.
- Wistisen, L. (2018) *Leken i antropocen: Skräpestetik i Barbro Lindgrens Loranga, Masarin och Dartanjang (1969) och Loranga, Loranga (1970)*. *Barnboken* 41 (1), s. 1–17.
- Žižek, S. (2010). *Living in the End of Times*. London: Verso.

Svarta klippor sätta vandra
Över slätten om varandra,
hundra är åt ena hålet
tusen åt det andra,
bergets långa skuggor hör sig
kanske att de också hör dig,
hastigt genom bäcken genar,
blöta , kalla , rädda stenar.

Stenar rulla över
stanna till på gröna branter,
öven kanten
Skälver darrar skakar rister
själva stenen sedan bristen.

Backen full av stenäggskal,
trampa nätt stora klii,
varje liten sten har liv.

Sitt på huk och se dem vakna,
se dem darra, se dem
Skaka.

Stenskravlar hulterrumbullar,
vimmelkantingar hukningsmyggar
het i tomma fickor hemigrullar
spionvilar sig på hemresningen.

Allt är stilla
innan det börjar röra sig

Hitta en på stranden
och lägg den i handen.
Kör på en med plogen,
plocka en i skogen.
Ta med en från ängen,
ruva den i sängen.

Stenskravlarna
är de stillasta
av alla.

Vänta medan marken vaknar

flyttar sig
i svarta
natten

trädagens grenar, grusets stenar

LYSSNA noga någon ~knackar

just när ljuset släcks
mörkret kläcks
från nära

Ut ur
skuggor
kryper,
kravla

ålgskuggningah

och

sten Skravla-
bar

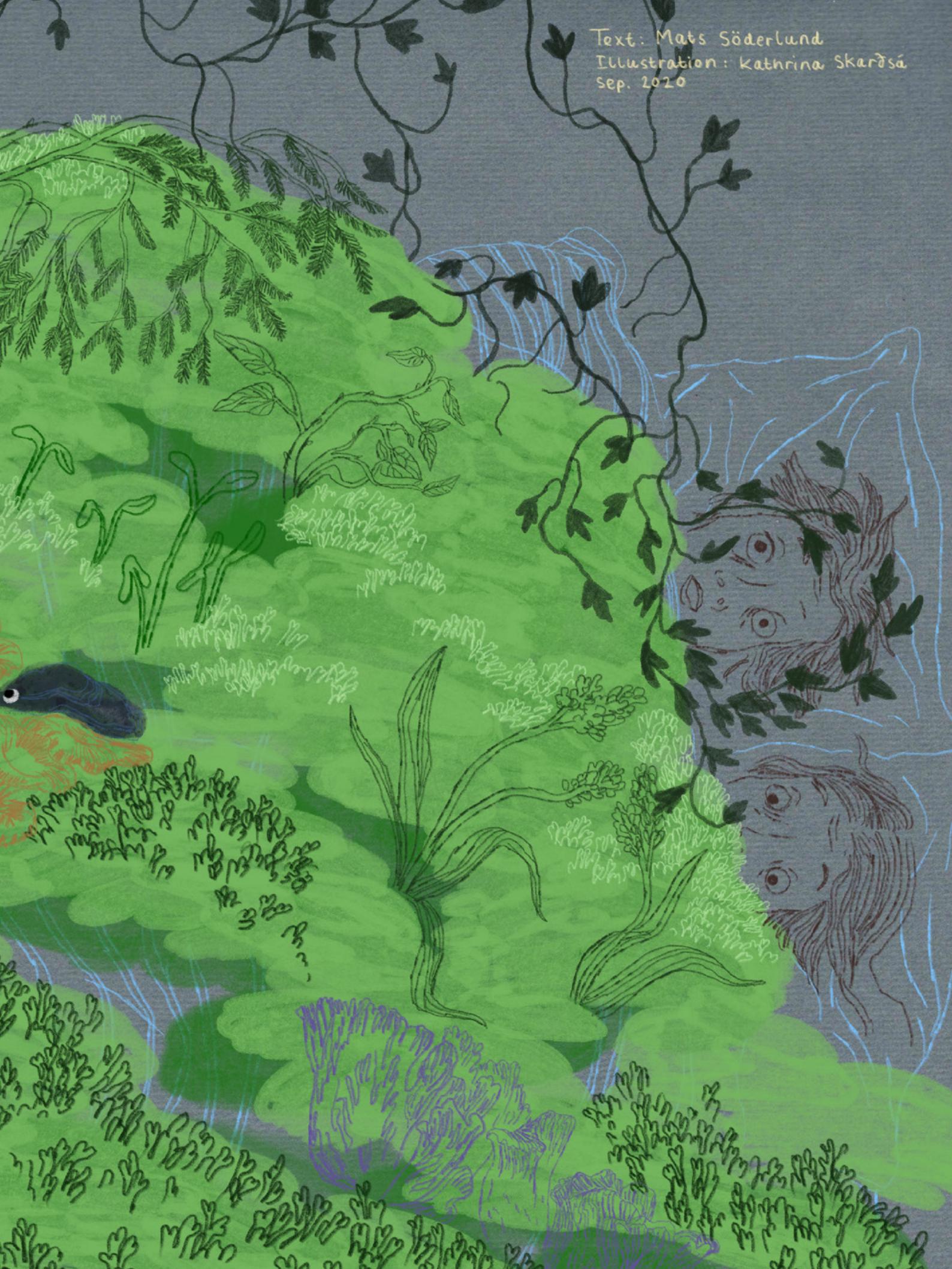
djupt
i springans
mörker
Viskar

hackspett drömmar,
grodynghlingar
Och
barrsticklingar,

Text: Mats Söderlund
Illustration: Kathrina Skardå
Sep. 2020

Text: Mats Söderlund
Illustration: Kathrina Skarðsá
Sep. 2020

III

Salon Tellus

**Fra frykt til
fremsiktstro:
Klimaændringer
i nordiske
bildebøker**
Reinhard Hennig
s. 52

**Aksel Pedersens
Dykk**
Arne Svingen og
Linda Bondestam
s. 59

**Miljøaktivister i
barnelitteraturen**
Ahmed Khateeb
s. 68

Salon Tellus
Sara Ohlsson og
Rasmus Meisler

s. 74

**Hvem står til
ansvar for miljøet
i barnebøkene?**
Steffen Sørum
s. 82

Fra frykt til fremtidstro: Klimaendringer i nordiske bildebøker

Reinhard Hennig

Bevegelsen Fridays for Future, som ble startet i 2018 av 15 år gamle Greta Thunberg, har fremkalt en økende etterspørsel ikke bare etter klimapolitisk handling, men også etter skjønnlitterære tekster for barn og unge som tematiserer klima og miljø (Ferguson, 2019). Samtidig retter litteraturforskningen mer og mer oppmerksomhet mot barnelitteraturens potensial for å danne barn til miljøbevisste medborgere som engasjerer seg for en bærekraftig utvikling både lokalt og globalt (f.eks. Massey & Bradford, 2011). Blant de kompetanseområlene som ofte nevnes i forbindelse med såkalt «utdanning for bærekraftig utvikling» på et overordnet nivå, er kreativitet, kritisk tenkning og systemforståelse (Sinnes, 2015, s. 36–37). Det er nærliggende at nettopp skjønnlitteratur, som jo inviterer leserne til å bruke ikke bare rasjonell tenkning, men også fantasien, kan spille en viktig rolle her. Derfor er det kanskje ikke overraskende at det nå ikke bare foreslås å bruke skjønnlitterære tekster i undervisning om bærekraftig utvikling i skolen, men – i form av bildebøker med miljøtematikk – så tidlig som i barnehagen (f.eks. White 2020).

Men ligger det ikke også en fare i å konfrontere så unge barn med en problematikk som både er kompleks og skremmende? Kan bildebøker virkelig tematisere komplekse miljøproblemer, slik som global

oppvarming, på en måte som tilsvarer barnehagebarns førforståelse og kognitive evner? Og kan bøkene gjøre dette slik at de ikke vekker angst, men formidler fremtidstenkning og handlingskompetanse – som er sentrale mål ved enhver form for utdanning for bærekraftig utvikling? Med utgangspunkt i disse spørsmålene vil jeg i det følgende diskutere noen nyere bildebøker fra Danmark, Norge og Sverige, som på forskjellige måter tematiserer menneskeskapte klimaendringer. De valgte eksemplene har til felles at de (bl.a. ifølge forlagenes egen klassifisering) retter seg mot barn i barnehagealder og tidlig skolealder, noe som indikerer at de primært er tenkt for høytlesning.

Dyr i hovedrollen

I den danske bildeboken *Isbjørnen Isaac. Rejsen til Afrika* (2018), skrevet av David A. Jensen og med bilder av Signe Immerkjær, er hovedkarakteren en liten isbjørn som på mystisk vis har havnet på Sydpolen. Begrepet «klimaendringer» brukes ikke i boken, men likevel blir det i fortellingen tydelig at det skjer en global oppvarming: Ifølge fortellenen smelter snø og is på Sydpolen, og dette gjør det vanskeligere for Isaac å få tak i mat. Måken Maria (som fungerer både som en venn og som en slags morserstatning for Isaac) forteller i tillegg at hun har hørt «at det bliver varmere i hele verden. Det er al røgen og bilerne» (Jensen & Immerkjær 2018, s. 15).

Det er altså ganske direkte referanser til klimaendringer i boken, og det framheves at det er menneskene som forårsaker dem. Likevel forblir mulige problematiske konsekvenser for menneskene selv unevnt. Leseren får bare vite at oppvarmingen har negative følger for dyrene i fortellingen. Alle disse dyrene er imidlertid antropomorfisert, dvs. at de fremstår med menneskeliknende trekk: De snakker og tenker som mennesker, og i bildene bruker de gjenstander som f.eks. fiskestenger, baderinger og klær. Isaac, som nesten gjennomgående er fokuset i fortellingen, har på seg en ullgenser og ligner i sine tanker og følelser på et lite menneskebarn. Denne bruken av dyr som karakterer i sammenheng med en tematisering av global oppvarming skaper her både en form for avstand (siden det ikke er «ekte» mennesker i fortellingen) og inviterer samtidig til identifikasjon og empati: Leseren kan utvikle medfølelse med den lille, ensomme isbjørnen.

”

Denne bruken av dyr som karakterer i sammenheng med en tematisering av global oppvarming skaper her både en form for avstand (siden det ikke er «ekte» mennesker i fortellingen) og inviterer samtidig til identifikasjon og empati: Leseren kan utvikle medfølelse med den lille, ensomme isbjørnen.

Hvorvidt boken også inspirerer til fremtidstro og formidler handlingskompetanse, er derimot vanskelig å se. Handlingen drives fremover gjennom Isaacs søken etter fellesskap, mens klimaendringene fremstår som en trussel i bakgrunnen, som det forblir uklart om det kan gjøres noe med. Slutten er imidlertid åpen, siden fortellingen åpenbart er ment å få en fortsettelse i form av en bok til.

Verdens undergang

I Agnar Lirhus' norske bildebok *Gutten og det glødende treet* (2017), med bilder av Rune Markhus, står ikke dyr i fokus, men en menneskelig familie med far, mor, sønnen Tile og datteren Astre. Familien lever i landlige omgivelser i en åpenbart førmoderne tid. Faren graver i jorden etter skatter i håp om å bli rik. En dag begynner et merkelig tre å vokse fra et av gravehullene. Dette «krokkitreet» gløder, og nøtten som vokser på treet, viser seg å kunne oppfylle ethvert materielt ønske. Faren skaper på denne måten store rikdommer for seg selv og familien, men han får aldri nok. Når han forsøker å også omvandle fjellene til noe som er nyttig for ham, åpner jorden seg, og monstrøse vesener strømmer ut. Det oppstår et inferno med storm, vulkanutbrudd og jordskjelv, som truer med å ta livet av både faren og Tile. Tile får vite av en maur at de nå «har brukt opp kraften i jorda» og at krokkinøttene «er det farligste som finnes» (Lirhus & Markhus 2017, uten paginering). Hver gang de bruker dem, blir noe på jorden ødelagt, og nå har det gått for langt: «Verden raser sammen.» Tile bruker den siste krokkinøtten for å ønske seg at alt blir «som før». Den landlige idyllen kommer tilbake, og alle i familien har lært seg å være fornøyde med det de har.

Selv om klimaendringer ikke refereres til eksplisitt, er det tydelig at fortellingen er en allegori over leting etter olje, bruk av fossil energi, materielt overforbruk og de katastrofale følgene dette har for klima og miljø. Denne katastrofen vises på en ganske drastisk måte, både i verbalteksten og i bildene, bl.a. gjennom kløfter med glødende lava og skrikende monstre. Også fargebruken – mørke farger i kombinasjon med ildrødt – fremhever det skrekkelige ved denne apokalypsen. Fortellingens budskap er lett å se: Det er barna som må sørge for at de voksne ikke ødelegger verden. Men det spørs om bokens spektakulære skildring av miljøkatastrofen ikke er så overveldende at den fremkaller frykt istedenfor fremtidstro og handlekraft. Dessuten er allegorien avhengig av at unge leser vil oppfatte hva den *egentlig* handler om, noe som for sin del er avhengig av deres forkunnskaper.

Barn som miljøaktivister

Den svenske bildeboken *Julia räddar skogen* (2017), skrevet av Niklas Hill og med bilder av Anna Palmqvist, nærmer seg ikke miljø- og klimaproblematikken allegorisk, men gjennom en realistisk samtidssetting. Hovedpersonen Julia er en ung jente som bor i utkanten av en stor by. Når hun oppdager at en ny motorvei planlegges gjennom skogen der hun pleier å gå på tur med hunden sin, bestemmer hun

seg for å stanse anleggsarbeidene gjennom å klatre opp i et tre. Hun motstår alle de voksnes forsøk på å få henne ned. Hennes aksjon får så mye oppmerksomhet at til og med statsministeren kommer, og Julia klarer å overbevise henne om at en jernbanestrekning ført gjennom tunnel er mye bedre enn en motorvei. Det siste oppslaget viser at denne løsningen har blitt realisert, og at skogen er bevart, mens menneskenes behov for transport inn til byen også er ivaretatt.

Miljøproblematikken forenkles sterkt i boken, sannsynligvis for å tilpasse den til unge leseres erfaringshorisont og forkunnskaper. Rasering av en skog for å bygge en ny motorvei hadde i voksenverdenens miljøpolitiske debatt høyst sannsynlig blitt diskutert med henvisning til skadelige klimaeffekter gjennom økende utslipp fra biltrafikk. Det har i vår tid blitt nærmest umulig å ikke koble slike infrastrukturprosjekter til den komplekse, globale miljø- og klimaproblematikken. I *Julia räddar skogen*, derimot, nevnes ikke dette større perspektivet. Veibyggingen fremstår her som et lokalt problem med en relativt enkel løsning som et individ – til og med et barn – kan få til gjennom aktiv handling i sitt lokalmiljø.

Ved at klimaendringer ikke nevnes eksplisitt, reduseres dessuten faren for å formidle inntrykket av en truende global katastrofe og en eventuelt derav resulterende følelse av håpløshet. Det nærmeste man kommer en framtidsdystopi, er når Julia forestiller seg hvordan en motorvei ville bli, og dette visualiseres i form av store svarte flater, som sannsynligvis skal fremstille eksossskyer. Derimot formidler fortellingen at engasjement faktisk nytter, og at barn har mulighet til å påvirke de voksnes miljøpolitiske beslutninger. Hvis unge leser identifiserer seg med Julia, slik teksten inviterer til, kan fortellingen dermed muligens styrke deres selvbevissthet og handlekraft.

Fra det lokale til det globale

Stormen (2019) er den femte boken i den norske forfatteren Kari Stais serie om bestevennene Jakob (som sier ja til alt) og Neikob (som alltid sier nei). I dette bindet overtaler fabrikkeieren Spinnvill de to vennene til å skaffe alle mulige slags industrielt produserte ting: plastblomster, biler og mye mer. For å få plass til alle nyanskaffelser i huset sitt, kaster de de gamle tingene sine. Men Stormen – et antropomorfisert uvær – tar Jakob og Neikob med seg opp i luften og viser dem at hele kloden nå er forsøpt og forurenset. Jakob og Neikob erkjenner både problemet og sitt eget ansvar for det. De slutter å skaffe nye ting, stanser produksjonen i fabrikken, og begynner å rydde opp.

Mens det ikke brukes begrep som «drivhusgasser» og «klimaendringer» i verbalteksten, tydeliggjør bildene en sammenheng mellom

Jakobs og Neikobs forbruk og endringer i været. Solskinnet fra det første oppslaget viker gradvis for en røyksky som stiger opp fra fabrikken. Denne skyen blir med nesten hvert nye oppslag mørkere og mørkere. På konsumfestens høydepunkt slår været om til regn og snø, samtidig som en sky med menneskelignende ansiktsdrag og etter hvert fullstendig menneskelig kroppsform viser seg: Stormen, som gir uttrykk for sinne over den globale forurensingen både gjennom ord og mimikk. I tillegg til Stormen som personifisering av menneskeskapte klimaendringer vises det også til global oppvarming ved hjelp av det gjentatte bildemotivet av høye fjell med åpenbart smeltende isbreer.

I boken veksles det dessuten flere ganger mellom det lokale og det globale. I første del av fortellingen fremstår Jakob, Neikob og Spinnvill som lokale aktører. Deretter formidler Stormen et «planetært» perspektiv som viser dem at forurensing gjennom forsøpling og avgasser åpenbart ikke er begrenset til dem og deres nærområde, men er et globalt fenomen. Her vises det nemlig røyk fra flere fabrikker og en klode som nesten fullstendig er tildekket av fargerike, åpenbart kunstige gjenstander. På denne måten tematiseres en kompleks global problematikk uten å nevne den eksplisitt i verbalteksten: Bildene gjør sammenhengen mellom forbruk, forurensing og ekstremvær tydelig, selv for en leser som ikke har forkunnskaper om denne problematikken. Til slutt skifter fortellingen tilbake til Jakobs og Neikobs opprinnelige, lokale nivå, der de setter i gang med å løse problemet, og formidler dermed et handlingsperspektiv. Fortellingens lykkelige slutt (den opprinnelige, harmoniske tilstanden blir forsøkt gjenopprettet) oppfyller behovet for å formidle håp og fremtidstro til unge lesere.

Ulike bildeboktradisjoners potensial

Det er store forskjeller i hvordan de fire bøkene tematiserer menneskeskapte klimaendringer, noe som sannsynligvis delvis kan forklares gjennom de ulike bildeboktradisjonene de bygger på. *Isbjørnen Isaac* benytter seg av dyrefabelens tradisjon, selv om elementer fra den klassiske fabelen, slik som det moralske budskapet eller didaktiske innholdet, og dermed også et mulig handlingsperspektiv, ikke blir særlig tydelige på grunn av bokens åpne slutt. Mens *Isbjørnen Isaac* – til tross for antropomorfiserte dyr – bruker den reelle verden som setting, er *Gutten og det glødende treet* gjennom sitt allegoriske preg ikke underlagt realitetens begrensninger. Av samme grunn kan ikke klimaendringene nevnes ved navn, og fortellingen er, for å få formidlet sitt budskap, avhengig av leserens erkjennelse av den underliggende, allegoriske meningen. I *Julia räddar skogen* holder

”

Stormen, som gir uttrykk for sinne over den globale forurensingen både gjennom ord og mimikk. I tillegg til Stormen som personifisering av menneskeskapte klimaendringer vises det også til global oppvarming ved hjelp av det gjentatte bildemotivet av høye fjell med åpenbart smeltende isbreer.

både verbalteksten og bildene seg innenfor realismens rammer, med personer, settinger og hendelser som ikke overskridet grensene for det som kan anses som mulig og sannsynlig i den virkelige verden. Nettopp den realistiske settingen gjør det imidlertid vanskelig å referere til klimaendringene uten å risikere å utløse frykt og et for høyt kompleksitetsnivå. *Stormen*, derimot, står i en humoristisk tradisjon, med hovedkarakterer som framstår som karikaturer, utpreget bruk av ordspill og vitser i verbalteksten, og et bildespråk som tydelig ikke tilstrekker nærhet til det som vanligvis oppfattes som realistisk. Denne humoristiske tilnærmingen gjør det mulig for *Stormen* å tematisere en kompleks global miljøproblematikk – slik som menneskeskapte klimaendringer – uten å risikere å fremkalte frykt. Dessuten åpner den humoristisk-urealistiske tilnærmingen i større grad enn de andre skisserte bildeboktradisjonene for bruk av fantasi, og har dermed potensial til å fremme kreativitet, kritisk tenkning og systemforståelse, som er viktige mål for utdanning for bærekraftig utvikling. Komikken i *Stormen* har dessuten stor spennvidde: Noen elementer er tydelige allerede for barnehagebarn, mens andre (som en ironisk og delvis ganske avansert bruk av intertekstualitet) tiltaler også den voksne leseren. Dermed har boken kanskje potensial til å ikke bare inspirere barn til handling for bærekraftig utvikling, men også deres foreldre.

LITTERATUR

- Ferguson, D. (2019, 11. august). 'Greta effect' leads to boom in children's environmental books. *The Guardian*. Hentet fra <https://www.theguardian.com/environment/2019/aug/11/greta-thunberg-leads-to-boom-in-books-aimed-at-empowering-children-to-save-planet>.
- Hill, N. & A. Palmqvist. (2017). *Julia räddar skogen*. Stockholm: Trinambai.
- Jensen, D. & S. Immerkjær. (2018). *Isbjørnen Isaac. Rejsen til Afrika*. København: Copenhagen Storytellers.
- Lirhus, A. & R. Markhus. (2017). *Gutten og det glødende treet*. Moss: To streker.
- Massey, G. & C. Bradford. (2011). Children as Ecocitizens: Ecocriticism and Environmental texts. I K. Mallan & C. Bradford (red.). *Contemporary Children's Literature and Film. Engaging with Theory* (s. 109–126). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sinnes, A.T. (2015). *Utdanning for bærekraftig utvikling. Hva, hvorfor og hvordan?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Stai, K. (2019). *Jakob og Neikob: Stormen*. Oslo: Samlaget.
- White, A.A. (2020). Bilderbokens potential att i förskoleklass utveckla förståelse om människans aktiva roll för global hållbar utveckling. I C. Löwe & Å.N. Skåve (red.). *Didaktiska perspektiv på hållbarhetsteman i barn- och ungdomslitteratur* (s. 80–103). Stockholm: Natur & Kultur.

AKSEL PEDERSENS DYKK

TEXT: ARNE SVINGEN

ILLUSTRASJON: LINDA BONDESTAM

Aksel Pedersen sto på taket av blokka og tørket vingene.

Ved siden av ham sto kona Beate og stirret utover vannet.

1.

Aksel visste at det var hans tur å besøke Jensen i tredje. Hvem nå enn Jensen kunne

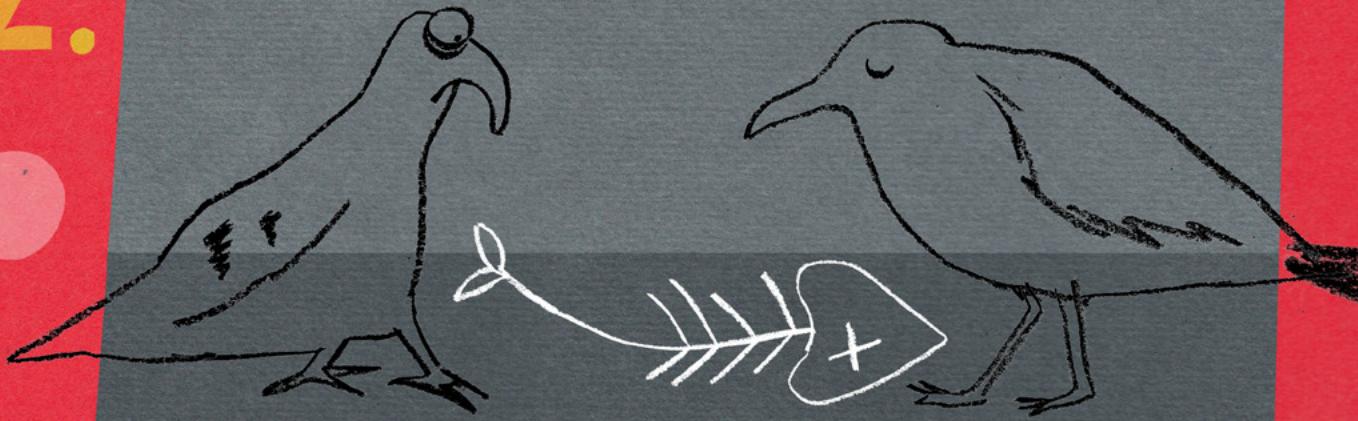
være i dag? Forrige gang hadde Jensen vært to saftige makrell. Lette å fange, gode å spise.

3.

- Jeg elsker deg, utbrøt Aksel og vifset med vingene.
- Jeg elsker deg òg, sa Beate. – Men haiene og blekksprutene har blitt flere.
Så lov meg å være forsiktig der nede.
- Du vet at jeg alltid er forsiktig.
- Det er ikke alltid nok å være en klok skarv.
- Hvis jeg ikke kommer tilbake, så vet du hva du må gjøre.
- Jeg kommer ikke til å finne meg en ny Aksel Pedersen.
- Det er eneste måten skarvene kan fortsette å regjere i verden over vannet.

2.

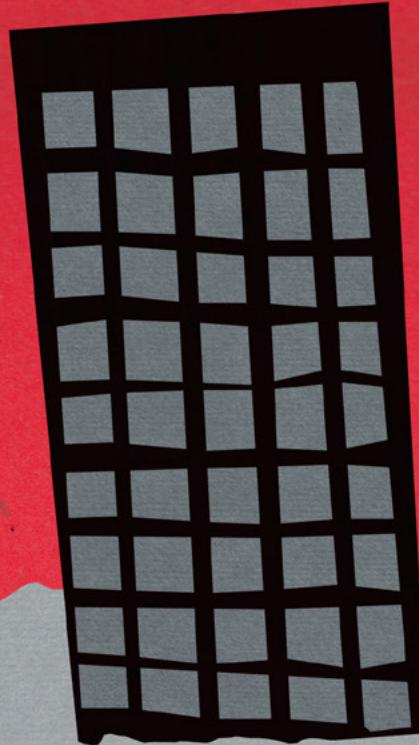

De hadde delt dem med Movich, de skravlete spurvene i niende. Til og med Eide,

de sky trostene i åttende, fikk en liten smak. Men det ble ikke noe igjen til dueparet

Engstrøm og de masete makkene Borisov som bor like over havoverflaten.

4.

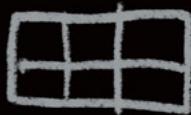
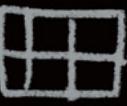
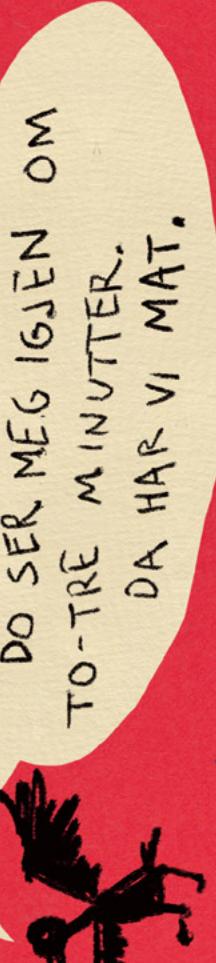

- Men hvis vannet synker, tror du menneskene kommer tilbake?
- Når så vi sist et menneske? Det er lenge siden? Bare de som hadde vinger eller kunne leve under vann overlevde, og menneskene var ikke laget for et slikt liv.
- Stakkars. Men de var i hvert fall gode til å bygge høye hus, sa Beate, slo inn vingene og satte seg helt ned på taket av blokka.

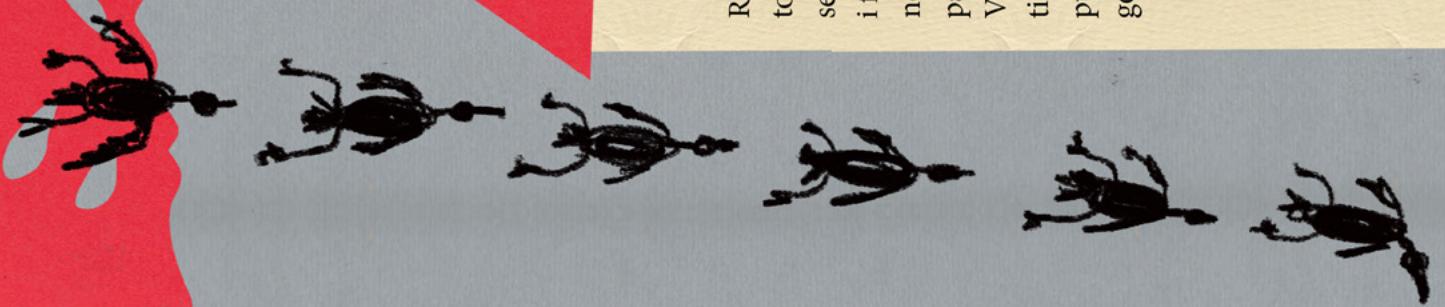
DO SER MEG IGJEN OM
TO-TRE MINUTTER.
DA HAR VI MAT.

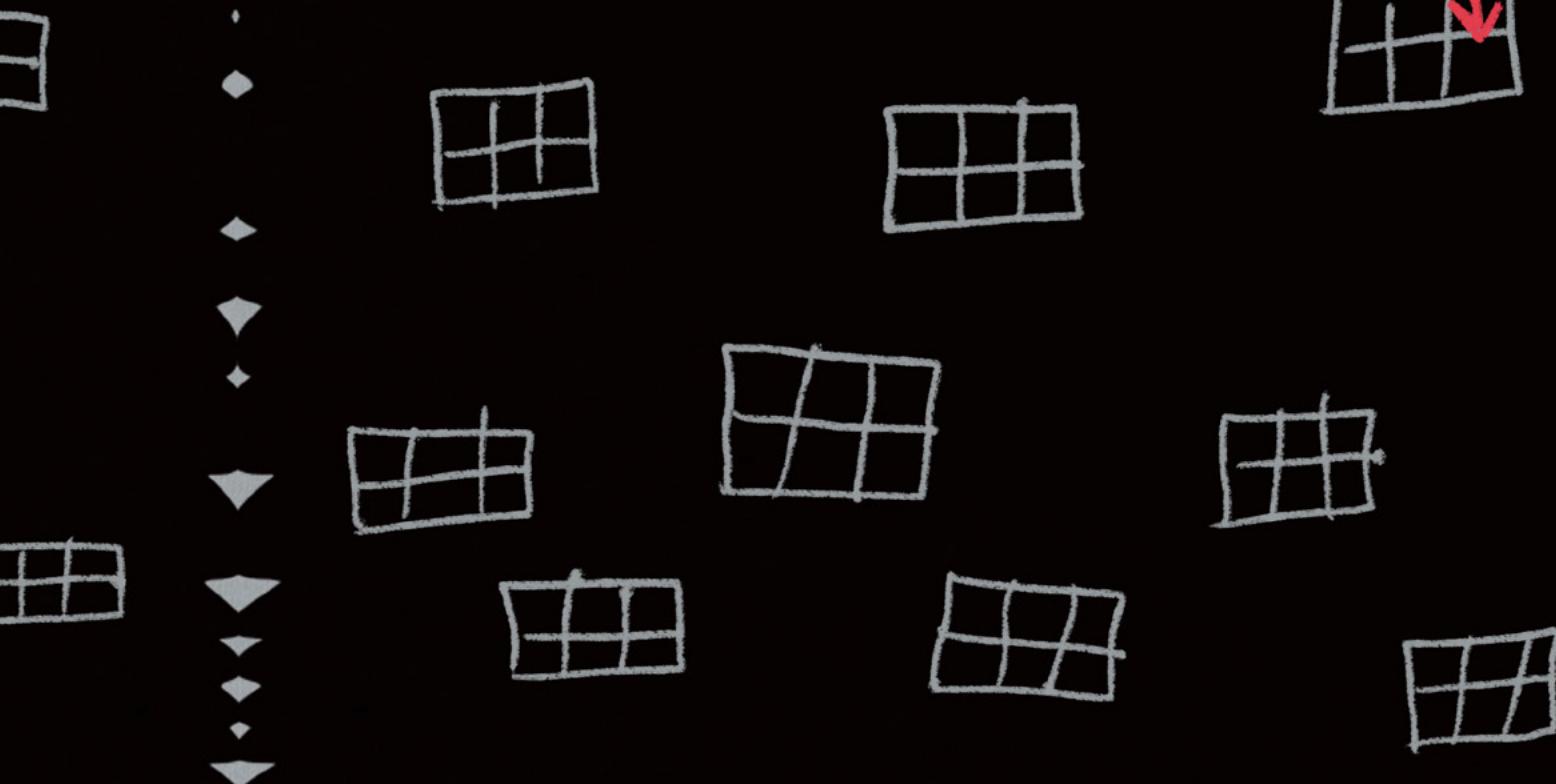
DO ER MIN ENESTE
AKSEL PEDERSEN.
HUSK DET.

Aksel svarte ikke. Like etter stupflyet han forbi alle etasjene som fortsatt var i friluft og brøt vannoverflaten ved femte.

Raskt svømte han forbi leilighetene han hadde fanget torsk, makrell og flyndrer i. Erik og Lucinda Fredriksen i fjerde hadde til og med vært et smakfullt ålepar i forrige uke. Han fortsatte ned i dypt til tredje, men nølte først i vinduskarmen. Det gjaldt å se etter tegn på hvem de nye Jensen var. Sto møblene annrelades? Var det spor etter måltider? Utfordringen var samtidig at han hadde det travelt. Aksel kunne holde pusten i tre minutter, kanskje tre og et halvt på en god dag, før han måtte opp igjen.

Ingenting tydet på at noe stort hadde flyttet inn. Men haiene var smidige og blekkspruten kunne gjøre seg liten. Sakte svømte han inn i leiligheten. Hele tiden på vakt etter bevegelser. Først stua, så ut i gangen, deretter innom kjøkkenet. Det var ingen å se. Nå var det bare soverommet igjen. Han kjente at det spregte i lungene. Døren sto på gløtt. Forsiktig svømte han bort og dyttet døren opp med vingen.

2

Hadde makrellen gjemt seg i sengen? Det lå noe avlangt under sengeteppet.

Aksel lot seg ikke lure av et så enkelt knep. Han bet raskt tak i teppet og dro det bort.

I sengen lå det en flaske. Aksel kjente
frykten reise gjennom kroppen og
spre seg ut i vingene.

Bak seg merket han bevegelser i vannet.

Det var ikke nødvendig å snu seg. Han forsto hvilken utspekulert Jensen
som hadde gjemt seg bak døra.

Det siste han tenkte på da Jensen kom mot ham med åpen kjeft

var at han håpet at Beate fikk seg en ny Aksel Pedersen.

Miljøaktivister i barnelitteraturen

Ahmed Khateeb

I denne teksten diskuterer jeg hvordan to romaner for barn og unge problematiserer miljøkrisen som et globalt problem det viser seg vanskelig å løse, men som romanenes karakterer likevel søker å gjøre noe med. Det gjør jeg ved å belyse hvordan karakterenes tilegnelse av kunnskap om miljøkrisen svarer til det Anders Dunker bringer frem «en ny våkenhet, et skjerpet klarsyn og en dypere forståelse» (2019 s. 8) som resulterer i at de opptrer i roller som ansvarlige og handlende miljøaktivister.

De to romanene jeg tar for meg, er Arne Svingens *En himmel full av skyer* fra 2018 og @Ally_Trip av Katrine Lekang fra 2020. Grunnen til at jeg vil lese disse romanene i sammenheng, er at begge fremstiller karakterer som gjennom appeller i sosiale medier henvender seg til jevnaldrende om å samle seg bak et krav om politisk handling i møte med miljøkrisen. De to romanene kan med det ses i lys av kravet om handling og om å bli hørt som fremmes av barn og unge gjennom Fridays for future-bevegelsen. *En himmel full av skyer* er en roman som, i hvert fall i Norge, har fått en del oppmerksomhet. En del av denne oppmerksomheten kan kanskje skyldes at den fortalte om barn og ungdom som demonstrerte foran Stortinget før Greta Thunberg startet sin skolestreik foran Riksåsen.

Apokalyptiske kunnskapstilegnelser

En himmel full av skyer forteller om 11-åringen Henrik, som i åpningskapitlet av romanen får vite at han på grunn av en uhelbredelig sykdom kun har ett år igjen å leve. Tidsanslaget er usikkert, og speiler på sett og vis usikkerheten i anslagene som preger klimaforskningen. Dødsdommen resulterer i at Henrik umiddelbart setter seg et mål om å redde verden i løpet av den gjenstående levetiden.

Baksideteksten hevder at Henrik går i gang med den største og villeste redningsaksjonen noensinne. Det er en påstand som må leses i lys av at teksten er en spenningsroman, og ikke som et uttrykk for at Henrik påstår at det er han selv alleine som skal løse klimaproblemene. Redningsaksjonens mål er å gjøre så mange som mulig oppmerksomme på det paradoksale i at menneskeheten ødelegger sitt eget livsgrunnlag, og at det er «nesten ingen som gjør noe med det. Det er så man skulle tro at det er en feilkonstruksjon i de smarte hjernene våre» (Svingen, 2018, s. 15). Problemet er, slik Henrik ser det, at ingen vil gi slipp på de behagelige godene vi er blitt vant til i forbrukersamfunnet.

Helt fra starten av presenteres Henrik som en velinformert og kunnskapsrik 11-åring som uoppørlig tar til seg ny informasjon om menneskets destruktive påvirkning på miljø og klima. Han er en kynigig nettbruker, som også omsetter kunnskapen til praksis i bestrebelsene etter å sette minst mulig «miljømessig fotavtrykk» (s. 176, utheving i originalen). Det er mulig denne orienteringen mot å avverge katastrofer er noe han har arvet fra moren. Hun er nemlig også opprettet av å forberede seg mot allslags katastrofale hendelser som kan inntrefte, og begge formulerer seg ofte i et språk som tar høyde for worst case-scenarioer. Hun tar imidlertid lite hensyn til det katastrofale i Henriks kunnskapsformidling om miljøkrisen, og blir med det representant for det han mener er en handlingslammet og sannhetsfortengende voksenkultur.

Også i *@Ally_Trip* er påvirkningen fra familien et viktig poeng. I denne romanen er det ikke én, men to hovedpersoner. Det er ingen umiddelbar krisesituasjon i livene til Aleah på 20 og Lyder på 18, men det er likevel noe bestemt retningsløst og halvhjertet over livsførselen deres, i hvert fall ifølge forskerfaren deres. Når faren i starten av romanen oppfordrer søskenparet til å tilegne seg innsikt i «problemene som verden står overfor i dag» (Lekang, 2020, s. 17), er det en oppfordring til å ta del i det Dunker (2019) kaller et problemfellesskap som ser det som sin oppgave «å utrede miljøkrisens betydning» (s. 12).

I motsetning til Henrik, som helt fra starten av fremstilles som et opplyst, kompetent og selvstendig barn med en klar oppfatning av hva som betyr noe i livet, er Aleah og Lyder konstruerte som «tabula

rasa»-barn. De vet at miljøkrisen finnes, men har ikke innsikt i eller forståelse for dens omfattende konsekvenser. For å bøte på den manglende klimakunnskapen deres organiserer faren en rekke flyreiser for dem jorden rundt der målet er at de skal tilegne seg kunnskap om klimaendringer gjennom samtaler med voksne læremestere.

Sjangermessig inneholder @Ally_Trip trekk fra danningsromanens utviklingsmotiv og lærebokens kunnskapsformidling. Der Henriks faktaopplysninger fremstår som mer eller mindre tilfeldig utvalgte apokalyptiske advarsler, er kunnskapstilegnelsen i @Ally_Trip skjematiske organisert etter tema. Det er med andre ord en styrt kunnskapsreise faren sender Aleah og Lyder ut på i romanen, der målet ikke bare er at søskenparet skal tilegne seg kunnskap om miljøkrisen, men at de også skal spre denne kunnskapen, noe som i og for seg gjenspeiler romanens didaktiske ambisjon rettet mot leseren.

Kulturell og personlig omveltning

Selv om det i begge romanene legges vekt på at det er nødvendig å forstå endringsprosessene som ligger bak miljøkrisen, er det et hovedpoeng at det ikke er manglende kunnskap som er det største problemet, men manglende vilje til å handle med utgangspunkt i den kunnskapen som finnes. Det er gjennom å forandre kulturen de søker å gjøre noe med miljøkrisen. Det gjør de ved å informere sine jevnaldrende, og ved å skape en tro på at det er mulig å endre de apokalyptiske fremtidsutsiktene dersom man står sammen i kravet om en ny og bærekraftig kurs i politikken.

Jeg har allerede nevnt at karakterene hovedsakelig appellerer gjennom sosiale medier. Tittelen på Lekangs roman er brukernavnet til en instagram-konto som både finnes i romanen og i den digitale virkeligheten utenfor teksten.¹ Her følger innleggene romanens didaktiske prosjekt om å informere om miljøkrisen og å oppfordre leserne til handling. I romanen markerer bruken av Instagram-kontoen den danningsreisen Aleah og Lyder foretar seg. Faren forteller alltid i gåter, og ikke i klartekst, hva som er deres neste reisemål. Disse gåtene speiler forskerfarens undersøkende modus, og ved å publisere gåtene på Instagram inkluderes følgerne deres i reisen. I løpet av romanen tar Aleah og Lyder selv i bruk kontoen som en sosial plattform for å opplyse følgerne om de utfordringene verdenssamfunnet står overfor i møte med miljøkrisen.

Måten Aleah og Lyder etter hvert opptrer som handlende og ansvarlige miljøaktivister på, henger sammen med at kunnskapsreisen deres endrer form til personlige danningsreiser der de lærer seg å ta i bruk sin egen stemme. I løpet av reisen går søskenparet fra å være

¹ https://www.instagram.com/ally_trip/

”

Et vesentlig poeng ved romanens kunnskapsformidling og ved søskenparets danningsreise er at miljøkrisen fremstilles som et sammensett problem med komplekse konsekvenser uten enkle løsninger. Et av kapitlene handler for eksempel om klimaflyktninger, og et annet problematiserer fremtidens matproduksjon, og underveis problematiserer søskenparet stadig oftere sine egne miljøfiendtlige flyreiser. Klimaregnskapet deres går ikke opp, likevel fortsetter de reisen.

lydhøre, men passive, tilhørere til forelesninger og monologer, til gradvis å stille spørsmål og se koblinger og problemer selv, før de i siste del av romanen ytrer seg om miljøkrisen til et stort digitalt og fysisk publikum.

Et vesentlig poeng ved romanens kunnskapsformidling og ved søskenparets danningsreise er at miljøkrisen fremstilles som et sammensett problem med komplekse konsekvenser uten enkle løsninger. Et av kapitlene handler for eksempel om klimaflyktninger, og et annet problematiserer fremtidens matproduksjon, og underveis problematiserer søskenparet stadig oftere sine egne miljøfiendtlige flyreiser. Klimaregnskapet deres går ikke opp, likevel fortsetter de reisen. Miljøkrisen finnes i denne klimaromanen ikke bare som et økologisk problem, men som en situasjon med sosiale og økonomiske utfordringer og prioriteringer nå og i fremtiden, og for individet og for fellesskapet.

Der skiller romanen seg fra Svingens spenningsroman ved at Henrik først og fremst problematiserer miljøkrisen som et økologisk problem som kan løses gjennom politiske initiativ. I løpet av romanen blir han utfordret på at han ikke tar høyde for de økonomiske og sosiale konsekvensene av endret politikk. Stilt overfor dilemma han ikke enkelt kan svare på, tyr Henrik til stadig mer ekstreme ytringer av en apokalyptisk sort. Målet om å sikre en mer bærekraftig fremtid er viktigere enn fremgangsmåten. Det betyr at Henrik ikke er villig til å reflektere over alle sider ved en endret og grønnere politikk, noe som har sammenheng med at han selv lever på lånt tid og ikke har tid til politisk tidkrevende omveier.

Fordi Henrik personlig ikke har noe å tape, kan han opptre som en konsekvensetiker som kan unnslippe konsekvensene av sine egne handlinger. Det fører til at han tar i bruk sterke virkemidler for å få oppmerksomhet om miljøsaken. Den første planen hans innebærer å kidnappe statsministeren. Kidnappingsforsøket slår feil, men i kraft av å være et freidig og selvstendig barn utvikler han et vennskap med statsministerens datter. Det viser seg å være en mediepolitisk genistrek. Hun viser hvordan Henrik kan skape mest mulig oppmerksomhet om miljøsaken ved å snakke tabloidpressens språk og ved å manipulere den korte avstanden Henrik raskt erfarer finnes mellom nyhetsbransjen og underholdningsbransjen.

Aleah og Lyders kunnskapsformidling er, til sammenligning, saklige og poengterte oppsummeringer av den miljøforskningen som formidles til dem på reisen, og det er den etter hvert massive formidlingen av miljøkrisens sammenhenger og utfordringer som inspirerer følgerne deres til å samle seg bak romanens avsluttende klimadeemonstrasjon i London. Også Henriks kunnskapsformidling resulterer i en demonstrasjon for en mer bærekraftig fremtid, men for Henrik er handlinger viktigere enn ord. Under hans ledelse inntar de demonstra-

rende barna Stortinget: «– Akkurat i dag er det vi som bestemmer. Og hvor er det alle viktige avgjørelser tas? Jo, her inne. På Stortinget! I dag er det vårt. Vi overtar Stortinget!» (Svingen, 2018, s. 190).

Dette er en handling Henrik og hans meddemonstranter vet er midlertidig – de har ikke tatt over styringen av landet – men det er et symbolsk eksempel på det Dunker (2019) kaller en inspirert og helhjertet handling som kan bidra til å skape en kulturell omvending. I romanen leder demonstrasjonen til at Henrik opplever å være del av et sosialt fellesskap, noe det på grunn av sykdommen er lenge siden han har opplevd utenfor familien. En annen konsekvens av demonstrasjonen er at Henrik blir invitert til USA for å snakke om miljøkrisen i FN. Begge romanene slutter med at karakterene blir tatt på alvor, og at deres stemmer blir inkludert i den offentlige og politiske diskusjonen om miljøkrisens utfordringer.

Det gjør at romanene beveger seg fra kultur pessimistiske holdninger hos karakterene i starten av romanene til en fremskrifts-optimisme som bygger på erfaringene deres av det store maktpotensialet som finnes i barns og unges evner til å stå sammen. I det ligger også de to romanenes danningsprosjekt. Selv om utfordringene kan virke uoverkommelige og umulige, er endring mulig om man bare ikke gir opp. I tillegg mener jeg at romanene går langt i å fremme optimistiske holdninger til vitenskapens muligheter til å løse fremtidens miljøutfordringer. I *@Ally_Trip* er det en holdning jeg identifiserer ved at kunnskapsformidlingen går tett på klimaforskningen. Hos Svingen er fremskriftsoptimismen nærmest grenseløs, noe som tydeliggjøres ved at Henrik helt avslutningsvis får vite at det er utviklet en medisin som kanskje kan gjøre ham frisk.

Avslutning

De to romanene inngår i det vi må si er en tydelig tendens i samtidens barne- og ungdomslitteratur til å tematisere og problematisere menneskeskapte klimaendringer. Selv i tekster der miljøkrisen ikke direkte behandles, er økologiske endringer hyppig til stede som del av karakterenes refleksjoner eller samtaler,² og det er heller ikke mangel på karakterer i barnelitteraturen som oppfører seg som miljøaktivister i en lokal kontekst. I Norge er Ruth Lillegraven og Jens Kristensens detektivserie «Klodeklubben»³ og Marius Horn Molaugs *Verdens verste miljøsvin*⁴ eksempler på ny litteratur med karakterer som reagerer på og som opponerer mot miljøsyndere. Tekstene hovedkarakterer opptrer som helter som taler miljøets sak, og det er et kommunisert poeng at disse miljøsyndene ikke bare har lokale konsekvenser, men er et symptom på en overgripende global miljøkrise. Likevel finnes det,

2 Det er blant annet tilfelle i den psykologiske ungdomsromanen *Hvis hvalen brenner meg* (2020) av Hilde Hylleskaar, spenningsromanan *Det brenner* (2020) av Sunniva Vagstad og Dominic Munton, og god natt-bildeboken *Leggetid* (2020) av Frode Grytten og Mari Kanstad Johnsen. I *Nudistene* (2020) av Bjørn Ingvaldsen finnes det en familie som nærmest parodierer en dypøkologisk levemåte.

3 To bøker er hittil gitt ut i serien: *Dei svarte svanane* (2020) handler om dumping av spillole, og *Hytta som forsvann* (2020) handler om forsøpling og nedbygging av natur (se Steffen Sørums bidrag her i antologien).

4 Dette er den hittil siste boken i den illustrerte humorserien «Verdens verste» (2014–)

hos disse karakterene, ingen direkte ambisjoner om å løse miljøkrisen slik den finnes som global utfordring.

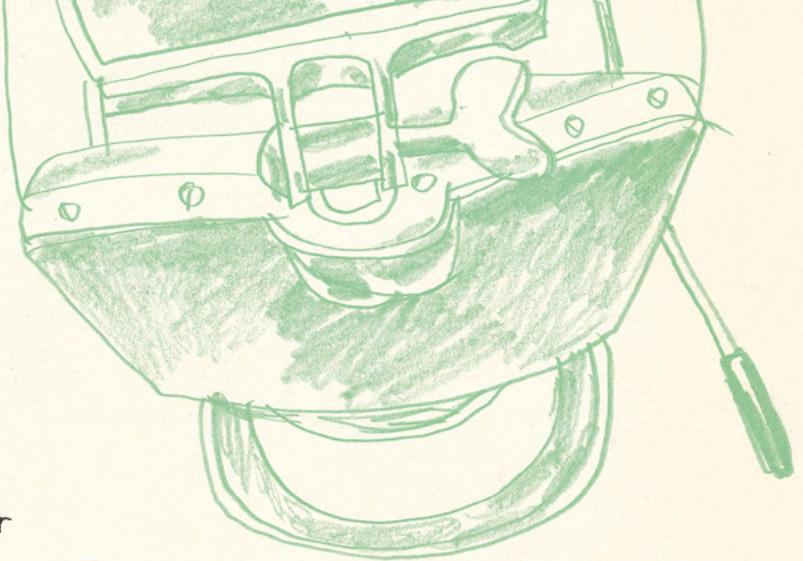
Det er en ambisjon som finnes hos Svingen og Lekangs karakterer, og det gjør dem til representanter for den barnelitterære helteprototypen som tar på seg oppgaven å redde verden. Hvis alderen på hovedkarakterene peker mot en implisitt leser, henvender Svingens roman seg til barn som er på vei inn i ungdomstiden, mens Lekangs kunnskapsroman henvender seg til ungdommer og studenter. Jeg mener romanene fremdeles er interessante for lesere utenfor disse grupperingene for å få innsikt i hvordan barn og unge opplever, erfarer og forholder seg til klimavitenskap og klimapolitikk. Ikke minst mener jeg tekstene har verdi ved at de viser at det er langt fra kunnskap til praksis i dagens miljøpolitikk, og ved at de viser at barn og unge må ta på seg ansvarlige roller i utformingen av jordklodens fremtid. Slik er de innspill til en diskusjon om hvilke stemmer som skal bli tillagt vekt i politikkens prioriteringskamp.

LITTERATUR

- Dunker, A. (2019). *Gjenoppdagelsen av jorden. 10 samtaler om jordens fremtid*. Oslo: Spartacus Forlag AS.
- Lekang, K. (2020). *@Ally_Trip*. Oslo: Panta Forlag.
- Svingen, A. (2018). *En himmel full av skyer*. Oslo: Gyldendal.

Salon Tellus

Sara Ohlsson och Rasmus Meister

Det här är Edit.
Hon är ett barn.

Hon har världens viktigaste jobb.

Hon är frisör.

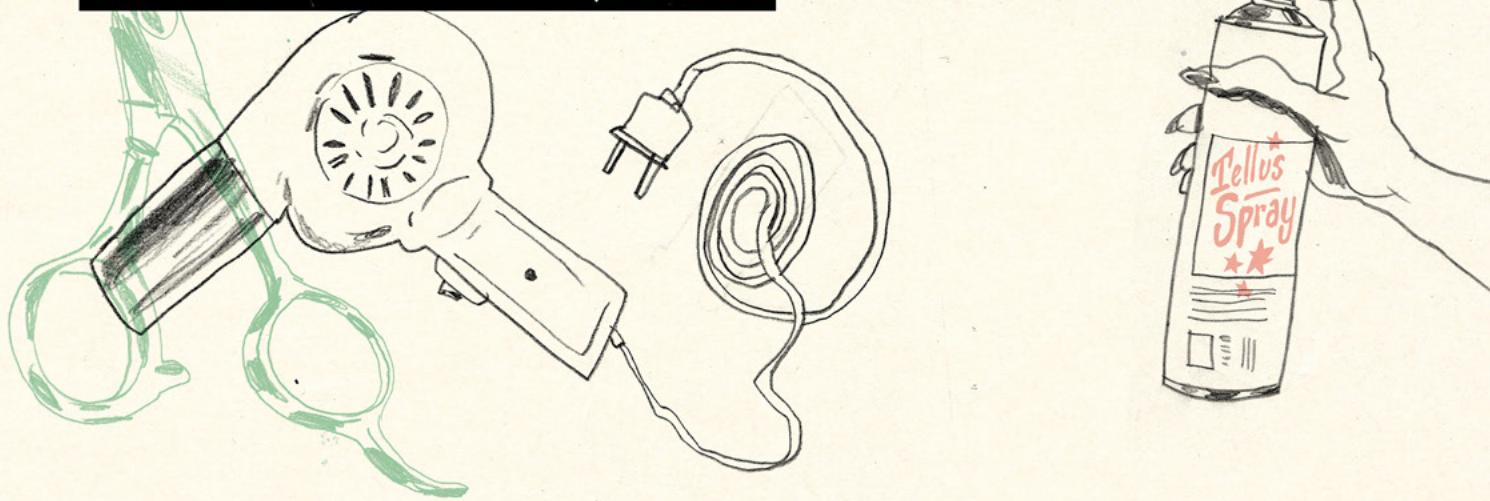

I dag är första dagen på jobbet, men Edit är inte nervös.

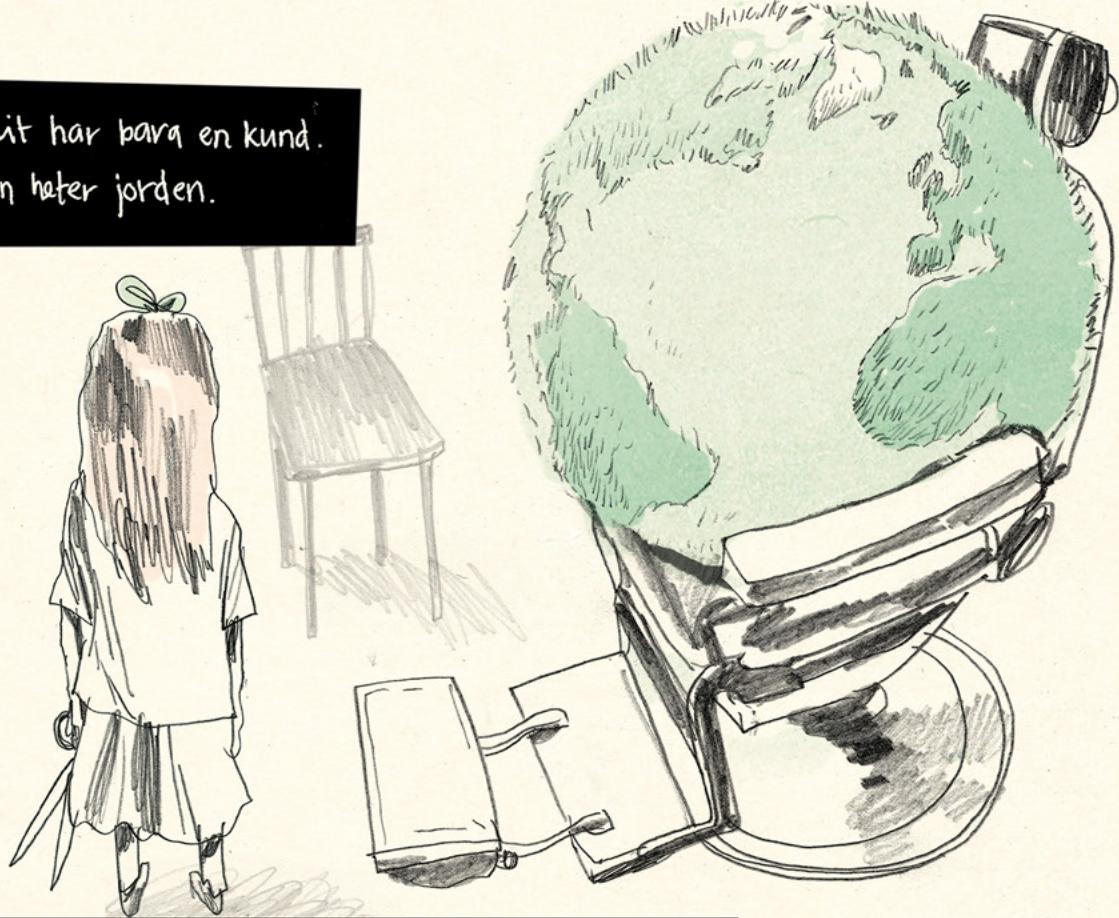
Edits mamma har också varit frisör, och hennes mormor.
Alla Edits förmödrar har varit frisörer.

Hennes mormor byggde den första härfonen.
Mamma blandade den första härspryten.

Edit har bara en kund.
Hon hater jorden.

Jorden är nyklippt, men Edit tycker att frisyren är tråkig.

Hon börjar med att kamma lite.
Det blir fint!

Edit klipper lite också.

Det blir inte alltid som hon tänkt sig.
Men det mesta går att rätta till.

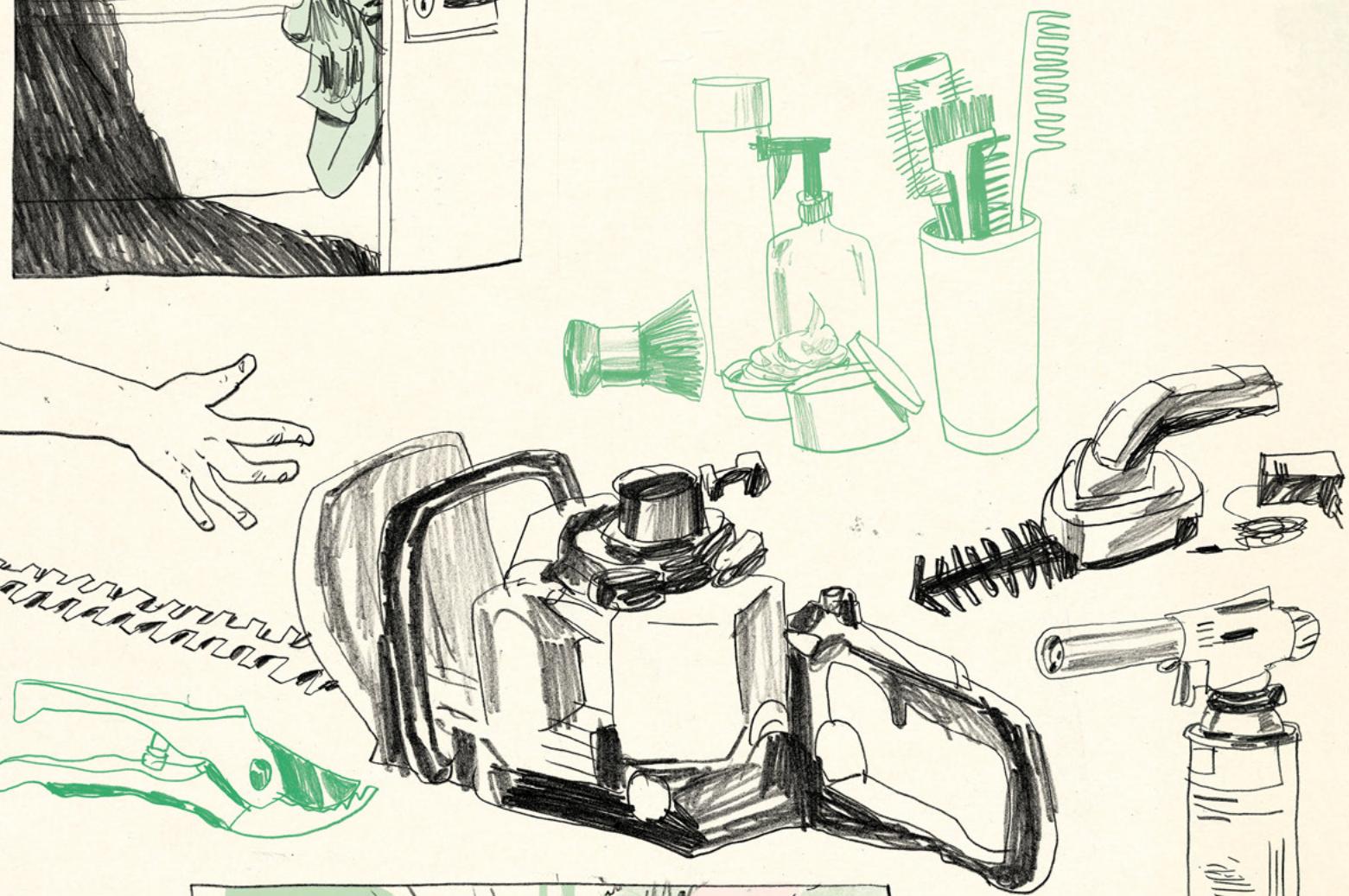
Man måste bara vara lite påhittig.

Och modig.

I bland kommer andra barn och vill hjälpa till.

Det blir nöstan som en fest!

Fast det blev kanske inte så bra för jorden.

Tur att mamma vet :
"Det växer nog ut igen!"

Hvem står til ansvar for miljøet i barnebøkene?

Steffen Sørum

«How dare you», sier Greta Thunberg og representerer de unges initiativ som skal redde planeten som generasjonen før dem har ødelagt. Det autonome barnet tar ansvar der hvor voksenverdenen svikter. Dette er naturligvis en forenkling. Verden var ikke ren og problemfri da vi «voksne» kom til makten. Hver generasjon har tatt tak i de kortsiktige problemene, men kanskje ikke klart å gjøre nok med de langsigtige utfordringene.

På 1950- og 60-tallet var etterkrigstidens fokus også gjenoppbygging og ikke minst å finne løsninger som å brødfø en økende befolkning. Ansvaret for hvorfor polarisen smelter og jorda koker, er derfor komplisert og sammensatt. Gjennom 1960- og 70-tallet var faren for en atomkrig bare noen millimeter unna. Opprustning og kald krig gjorde verden utrygg, det satte også miljø og klima lenger ned på prioritieringslista. I dag er det i større grad redselen for klimakrise som skremmer barn. Overforbruk av jordas fornybare ressurser peker også i retning av at det ikke bare er et fåtall som må ta på seg skyld og ansvar. Vi er alle en del av problemet. Speiles dette i barnelitteraturen?

I det norske Bærekraftsbiblioteket, hvor FNs bærekraftsmål er utgangspunkt, finner vi Kaia Dahle Nyhus sin bildebok *Verden sa ja* (2018). Antall titler innen sakprosa som tar opp miljøproblemer, er økende, men også i skjønnlitteraturen for barn vokser utvalget og populariteten for temaet. Det norske Samlaget utgir i år bl.a. en ny spenningsserie av Ruth Lillegraven hvor miljøkamp er temaet.

I denne artikkelen ønsker jeg å se på *Hytta som forsvann* (2020) av Ruth Lillegraven og *Verden sa ja* av Kaia Dahle Nyhus for å se hvilken rolle miljøsynderen har. Kan man beholde barneperspektivet og likevel vise at barna selv er en del av problemet, eller må miljøsynderen forenkles som skurk for at det skal fungere?

Kort tilbakeblikk

Bokserien om Pelle og Proffen av Ingvar Ambjørnsen var en stor suksess på slutten av 1980-tallet. Serien tok opp tema som få andre norske barnebokfattere hadde gjort tidligere. Høyreekstremisme, rus og prostitusjon og ikke minst miljøkamp. Flere av bøkene ble filmatisert og nådde derfor et bredt publikum. I *Giftige Løgner* (1989) er Steinsundfjorden blank og blå, men under overflaten er det dumpet farlig avfall. Hvem som dumpet de miljøskadelige stoffene, er sentralt for fortellingen.

Urskog og avskoging, urbanitet og økt materialisme, havet og forurensing er grunnleggende tema i Sigbjørn Mostue sin populære triologi «Alvetegnet» (2005–2007). I denne fantasy-trilogien slår naturen tilbake i form av overnaturlige vesener og katastrofer. Sigbjørn Mostue trekker leseren langt på vei mot at de selv er en del av problemet, s i siste bok i triologien. Vår måte å leve på er kritikkverdig, det er vi som står for ødeleggelsene.

Miljødetektiver i Klodeklubben

Klodeklubben er en serie for lesergruppen 8–10 år. To bøker er så langt kommet ut: *Dei svarte svanene* (2020) og *Hytta som forsvann*. Tre barn (Sivert, Mo og Vanja) danner en «klubb» som driver etterforskning på lokale mysterier. Serien er en detektivserie i et format vi kjenner godt fra før, men i motsetning til LasseMaja-bøkene eller serien om Detektivbyrå nr. 2 er det miljøkriminalitet som er temaet. I den første boken er det fokus på olje, eller spillolje. Forurensing er ikke bare umoralsk, men en kriminell handling. I den andre boken er det dumping av søppel i naturen, som gjør skade på dyrene, og utbygging av utmark, som er like kriminelt.

For å forsterke miljøfokuset har forfatteren fått hjelp fra miljøjournalist og forfatter Ole Mathismoen, som doserer miljøfakta bakerst som en del av parateksten. Det er korte og nøkterne sakprosatekster om hva olje er, hvor den kommer fra, hvorfor olje er et problem, og hva slags alternativer som finnes.

På forsiden står bidraget til Mathismoen beskrevet som Miljø-fakta og er med på å understreke seriøsitetten hos forfatteren og Klodeklubben-seriens intensjon. Her skal barna få en spennende historie om miljøkriminalitet og samtidig lære noe gjennom å få fakta. Lån av naturvitenskapelige kilder er karakteristisk for økolitteraturen, skriver Espen Stueland (2020) i litteraturtidsskriftet *Vinduet*. I voksenromansen *Begynnelser* (2017) av Carl Frode Tiller finner vi bak i boken et kildeREGISTER og en takkeliste til naturforvaltere og naturvitenskapelige eksperter. I Lillegravens bok er det Mathismoen som blir kilden. Det finnes ingen kildelister i Kaia Dahle Nyhus' bok.

Hvem er synderen?

I *Hytta som forsvann* kommer Sivert og Mo på besøk til familiegården til Vanja. De har fri fra skolen og skal legge planer for Klodeklubben. Gjennom skildring og illustrasjoner møter vi et idyllisk småbruk hvor dyrehold står sentralt. Illustrasjonene er lyse, himmelen blå med duse skyer og svevende måker. På nær utmark ser vi hvite sauedotter gress. Gårdsplassen er ren og ryddig. I det fjerne skimter vi byen.

Ei ku er blitt syk, og veterinæren har noen klare tanker om hva det kan være. Leseren får forklart at når folk kaster tomme bokser ut i naturen, kan de havne som små metallbiter i høyet til dyrene. Hvis ei ku svelger slike metallbiter, kan det forårsake store indre skader og føre til døden. Å måtte avlive og miste dyr betyr at foreldrene til Vanja taper penger. Det er ikke bra for gårdsdriften. Tankeløs kastning av søppel i naturen har derfor store konsekvenser, for dyrene og økonomien.

- Kva kan ha skjedd med Wilma, egentlig? spør Mo.
- Vel, seier dyrlegen. – Ein ting som ofte skjer, er at folk hiv boksar ut av bilvindaugen og ut i naturen. Boksane blir kverna til metallbitar som hamnar i foret til dyra. (Lillegraven, 2020b, s. 17–18)

Videre oppdager barna at noen river en gammel hytte ute i skogen. De avdekker en plan om å bygge ut flere store hytter som skal selges. Det er to mannlige arbeidere som river den gamle bygningen uten å sikre avfall på noe godt vis. Disse arbeiderne illustreres som de verste forbryterne (s. 26 og 27), hvor de i mørket skuler mot leseren med henholdsvis øks og motorsag. Elementene minner om klassisk grøss i retning øksemorder og motorsagmassakre, det levner ingen tvil om hvem sympatiene skal ligge hos. Dette kommer jeg tilbake til.

Barna undersøker rinvningsplassen. Der finner de planker, murstein, gamle møbler og gamle bilbatterier strødd. At arbeiderne ikke

”

Ei ku er blitt syk, og veterinæren har noen klare tanker om hva det kan være. Leseren får forklart at når folk kaster tomme bokser ut i naturen, kan de havne som små metallbiter i høyet til dyrene. Hvis ei ku svelger slike metallbiter, kan det forårsake store indre skader og føre til døden.

sikrer avfallet når de river den gamle hytta, har også konsekvenser. Sauene som beiter i området skader seg på spiker som stikker opp fra plankene.

Den syke kua dør, og leseren får vite at det i tillegg til metallbiter i høyet også kan være en annen sammenheng. Å slikke syre fra et dumpet bilbatteri kan være dødsårsaken. Dette kobles direkte til forsøplingen rundt den revne hytta.

Som i Ambjørnsens *Giftige løgner* er avfall og gift i naturen sentralt i Klodeklubben. Avfall dumpes av krefter som har en økonomisk vinning ved å ikke leve til mottak. I *Hytta som forsvann* er det Ferner-Fougner som er antagonist. Han representerer gamle penger og et ønske om å skape profit av den uberørte naturen. Når Vanja fra Klodeklubben spør hvem han er, svarer han følgende:

- Frithjof Ferner Fougner, seier mannen. – Eg eig denne tomta og ganske mange andre tomter kring her. Vi vil byggje hytter til folk. (Lillegraven, 2020b, s.64)

Det er kapitalisten som kommer utenfra, som skaper problemene. Selv har ikke Fougner noen glede av den gamle hytta som ligger der. Han sier også at han ikke liker seg i området heller.

I Norge har det vært en unik og voldsom vekst i antall hytter som bygges til fjells og i skogen. Det har også vært en markant økning av bygging i strandsonen, og det har lagt den såkalte allemannsretten under press.

Ruth Lillegraven peker på de voksne i maktposisjon, slik som både Ambjørnsen og Mostue har gjort før henne. De med penger som er ute etter å øke sin formue. Og hun lar barna være varslerne og dem som rydder opp.

Verden sa ja

I bildeboken *Verden sa ja* av Kaia Dahle Nyhus er vi alle en del av problemet. En anmeldelse av boken hevdet at den ikke er «for sarte barnesjeler» (Krøger, 2018). Videre legger anmelderen vekt på at historien «er brutal, slik livet er brutal. Det kommer rotter og sykdom og krig. Eksos og regn og storm og is som smelter, og dyr som må flytte på seg og dør» (Krøger, 2018). Boken er ifølge forlaget rettet mot lesere i alderen 4–9 år.

Selv om bildeboken er fortellingen om evolusjon, tar forfatteren grep med tanke på klimaendringer og hvordan det påvirker dyrelivet, oss og planeten vi lever på.

Og isen smelta, og dyra flytta på seg,
Og dyra døde,
Og da sa vi også, huff,
For det var pene dyr som forsvant,
Sånn som isbjørn
Og rare dyr som neshorn. (Nyhus, 2018)

Et gjentatt budskap hos Nyhus er at nye fremskritt fører til nye problemer – og at det ikke finnes en bunn i menneskets ønsker og begjær. At vi var mette og oppfant bålet var ikke nok. Vi bestemte at noen ting var finere enn andre, og at gull var finest av alt. Og at noen hadde mer av det som var fint. Det blir en pågående prosess. På siste side gjentar forfatteren spørsmålet: Nå er vi vel ferdige? Og det er opp til leseren å besvare dette gjennom sine videre handlinger i livet.

I boka *How Much Is Enough?* utforsker Robert og Edward Skidelsky (2013) hvordan vi oppfatter at mer penger fører til et bedre liv. Hvor mye er nok for at vi skal være lykkelige? I 1930 mente økonomen John Maynard Keynes at vi i løpet av dette århundre (frem til 2000) ville se en så stor økning i inntekten at hele verdens befolkning ville kunne dekke sine grunnleggende behov. Det ville føre til at ingen behøvde å jobbe mer enn 15 timer i uken. Keynes tok feil, folk har aldri jobbet så mye som nå, og det kapitalistiske systemet er avhengig av dette forbruket som utløses.

Men vi var ikke ferdige. For vi kommer til å forandre oss.
Og verden roper!
Og verden sier JA! (Nyhus, 2018)

Det siste oppslaget i *Verden sa ja* viser et romskip som forlater jorden. Vi kan skimte konturen av Europa og Afrika sentralt på planeten. Romskipet har et ratt som styres av et menneske. Altså ingen autopilot eller kunstig intelligens som tar oss videre. Det er oss selv som styrer. Likevel er piloten – mennesket – halvt maskin. Ansiktet er dekket av en maske i metall med et slags robotblikk. «Vi kommer til å forandre oss» (Nyhus, 2018). Romskipet er på vei ut i verdensrommet, og på høyre side av oppslaget kan vi se en rød planet som illustrerer vårt neste stopp.

I boka *The future of humanity* skriver Michio Kaku (2018) om hvordan vi blir nødt til å flytte ut i verdensrommet når kloden blir ubebelig. Vårt overforbruk krever at vi utnytter ressursene i asteroidebeltet, og at vi kan risikere å måtte terraforme nettopp Mars.

Vi kommer til å forandre oss, blir stående som en åpen slutt hos Nyhus. Hvordan vil vi forandre oss? Blir vi mer maskin enn menneske? Genmodifisering? Ewig liv? Kommer vi fremdeles til å inneha begjær

etter mer? Eller kan det leses mer optimistisk? At vi kommer til å bli klokere og forlate kloden for å oppdage verdensrommet, ikke fordi vi har ødelagt vår egen planet, men fordi vi ønsker å beskytte det livet som finnes her og at verden tross alt sier ja?

Aktivisme for miljøet

Mens Dahle Nyhus forlater kloden, er miljøproblemet i Klodeklubben lokalt. Vanja, Sivert og Mo jobber sammen og forsøker å stoppe miljøkriminalitet i sitt eget nablag. Som i tradisjonelle krimbøker for barn er heltene selv rene og på jakt etter noen som bryter med loven.

At barna selv kunne avsløre og kjempe mot forurensing, ble for alvor allemannseie med Bente Roestad sine populære bøker om miljødetektiven Blekkulf på 1990-tallet. Figuren var en del av en større kampanje hvor barn ble oppfordret til å bli medlem av «Blekkulf-klubben» og være aktivister i kampen mot miljøkriminalitet. På sitt mest populære var Blekkulf bøker, teater, cd-utgivelser og barne-tv.

Også i Klodeklubben oppfordres leseren til handling. Bakerst i *Hytta som forsvann* gis leseren en 5-punktsliste over hva man skal gjøre hvis man oppdager at noen brenner søppel. Blant annet oppfordres leserne til å ta bilder, klage til fylkesmannen eller ringe politiet.

Formellitteratur

I boka *The future of humanity* skriver Michio Kaku (2018) om hvordan vi blir nødt til å flytte ut i verdensrommet når kloden blir ubebelig. Vårt overfor bruk krever at vi utnytter ressursene i asteroidebeltet, og at vi kan risikere å måtte terraforme nettopp Mars.

I boken *Becoming a Reader: The Experience of Fiction from Childhood to Adulthood* deler J.A. Appleyard (1991) leserne inn i flere kategorier. I alderen 7–12 år identifiserer leseren seg selv som helt eller heltinne. Leseren kan lese lengre tekster, men trenger enkle oppbygginger. Lillegraven plasserer klima- og miljøsynding utenfor leseren, og antyder at leseren aktivt kan gjøre noe for å stoppe dette. Ikke noe sted i bøkene reflekterer hovedpersonene selv over deres egne fotavtrykk eller egen skyld i problemene. Appleyard hevder at barn i denne alderen har et umettelig behov for å lese om barn som kommer seirende ut av farlige situasjoner. En slik helt mangler i *Verden sa ja*.

Ann Sylvi Larsen (2015) skriver i boka *Gode grøss – om skrekfiksjon for barn og av barn*, at skrekfiksjonen gir leseren mulighet til å kjenne på sterke følelser som angst, redsel, skrek og aggresjon. Formellitteratur gir også leseren en slags trygghet om at det er monstret som skal overvinnes og at moralen vil seire.

Klodeklubben kan som sagt leses som krim, men det er ingen tvil om at den spiller på elementer fra grøsselfortellinger både i verbaltekst og bilde. I kontrast til den ryddige gården i introduksjonen blir

illustrasjonene preget av rot og kaos ved hytta som rives (Lillegraven, 2020b s. 11). Himmelten blir mørk og grå når vi møter skurkene og været endres dramatisk (s. 50–51).

Monsteret eller ondskapen gestaltes i grøsselfortellinger og kan dermed overvinnes. Kanskje det er derfor skrekksjønne fascinerer barn og unge såpass sterkt som den gjør, hevder Nöel Carroll (referert i Larsen, 2015 s. 31–38). Tidligere var det atomvåpen og krig som bekymret den oppvoksende slekt, og temaet gikk igjen i barnelitteraturen. I dag er dystopier og klimalitteraturen det barna bekymrer seg over. Lillegraven identifiserer miljøkriminalitet og lar barna vinne. Det gir håp til en ny generasjon.

I *Verden sa ja* er det menneskets behov og begjær som forsøkes å tilfredsstilles. Teknologiske fremskritt fører nye problemer, men mennesket er alltid i bevegelse. Gjennom historien har vi løst de utfordringene vi står overfor.

Holder det med et indirekte grep som i Klodeklubben, eller må vi tørre å være mer direkte, slik som *Verden sa ja*? Er barn for sarte til å se at de er en del av problemet? Eller er det, slik Appleyard hevder, et nivå som kommer senere når man er en eldre leser og kan reflektere kritisk rundt det man leser?

Begge bøkene presenterer leserne for utfordringer som denne generasjonen kommer til å stå overfor. De gir kanskje noen verktøy til hvordan de skal forholde seg til dem. Enten det er monsteret vi kan bekjempe, eller om det er oss selv vi må temme. I Sigbjørn Mostues første bok i *Alvetegnet* finner hovedpersonen, Espen, ut at det er han selv som er antagonisten som speiles i monsteret. Vil vi i fremtiden få flere bøker om miljø og klima hvor leseren ikke får helterollen, men blir tvunget til å se seg selv i speilet?

LITTERATUR

- Ambjørnsen, I. (2005). *Giftige løgner*. Oslo: Cappelen Damm.
- Appleyard, J.A. (1991). *Becoming a reader – the Experience of Fiction from Childhood to Adulthood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaku, M. (2018). *The future of humanity*. London: Penguin.
- Krøger, C. (2018, 20. desember). Boka er ikke for sarte barnesjeler. Dagbladet. Hentet fra [https://www.dagbladet.no/kultur/boka-er-ikke-for-sarte-barnesjeler/70584017](https://www.dagbladet.no/kultur/boka-er-ikke-for-sarte-barnesjeler/)
- Larsen, A.S. (2015). *Gode grøss. Om skrekksjønne for og av barn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lillegraven, R. (2020a). *Klodeklubben: Dei svarte svanene*. Oslo: Samlaget.
- Lillegraven, R. (2020b). *Klodeklubben, Hytta som forsvann*. Oslo: Samlaget.
- Mostue, S. (2005). *Gravbøygjen våkner*. Oslo: Cappelen Damm.
- Mostue, S. (2007). *Krakens gap*. Oslo: Cappelen Damm.
- Nyhus, K.D. (2018). *Verden sa ja*. Oslo: Cappelen Damm.
- Roestad, B. (1990). *Blekkulf blir miljødetektiv*. Oslo: Grøndahl.
- Skidelsky R. & E. Skidelsky. (2013). *How Much Is Enough?* London: Penguin.
- Stueland, E. (2020) Om økoromaner og økokritikk. Vinduet. Hentet fra <https://www.vinduet.no/om-okoromaner-og-okokritikk/>
- Tiller C.F. (2017) *Begynnelse*. Oslo: Aschehoug.

IV

Det som var vort

**Plantekarakterer
i et utvalg nordisk
barnelitteratur**

Lykke
Guanio-Uluru
s. 92

**Tusen padder
gjennom gresset**

Tyra Teodora
Tronstad og
Karen Filskov

s. 100

**Sølvfisk og
sekretær fugl:
Dyreliv i aktuel
poesi for børn**

Anna Karlakov
Skyggebjerg
s. 102

**Det som var
vort**

Oskar Kroon og
Lars Vegas
Nielsen
s. 110

**En tid bortom
människans.
Djuptid och
ekokritiska
perspektiv i Linda
Bondestams
bilderbok Mitt
bottenliv**

Mia Österlund
s. 116

Plantekarakterer i et utvalg nordisk barnelitteratur

Lykke Guanio-Uluru

Hvordan fremstilles planter i nyere nordisk barnelitteratur? Spørsmålet har sin bakgrunn i kulturelle plantestudier, et felt i rask utvikling innenfor humaniora de siste årene. Nyere botanisk forskning har dokumentert at planters adferd er både kompleks, aktiv og variert, og at planter har et svært velutviklet sansesystem (se for eksempel Manusco & Viola, 2013). Ny viden om planters adaptive evner har resultert i en økende interesse for kulturell analyse av hvordan ulike fagfelter fremstiller planter. Økende forståelse for planters sentrale rolle i jordens økosystemer har etter hvert også ført til en revidering av planters etiske verdi. Denne teksten undersøker plantekarakterer i et utvalg nordisk barnelitteratur for å illustrere noen mulige litterære innfallsvinkler til kulturelle plantestudier.

Tenkningen innenfor kulturelle plantestudier har særlig utfoldet seg innenfor filosofien, i verk som Matthew Halls' *Plants as Persons* (2011), der Hall undersøker ulike kulturelle syn på planter, og i en serie bøker av Michael Marder (2013; 2015; 2016). Jeffrey T. Nealon

(2016) har undersøkt Michel Foucaults begrep «biopower», og avdekket hvordan planter har blitt utelatt fra diskusjonen om liv (bios) av en lang rekke vestlige filosofer. Det er planter, ikke dyr, som er den «glemte» størrelsen i vestlig filosofi, konkluderer Nealon.

Den voksende interessen for planter kan også anses som en forlengelse av økokritisk tenkning. Rachel Carsons *Silent Spring* (1962), som dokumenterer fugledød som følge av bruken av sprøytemidler i amerikansk landbruk, regnes som et startpunkt for økokritikken (Garrard, 2012, s. 1), som er litteraturvitenskapens bidrag til å tematisere viktige miljøspørsmål og å undersøke «the relationship between literature and the physical environment» (Glotfelty, 1995, s. xviii). Viktig er også Arne Næss' formulering av dypøkologien på 1970-tallet (Næss 1989), der Næss argumenterte for at naturen har egenverdi, uavhengig av menneskets behov. Peter Singers bok *Animal Liberation* (1975) kan anses som et utgangspunkt for den etiske debatten om dyrs rettigheter, som med kulturelle plantestudier nå utvider seg til å inkludere en debatt om planters verdi og etiske rettigheter. I tillegg har feministisk posthumanisme (Haraway 1991; Hayles 1999; Braudotti 2013) bidratt til en gjennomgripende kritikk av den moderne kapitalismens utbytting av miljøet og av andre arter, på en måte som har utfordret den vestlige sivilisasjonens grunnleggende antroposentrisme, altså tendensen til å se verden ut fra menneskets behov alene.

Både gammel gresk filosofi og det kristne verdensbildet har knyttet definisjonen av liv til egenskaper som er vanlige hos dyr, slik som evne til bevegelse og et sanseapparat som likner vårt eget. Begrepet «liv» har dermed en zoo-sentrisk eller dyresentrert slagside i vestlig tenkning. Dette perspektivet står i motsetning til tankesettet som preger flere urbefolkningskulturer, der både planter og dyr ansees som «kin» eller slekt (Hall, 2011). Tanken om at ulike arter er tett sammenlevende, finnes også i norrøn mytologi. Den Eldre Edda forteller at menneskene ble skapt som Ask og Embla, fra lemmene til ulike tresorter. Tanken er altså at menneskene nedstammer i direkte linje fra planter, og at vi dermed er i slekt. Donna Haraway adopterer et liknende slektsbegrep i sin siste bok (2016), som har blitt en sentral tekst innenfor det økokritiske feltet.

Økende urbanisering har, i tillegg til den inngrodde tendensen til zoosentrisme i vestlig vitenskapelig tenkning, ført til at mange nå har liten kunnskap om plantene i sitt nærmiljø, eller rett og slett ikke legger merke til dem, en tilstand J.H. Wandersee og E.E. Schuster (1999) har kalt «planteblindhet». Planteblindhet gir seg på vitenskapelig nivå også utslag i en manglende anerkjennelse av planters sentrale rolle i jordens økologiske systemer. Det forskes langt mindre på planter enn på dyr, og bare 4 % av jordens planter er evaluert opp mot kriteriene på Rødlisten over utrydningstruede arter (Heise, 2016, s. 76). Dette

til tross for at planter utgjør opp mot nittini prosent av jordens生物 (Manusco & Viola, 2013, s. xii).

Det finnes etter hvert flere studier som analyserer nordisk barne- og ungdomslitteratur i et økokritisk perspektiv (se særlig Goga et al. 2018, og Norsk barnelitterært forskningstidsskrifts økokritiske artikkelserie fra 2019 og 2020). Samtidig er det ennå ganske få og spredte studier av planterrepresentasjon i barne- og ungdomslitteraturen generelt (men se Hines, 2004; Jaques, 2015; Kokkola, 2016; 2017; Goga, 2018; Guanio-Uluru 2018; 2019; Li og Ryan, 2018). Dette kan skyldes at forskningsfeltet plantestudier er relativt nytt, siden det finnes en del eksempler på at planter har figurert som karakterer også i eldre barnelitteratur (se f.eks. Beskow 1914 og Barker, 1923), selv om det nok er mindre vanlig å gi planter enn dyr liv og stemme i barnelitteraturen. Denne korte teksten tar for seg noen utvalgte barnelitterære eksempler fra svensk, finsk, dansk og norsk barnelitteratur som har planter som sentrale karakterer, og belyser fremstillingen av planterne gjennom perspektiver fra kulturelle plantestudier. Utvalget koncentrerer seg om representasjon av nyttevekster og ugress i nordisk barnelitteratur fra de siste fem år, men har med Elsa Beskows klassiker *Blomsterfesten* (1914) i utvalget, siden denne er kjent for mange.

I *Blomsterfesten* kommer ulike planter til orde, og enkelte av dem, som ugresset, klager over behandlingen de blir til del: «Med spett og spyd de hugger oss, med saks og finger lugger oss, de haler, sliter, drar og slår, både høst og vår» (1982, s. 28). Den samme tropen finnes i norrøn mytologi, der verdenstreet Yggdrasil klager over behandlingen det får av andre levende vesener, et motiv J.R.R. Tolkien har lånt og benyttet flere steder i *Ringenes Herre*. *Blomsterfesten* har en menneskelig protagonist, Lisa, som på sankthansaften inviteres til fest hos blomstene i hagen. Slik blir hun vitne til at blomstene utfører ulike menneskelige sysler: de spiser smørbrød, dekker bord til fest og går i opptog. Blomster fra ulike habitatet dukker opp: hageblomster, markblomster, skogblomster, potteplanter, ugress og blomster fra innsjøen. Illustrasjonene fremstiller de ulike plantene med menneskekropper, men kledd i blad og blomster som presist lar leseren identifisere de ulike artene. Slik fungerer boken som en humoristisk botanikk, et trekk den deler med mange barnebøker som har planter som selvstendige karakterer. Samtidig fungerer de ulike vekstene, som i *Blomsterfesten* er delt i nytte- og ugressplanter, som metaforer i en sosial danningsdiskurs (Goga, 2018, s. 355), der det «uverdige» ugresset måstå utenfor porten, et trekk som daterer teksten til sin tid. Hybridformen menneske-blomst gjør artene gjenkjennelige, mens de antropomorfe trekkene gjør dem lettere å identifisere seg med for en barneleser. Blomstene er tydelig planter, men med menneskers ansikter og vaner.

”

Blomster fra ulike habitatet dukker opp: hageblomster, markblomster, skogblomster, potteplanter, ugress og blomster fra innsjøen. Illustrasjonene fremstiller de ulike plantene med menneskekropper, men kledd i blad og blomster som presist lar leseren identifisere de ulike artene. Slik fungerer boken som en humoristisk botanikk, et trekk den deler med mange barnebøker som har planter som selvstendige karakterer.

”

Også bladplanten er en plante-menneskehybrid. Den har botanisk gjenkjennelige trekk, men ansikt, øyne, hender og lange ben.

Snakkende ugress finnes også i Reetta Niemeläns finske barnebok *Älä vihaa minua: kirjeitä ihmisiille* (2020) (Hata mig inte: brev till män-niskor)¹. Boken består av brev fra dyr og planter skrevet til mennesker, og i ett av brevene tar en løvetann (maskros) ordet: «Oss maskrosor har kallats med olika smeknamn under tiderna, lurvig-huvud, guldhår och lejontand. Ganska roliga namn eller hur? Det är inte många som vet att vi är livsviktiga för många djurarter. Vårt nektar och pollen är viktigt för surrande insekter.» Blomsten fremhever her sin egen nytteverdi, både i forhold til dyr og mennesker, for å forsvere sin rett til liv, og avslutter med appellen: «Hata mig inte. Önskar maskros, för alla som kallas för ogräs.» Slik blir behandlingen av løvetannen som ugress en metafor for alle som behandles dårlig, og en bønn om sosial inkludering, altså brukes ugresset her i tjeneste for en didaktisk appell som er den motsatte av appellen i *Blomsterfesten*. I tillegg lærer *Älä vihaa minua* barn om løvetannens egenskaper, ikke minst hvordan den kan brukes kulinarisk: «Också du kan göra maskrosdelikatesser: sallad av bladerna, mjöd av blommorna och besk men hälsosam dryck av rötterna», et tilbud som understreker det asymmetriske maktforholdet mellom mennesker og «ugress».

Løvetannen har en av hovedrollene også i den danske bildeboken *Blomsten der elsker mig* av Hanne Kvist og Signe Parkins (2019)², som skiller seg fra de andre eksemplene ved at den beskriver en relasjon mellom to planter, heller enn primært mellom planter og mennesker. En løvetann og en grønn bladplante lever klemt mellom to veier der mennesker haster forbi i bilene sine. Løvetannen, som er fremstilt botanisk gjenkjennelig, med gult bustehode og takkete blader (men med menneskehender) roper og hoier for å påkalle oppmerksomhet fra de forbipasserende: «Yo mama der! Stop, prøv lige at stop og se på mig. Se hvor gul jeg er. Det er helt vildt. Jeg er helt vildt flot!» Her lider de forbipasserende menneskene av planteblindhet.

Bladplanten er bokens forteller: «Jeg siger ikke noget. Jeg er jo bare en plante.» En dag rykker bladplanten opp røttene sine, krysser veien og forlater den hoiende løvetannen. Også bladplanten er en plante-menneskehybrid. Den har botanisk gjenkjennelige trekk, men ansikt, øyne, hender og lange ben. Idet planter forsvinner, roper løvetannen fra den andre siden av veien: «Kom tilbage! Hører du! Jeg elsker dig!» Det er altså løvetannen som er «blomsten der elsker mig». Boken skiller seg fra de øvrige eksemplene ved sitt nonsenspreg, og alluderer visuelt til *Alice i eventyrland* (1865), idet planten treffer en kam, en marihøne og en kanin, som den spiller kort med. Når den vender hjem, har løvetannen fått «grått hår» av løvetannfrø, men er fremdeles høylytt overbevist om hvor flott den selv er. Her har relasjonen mellom mennesker og planter endret seg: det er forholdet mellom

1 Takk til Kaisa Laaksonen for tips om bøkene, og for oversettelse til svensk.

2 Takk til Anna Karlakov Skyggebjerg for tips om boken og til Lotte Hjortshøy for forsendelsen.

de to plantene som er bokens sentrale fortelling, mens menneskene haster forbi i bakgrunnen. Både illustrasjonene og verbalteksten inn tar plantenes perspektiv, og gjør leseren oppmerksom på at planter har sin egen rare verden, uavhengig av menneskenes liv. Noe slektskap (kinship) er det likevel ikke mellom planter og mennesker, ut over at bladplanten en stund får menneskelige vaner. Her fungerer planteperspektivet som en underliggjøring.

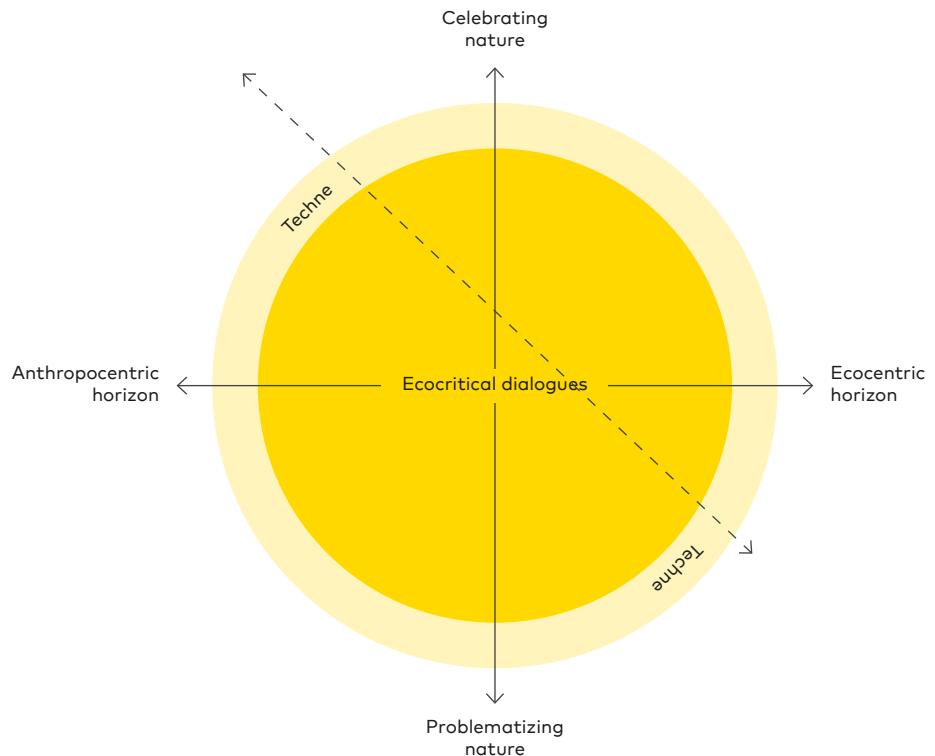
I de norske eksemplene, fagbildeboken *Superpoteten: Knollen som reddet Norge* (2020) av Lise Osvoll, og Bjørn F. Rørvik og Ragnar Aalbus humoristisk illustrerte detektivserie om Purriot, eksemplifisert ved boken *Purriot og TV-kokken* (2017), settes søkelyset på plantene, som har blitt helter. Begge eksemplene har grønnsaker i hovedrollen, humoristiske illustrasjoner og tredjepersonsforteller. Med unntak av karakterenes navn, som alle betegner ulike grønnsaker (som Purriot, Rødbetsen og Kåre Kålrbabi) er Rørviks verbale narrativ i *Purriot og TV-kokken* en klassisk krimfortelling, med en purre i hovedrollen. Navnet alluderer til Agatha Christies berømte franske detektiv Poirot. Under opptak av en fjernsynsoverført matlagingskonkurranse får den ene deltageren sin rett sabotert av et par underbukser, og det blir mesterdetektiven Purriots oppgave å avdekke hvem som er skyldig. Alle karakterene er formgitt slik at plantens botaniske trekk er lett gjenkjennelige, men med de sedvanlige antropomorfiserende trekkene: ansikt, armer og bein. Mye av humoren i boka utfoldes gjennom Aalbus visuelle og verbale grønnsaksvitser, som en filmplakat med en piratkledd gulrot, med tittelen «Carrots of the Caribbean», et skjerm bilde av en TV som viser filmen «Tatt på fersken», og et bilde hjemme hos Purriot med påskriften «Welcome to Twin Leeks», over et bilde av to purreløker. Fortellingen foregår ellers i et menneskelig univers, der grønnsakkarakterene bor i leiligheter, og kjører biler og fly. Selv om Purriot har en helterolle, fungerer grønnsakene her primært som et humorelement i teksten.

I *Superpoteten* presenterer verbalteksten overveiende saklig faktainformasjon om poeten: «Noen poteter egner seg godt til koking, derfor kalles de kokefaste poteter.» Boken følger poteten fra 1500-tallet, og forteller om potetens sentrale rolle i kostholdet under ulike historiske kriger og sultperioder. Antropomorfiseringen skjer i illustrasjonene, som gir potetene smilefjes, ben og armer. På siste oppslag har personifiseringen av poteten også nådd verbalteksten. Boken kulminerer i en ikonografisk hyllest til en kappekledd superheltpotet: «Og det var historien om den lille knollen som ble Superpoteten. Den har ikke bare reddet Norge, men også nesten hele Europa fra sult og krisetider.» Selv om poteten hylles som en helt, er det potetens rolle som nyttevekst som feires i boken, som dermed har tyngdepunkt i et tydelig antroposentrisk perspektiv.

”

Planter som fremstilles som instrumenter til menneskelig benyttelse, eller tekster som vektlegger plantenes nytteverdi, har en antroposentrisk slagseite, mens fremstillinger av planter som agenter, som i disse eksemplene, legger tydeligere vekt på plantenes egenverdi, og inntar dermed et mer økosentrisk perspektiv.

Det antroposentriske perspektivet kan skjematisk blyses gjennom en fyto-sentrert versjon av natur-i-kultur-matrisen, et metodisk verktøy utviklet for å analysere økokritiske dimensjoner ved barnelitterære tekster (se Goga et al. 2018, s. 22).

Det plantesentrerte tillegget til matrisen er markert i blått. Planter som fremstilles som instrumenter til menneskelig benyttelse, eller tekster som vektlegger plantenes nytteverdi, har en antroposentrisk slagseite, mens fremstillinger av planter som agenter, som i disse eksemplene, legger tydeligere vekt på plantenes egenverdi, og inntar dermed et mer økosentrisk perspektiv. Felles for illustrasjonene i alle eksemplene er at plantene er fremstilt som menneske-planterhybrider, der de antropomorfe trekkene alltid består av ansikt, ben og armer. Antropomorfiseringen av plantene, som i flere av tekstene også har menneskelige vaner, trekker samtidig tekstene mot den antroposentriske polen av matrisen. Felles for alle tekstene er at de tjener til underholdning for, og muligens til danning av, menneskelige leser, en kontekst som også trekker mot den antropologiske horisonten.

LITTERATUR

- Barker, C.M. (1923/2018). *Flower Fairies of the Spring*. London: Warne.
- Beskow, E. (1914/1982). *Blomsterfesten*. Oslo: N.W. Damm & Søn.
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism*. London: Routledge.
- Glotfelty, C. (1996). Introduction. I C. Glotfelty & H. Fromm (red.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*, (s. xv–xxxvi). London: The Univ. of Georgia Press.
- Goga, N. (2018). Bærekraftig litteraturundervisning. I R.S. Stokke & E.S. Tønnesen (red.). *Møter med barnelitteratur: Introduksjon for lærere* (s. 351–369). Oslo: Universitetsforlaget.
- Goga, N., L. Guanio-Uluru, B.O. Hallås, & A. Nyrnes (red.). (2018). *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Guanio-Uluru, L. (2018). Plant-Human Hybridity in the Story World of Kubbe. I N. Goga, L. Guanio-Uluru, B.O. Hallås & A. Nyrnes (red.). *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues* (s. 125–140). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- . (2019). Imagining Climate Change: The Representation of Plants in Three Nordic Climate Fictions for Young Adults. *Children's Literature in Education*. <https://doi.org/10.1007/s10583-019-09387-4>
- Hall, M. (2011). *Plants as Persons: A Philosophical Botany*. Albany: State Univ. of NY Press.
- Haraway, D. (1991). *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. NY: Routledge.
- . (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. London: Duke UP.
- Hayles, N.K. (1999). *How We Became Posthuman*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Heise, U.K. (2016). *Imagining Extinction*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Hines, M. (2004). «He Made Us Very Much Like the Flowers». Anglo-American Literature. I S.I. Dobrin & K.B. Kidd (red.) *Wild Things. Children's Culture and Ecocriticism* (s. 16–30). Detroit: Wayne State UP.
- Jaques, Z. (2015). *Posthumanism and Children's Literature: Animal, Environment, Cyborg*. London: Routledge.
- Kokkola, L. (2017). *Critical Plant Studies and Children's Literature*. I C. Beauvais & M. Nikolajeva (red.). *Edinburgh Companion to Children's Literature* (s. 274–280). Edinburgh: Edinburgh UP.
- Kvist, H. & S. Parkins. (2019). *Blomsten der elsker mig*. Gylldendal.
- Li, R. & J.C. Ryan. (2018). *Sowing Seeds: Phyto criticism and the Botanical Dimensions of Indonesian literature for Children and Young Adults*. I J.C. Ryan (red.). *Southeast Asian Ecocriticism: Theories, Practices, Prospects* (s. 229–251). Lanham: Lexington.
- Mancuso, S. & V. Alessandra. (2016). *Brilliant Green: The Surprising History and Science of Plant Intelligence*. Washington: Island Press.
- Marder, M. (2013). *Plant-Thinking: A Philosophy of Vegetal Life*. NY: Columbia UP.
- . (2015). *The Philosopher's Plant: An Intellectual Herbarium*. NY: Columbia UP.
- . (2016). *Grafts: Writings on Plants*. Minneapolis, MN: Univocal.
- Niemelä, R. (2020). *Älä vihaa minua: kirjeitä ihmisiille* (Hata mig inte: brev till människor). Helsinki: Otava.
- Næss, A. (1989). *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Redigert og oversatt av D. Rothenberg. Cambridge: Cambridge UP.
- Nealon J. (2016). *Plant Theory: Biopower and Vegetable Life*. Stanford: Stanford UP.
- Osvoll, L. (2020). *Superpoteten: Knollen som reddet Norge*. Oslo: Cappelen Damm.
- Rørvik, B.F. & R. Aalbu. (2017). *Purriot og TV-kokken*. Oslo: Cappelen Damm.
- Singer, P. (1975/2002). *Animal Liberation. A New Ethics for Our Treatment of Animals*. NY: Harper Collins.
- Wandersee, J.H. & E.E. Schussler. (1999). Preventing Plant Blindness. *The American Biology Teacher*, 61 (2), 84–86.

Tusen paddar gjennom gresset

Vått kor hardt kor
vilt kor stilt kor
stommene tusen krypende kravlende
rumpene sumpene paddene kladdene
vortene clangene strupene sangene
brødrene sønnene onklene tantene
eggene stråene lårrene tårene
tusener tusener suset fra tuene
paddene mødrene fedrene eggene

glade fete mange brune stille
store pene brune runde ville

Tekst Tyra Teodora Tronstad • Illustration: Karen Filskov

Sølvfisk og sekretær fugl: Dyreliv i aktuel poesi for børn

Anna Karlskov Skyggebjerg

Sølvfisken er et undseeligt dyr, der sjældent levnes opmærksomhed som andet end et ønsket indslag i køkken eller badeværelse. Alle voksne kender til sølvfiskens plagsomme tilstedeværelse, når den invaderer fødevarer og hygiejneartikler, og mange har med god samvittighed gjort sig skyldige i masseudryddelse af arten. Sølvfiskens raison d'être er ikke altid indlysende, men ikke desto mindre udgør den en del af den mangfoldige dyreverden, som optræder i poesi for børn. Poesien er blandt andet med til at give alternative perspektiver på en natur, som ofte er fanget i konventionelle og stereotype fremstillinger. I poesien fremstår sølvfisk netop ikke trivielle, men særdeles attraktive på grund af et billedskabende navn, en glitrende overflade og en overlevelseshistorie på 400 millioner år.

To aktuelle digtsamlinger fra henholdsvis Finland og Danmark fremstiller natur med særligt fokus på zoologi, nemlig Karen Filskovs *Det snør med fjær* (2020) og Laura Ruohonen og Erika Kallasmaas *Zoologipoesi* (2020; citeret i Annika Sandelins svenske oversættelse). I begge tilfælde har forfatter og illustrator formidlet indtryk fra naturen til barnelæseren i en poetisk form, uden at der er tale om genremæssig entydighed. Bøgerne rummer sanseligt appellerende

”

Humanistisk økokritik repræsenterer i sin videste betydning en analytisk interesse for formidlingen af information om natur og økologiske spørgsmål i kulturelle produkter, f.eks. litteratur, kunst, film, tv-produktioner og som her: børnelitteratur.

naturpoesi, samtidig med at de indeholder et betydeligt element af kundskabsformidling med faktuelle oplysninger. Værkerne er kunstnerisk ambitiøse billedbøger med et ligeværdigt forhold mellem verbalt og visuelt udtryk. Ruohonen og Kallasmaas *Zoologipoesi* bærer desuden undertitlen *Små djur i toner*, hvilket henviser til de moderne kompositionsstykker, som auditivt understøtter bogens univers. Stykkerne er fremført af guitaristen Petri Kumela og kan høres via et link i bogens kolofon.

Det snør med fjer og *Zoologipoesi* er eksempler på aktuel økopoesi for børn, idet de tilskynder barnelæseren til refleksion over forskellige zoologiske fænomener. Digtene er fælles om at være lokaliseret i natur, hvilket her forstås som geografiske steder under åben himmel med en flora og fauna, der ville kunne eksistere uden menneskelig indblanding. Disse steder er bjerge, dale, have, floder og skove, der fungerer som dyrenes habitat. Samtidig er kultur forstået som byer, bygninger og menneskelig aktivitet også inkluderet.

Den økokritiske tilgang

Som mennesker er vi vant til at se på naturen med den menneskelige eksistens som udgangspunkt. I et sådant antropocentrisk perspektiv er eksempelvis sølvfisk, rotter og krager klamme og uhygiejniske væsener uden nytteværdi. En del af bestræbelsen i økopoesien og i de økokritiske kulturanalyser går ud på at skabe opmærksomhed og refleksion over antropocentrismen og dens begrænsninger ved forsøgsvis at erstatte den med et økocentrisk eller eventuelt zoolocentrisk perspektiv, hvor henholdsvis natur og dyr eksisterer i egen ret. Humanistisk økokritik repræsenterer i sin videste betydning en analytisk interesse for formidlingen af information om natur og økologiske spørgsmål i kulturelle produkter, f.eks. litteratur, kunst, film, tv-produktioner og som her: børnelitteratur. Ifølge Greg Garrards introducerende værk *Ecocriticism* (2012) har økokritikere interesse for at analysere retoriske mønstre og visuelle afbildninger af eksempelvis pastorale landskaber, ødemark, apokalypse, forurening, tørke, dyr og jordkloden i det hele taget.

Inden for børnelitteraturforskningen har den økokritiske tilgang allerede længe været i fokus, og kombinationen af børnelitteraturanalyse og formidling af økokritisk bevidsthed til målgruppen har været centrum for adskillige projekter med udgangspunkt i forskningsmiljøer i blandt andet Tyskland og Norge (Ewers, Glasenapp & Pecher, 2013; Goga, Guanio-Uluru, Hallås & Nyrnes, 2018). Australierne Geraldine Massey og Clare Bradford (2011) har beskæftiget sig med udviklingen af økologisk medborgerskab (eco-citizenship) i

mødet med blandt andet børnelitteratur. Massey og Bradfords definition af økologisk medborgerskab indebærer en indsigt i sammenhænge mellem det lokale og det globale samt en motivation for at handle og tage ansvar for natur og miljø uden at skele til en eventuel nytteværdi for mennesker. Når børnelitterære tekster viser forskellige naturbilleder og skildrer dyreliv fra diverse synsvinkler, er de med til at engagere og opfordre deres læsere til at reflektere over verdens tilstand og forestille sig forskellige fremtidsscenarier for, i og med natur og mennesker. Hvis man anerkender børnelitteraturen som et bidrag til barnets almene udvikling og dannelse som økologisk ansvarlig medborger, kan også børnepoesien have indflydelse på naturens tilstand og fremtid – ligesom det omvendte naturligvis er gældende, at naturfænomener virker som inspirationskilde for børnepoesien.

Naturen som sproglegeplads

Som forfatter og illustrator har Karen Filskov gjort sig bemærket med tre billedbøger med figurdigte, *Skoven fra oven* (2015), *Bring en ting* (2016) og senest altså *Det sner med fjer*. Denne bog består af 32 figurdigte, der holdes sammen af det fælles motiv fugle. Udvalget af arter dækker fra kejserpingvinen over knopsvanen til sekretær fuglen, og fuglene har umiddelbart ikke andet til fælles end at være fjerede væsener. De lever i forskellige verdensdele, er helt uens i størrelse og facon og deler hverken føde eller fjender. Og dog er de en del af et fællesskab, der består af fugle med en særlig appell til fantasi og fortælling. *Det sner med fjer* kan bedst betegnes som pædagogisk poesi, hvor den åbenlyse intention om at formidle kendskab til naturens mangfoldighed er kombineret med et kreativt ordvalg. Nogle fugle har angiveligt gjort sig fortjent til et portræt, alene fordi deres navn repræsenterer en nonsensagtig sproggymnastik. Det gælder eksemplvis den undseelige "vogekopløvhyttefugl" og "Raja Ampat-paradisfuglen".

Ligesom Karen Filskovs tidligere figurdigtsamlinger bevæger *Det sner med fjer* sig mellem kundskabsformidling og sproleg (Skyggebjerg, 2018). En del af clouet ligger i selve formen, figurdigtet, som både alluderer til den allertidligste børnelitteraturs læredigte og til modernismens avantgardepoesi. Pointen er, at formen mimer indholdet og vice versa: Når tukanteksten visuelt har form som en farvestrålende papegøje, spejles den verbale fremstilling af en lalleglad selskabsfugl med attitude.

Hos Karen Filskov er naturen og ornitologien nok i fokus, men den iscenesættes og beskrives i et kulturperspektiv. Der henvises intertekstuelt til forgængere inden for børnepoesien, f.eks. er lyrikeren Harald

slanger
og jaguarer ↗ / din
slikker sig ① m / tud har
munden når de / aircondition
ser en tukanunge ↘ / som kører dit
Læs selv jungleloven | Se ↗ blod ↗ i varmen
Alligevel er du født alle ↗ Frugter skal
lalleglad. Du er aldrig regn ↗ synkes hele
alene men hopper rundt skov ↗ og kerner
som selskabs papegøje på dit ens ↗ gyldpes op
frugtplukker hold. Dit næb er far ↗ og strøs
din forlængede arm og kan ve ↗ på en
nå ud til de yderste grene r ↗ flyve
Om aftenen er du en brugt / tur
frugtplukker, og du folder
dig sammen som ↗ ↗ ↗
en foldekniv og ↗ ↗
gemmer dit ↗ ↗ ↗ ↗
næb under
din hale

Bergstedts kanoniserede børnesang "Hør den lille Stær" (ca. 1920) til stede som bagtæppe i digtet om stæren. Bergstedts hyldest til fuglens ubekymrede og frie liv tilføjes en munter nutidighed, når stæren opfordres til at flyve hjemmefra og praktisere den danske sangskat plus de nye 'mobilodier' (s. 11). Gennem denne dialog formidles en bevidsthed om, at synet på dyr og natur altid tilpasses samtiden.

Figurdigtene fortæller om et fugleliv, som ofte er fyldt med kamp for føde og overlevelse, trusler og selvhævdelse, men også parringslege og anden spas. Nogle af Filskovs fugle er sårbare og sympatiske som den tommelfingerstore bikolibri, der brillerer med firs vingeslag i sekundet til ære for blomster og øvrigt økosystem. Andre fugle er kyniske rovdyr, som skræmmer og fascinerer med træsko- eller ørnenaeb som vanvittige våben. Synsvinklen er klart nok menneskets, og stilen er langt fra fagbogens nøgternhed. Billedsproget er barsk og galgen-humoristisk, når fuglene forbindes med indkøbsvogne, skraldebiler, sømpistoler og dødsengle. Filskovs naturskabninger bor aldrig i en romantisk have; sameksistens mellem menneske og natur er et vilkår.

Filskovs digte fortæller ikke bare om fugle, men taler også til hver fugl i bydeform, ofte med en direkte du-henvendelse. I digtet om raven lyder det for eksempel sådan her: "[D]u har sort flyverdragt / og vokser op med nysgerrigt næb (...) En sort / dinosaur som dig / kan give mennesker / myrekryb, de har dig / mistænkt for sort magi". Menneskefrygt kan naturligvis udnyttes, og raven opfordres til at

”

Figurdigte fortæller om et fugleliv, som ofte er fyldt med kamp for føde og overlevelse, trusler og selvhævdelse, men også parringsleje og anden spas.

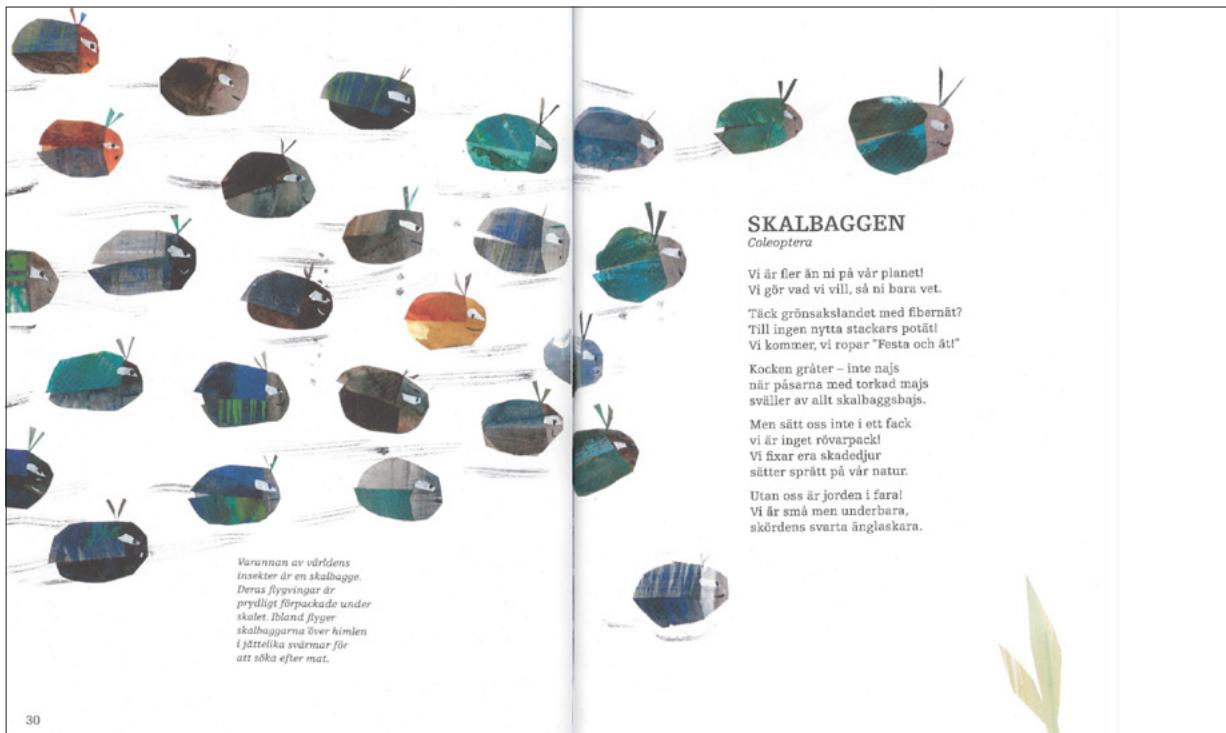
bruge sin position med en svada, som bekräfter fuglens tillagte egen-skaber til yderste vingespids. Sproget hakkes hårdt i stykker som med et ravnennæb: "Se hvad / du kan finde i en / skraldespand eller / nup en nem mad, en / æggesnaps, døde dyr / fugleunger og nak et / nyfødt lam. Hak de / blå øjne ud. Blindt / bytte bider ikke, og / sultne fugle lider / ikke af sort / samvittig / hed" (s. 10).

I Karen Filskovs univers bliver fugle sjældent mødt som sårbare skabninger. De kan fint tage vare på sig selv, og ofte er de mennesker overlegne i kommunikation, snuhed og overlevelsesevne. Naturen er morsom, magisk, forunderlig, farlig og stærk, og ethvert tilløb til sentimentalitet punkteres.

Zoologipoetisk vildskab

Laura Ruohonen er oprindeligt dramatiker, men har tidligere udgivet billedbogen *Havsodjur* (2019) i samarbejde med illustratoren Erika Kallasmaa. I *Havsodjur* udforskes et fiktivt dyreliv under havet, mens *Zoologipoesi* tager udgangspunkt i virkelige dyr, hvis universer er tilført fiktive elementer. *Zoologipoesi* består af 34 digte og små fagtekster med tilhørende illustrationer, og uden for bogen ligger som nævnt en række lydfiler med korte musikstykker skrevet af komponister fra hele verden. Dyrekompositionerne er indsamlet over en tiårig periode af Petri Kumela, og hans indsamlingsarbejde danner baggrund for bogens idé og udgør dermed udgangspunktet for udvalget af portrætterede dyr. Det forklarer, hvorfor mange natursteder og dyrearter blandes uden et egentligt styrende udvælgelsesprincip. Der optræder dyr i alle naturlige elementer, altså til vands, til lands og i luften, og der er habitater fra hele verden, ligesom der både findes insekter, pattedyr, fugle og fisk. Fælles er dog, at der ofte er tale om oversete eller uglesete dyr, men selv dette princip overskrides, idet samlingen portrætterer en gruppe kendte og afholdte dyr som kat, pindsvin og flyveegern.

Hvert digt er forsynet med et eller flere dyrenavne som titel, først nævnes det svenske navn, derefter det latinske, for eksempel "Sjöhästen, Eldflugan och Silverfisken" med undertitlen "Hippocampus denise, Lampyris noctiluca & Lepisma saccharina" (s. 56). De latinske navne tilfører et videnskabeligt præg, samtidig med at de virker som en fascinerende sprogleg, selvom man ikke nødvendigvis er med på betydningen. Det rimede digt om de tre smådyr beskriver et følestræf i himmelrummet. I fortællingen har dyrene et antropomorft følelsesliv: "Den allra minsta sjöhästen / (mindre end en slant) / ville träffa eldflugan / som kända likadant" (s. 56). Digtet, som indeholder yderligere to strofer med en magisk forening af dyrene, er illustreret

30

"

Naturen fremstår dog i nogle tilfælde også som truet.
Digtet om "Axolotlen / Ambystoma Mexicanum" handler om ulykkelig kærlighed og tabt håb: "Jag bliver aldrig vuxen / och andas aldrig luft. / Min hemsjö ser jag aldrig mer / och aldrig heller dig jag ser. / Aldrig. / Aldrig." (s. 58).

med en overdimensioneret sølvfisk, der flyver gennem natten. Den fantasifuldhed, som dyrkes i både digte og illustrationer, imødegås af små kursivede prosatekster med uddybende fakta, der eksempelvis forklarer søhestens evne til at svømme baglæns og ildfluens grønne, gule og rosa lyssignaler.

Fortælleperspektivet skifter mellem de forskellige digte i Zoologi-poesi, således at nogle dyr bliver omtalt i tredje person, mens andre selv får lov at tale. F.eks. taler de hidsigt udseende "skalbaggar" (biller) i en overordentlig hoverende tone til de mennesker, som tror, at jorden er deres: "Vi är fler än ni på vår planet! / Vi gör vad vi vill, så ni bara vet. // Täck grönsakslandet med fibernät? / Til ingen nyttja stackars potät! / Vi kommer, vi ropar 'Festa och ät!'" (s. 31). Billerne viser, at det ikke er dyrene, som er de sårbare væsener i økosystemet. I den tilhørende faktatekst understreges dyrenes overlegenhed med oplysningen om, at hvert andet insekt i verden er en bille.

Naturen fremstår dog i nogle tilfælde også som truet. Digtet om "Axolotlen / Ambystoma Mexicanum" handler om ulykkelig kærlighed og tabt håb: "Jag bliver aldrig vuxen / och andas aldrig luft. / Min hemsjö ser jag aldrig mer / och aldrig heller dig jag ser. / Aldrig. / Aldrig." (s. 58). I den tilhørende prosatekst understreges det, at axo-

lotlen (en mexicansk halepadde) stort set er forsvundet fra naturen. Den findes kun i akvarier forskellige steder i verden, hvilket forklarer traurigheden. Man forestiller sig det stakkels dyr langt fra sit oprindelige habitat.

Ruohonen og Kallasmaas *Zoologipoesi* afviger fra mange tidlige poetiske naturfremstillinger for børn ved især at portrættere dyr, deriblandt insekter og skadedyr, som sjældent er i fokus. Nogle dyr fremstilles som stærke, grove og groteske med et liv, der er præget af nådesløs kamp, men der er tillige plads til underholdende, interessante og sine steder smukke indslag i dyrelivet. Som hos Karen Filskov gælder det, at dyrelivet snarere aftvinger respekt end omsorg.

”

Inden for børnelitteraturen eksisterer en lang tradition for at give stemme til kryb, kravl og andre smådyr.

Naturfascination gennem poesi

Inden for børnelitteraturen eksisterer en lang tradition for at give stemme til kryb, kravl og andre smådyr. Det gælder både i faglitte- raturen og fiktionsgenrerne, at de mindste dyr behandles med særlig omtanke og solidaritet, når publikum er børn. Den bagvedliggende forestilling er angiveligt, at der findes en fælles solidaritet mellem levende skabninger: Små læsere kan øjensynligt identificere sig med smådyrene. Alligevel indeholder de to digtsamlinger, *Det sner med fjer* og *Zoologipoesi*, en række indslag, som på original vis gør op med naturaliserede forestillinger om dyrs rolle i børnekultur. De sære og grimme skabninger har en stemme, ligesom magtforholdet mellem mennesker og dyr ikke er selvfølgeligt. Ved at skifte mellem antropocentriske og zoocentriske positioner og perspektiver, lægger digitene op til refleksion hos læseren. Derudover kalder selve den sproglige form på opmærksomhed: Man kan sige, at digitene både hylder naturens sprog, inklusive lyde og billeder, og selve sprogets natur, som udforskes gennem leg med diverse tegn og ord.

Læsning af og samtale om *Det sner med fjer* og *Zoologipoesi* kan lede til en naturfascination, hvilket ifølge Massey og Bradford er et nødvendigt første skridt i udviklingen af økologisk medborgerskab. Oplevelser med dyreliv i en fiktiv verden kan bringes i dialog med virkelige erfaringer, hvilket kan føre til diskussion af de konsoliderede hierarkier, som eksisterer i forhold til naturfænomener – er en sekretærugl faktisk mere værd end sølvfisk? Børnelitteratur kan næppe i sig selv bære ansvaret for børns udvikling af økologisk medborgerskab, men gennem mødet med de usædvanlige og overraskende poetiske billedbogsudtryk kan børnelæsere udvikle deres interesse for kendte såvel som ukendte dyrearter. Barnet opfordres konkret til at forestille sig livet for en harpy, en halepadde eller en humlebi, hvilket er en øvelse i indlevelse, men også en opfordring til at vise respekt for

dyrenes omstændigheder og liv. Både *Det snør med fjer* og *Zoologipoesi* inviterer læseren til en refleksion over den komplekse relation mellem dyr og menneske, natur og kultur, uden at naturbevidsthed eller dyrebeskyttelse bliver et påtrængende moralsk imperativ. Det fine er, at der findes en kim til den økologiske medborgerskabsudvikling, samtidig med at det er sanseligt stimulerende og sjovt at læse.

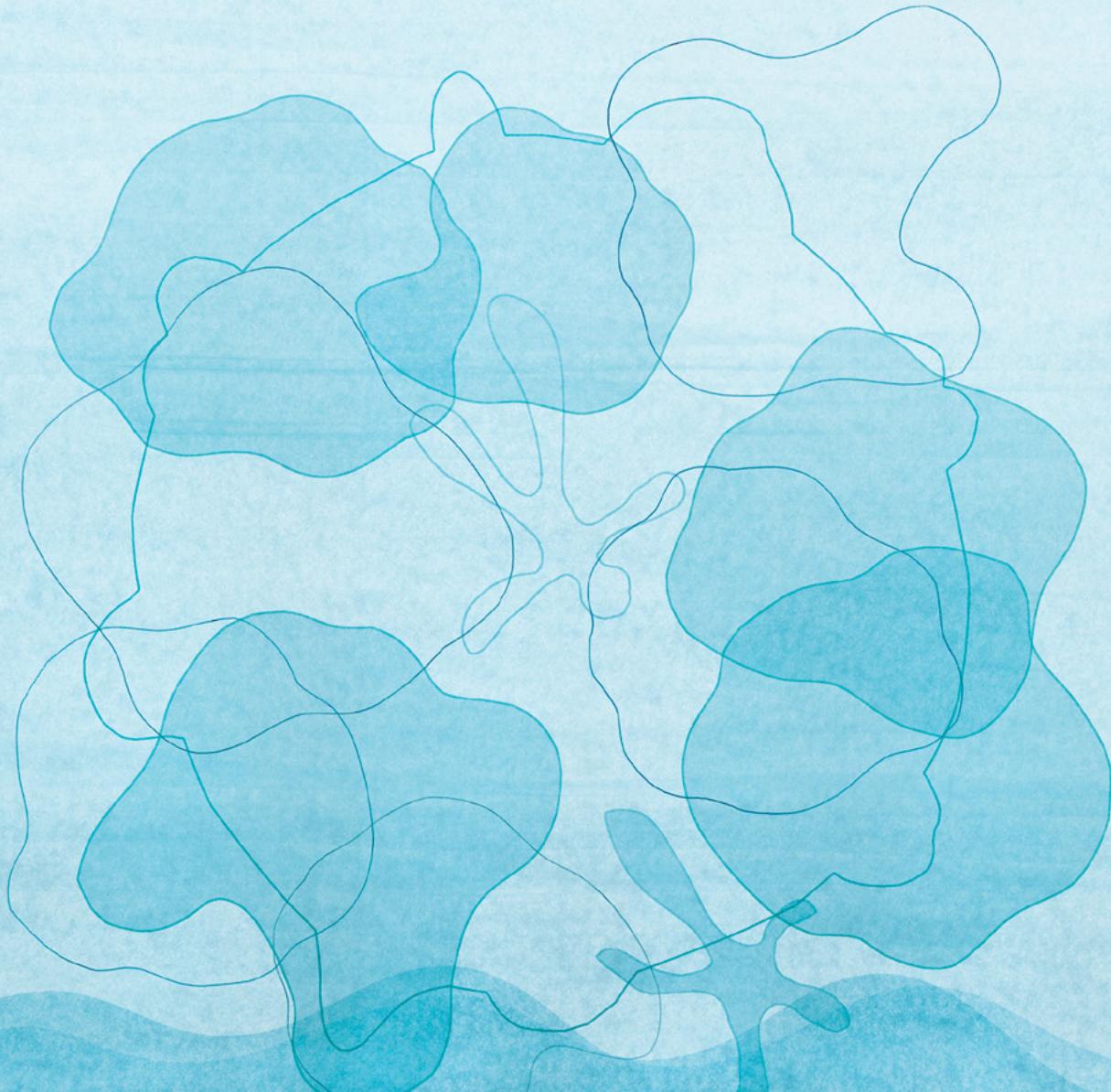
LITTERATUR

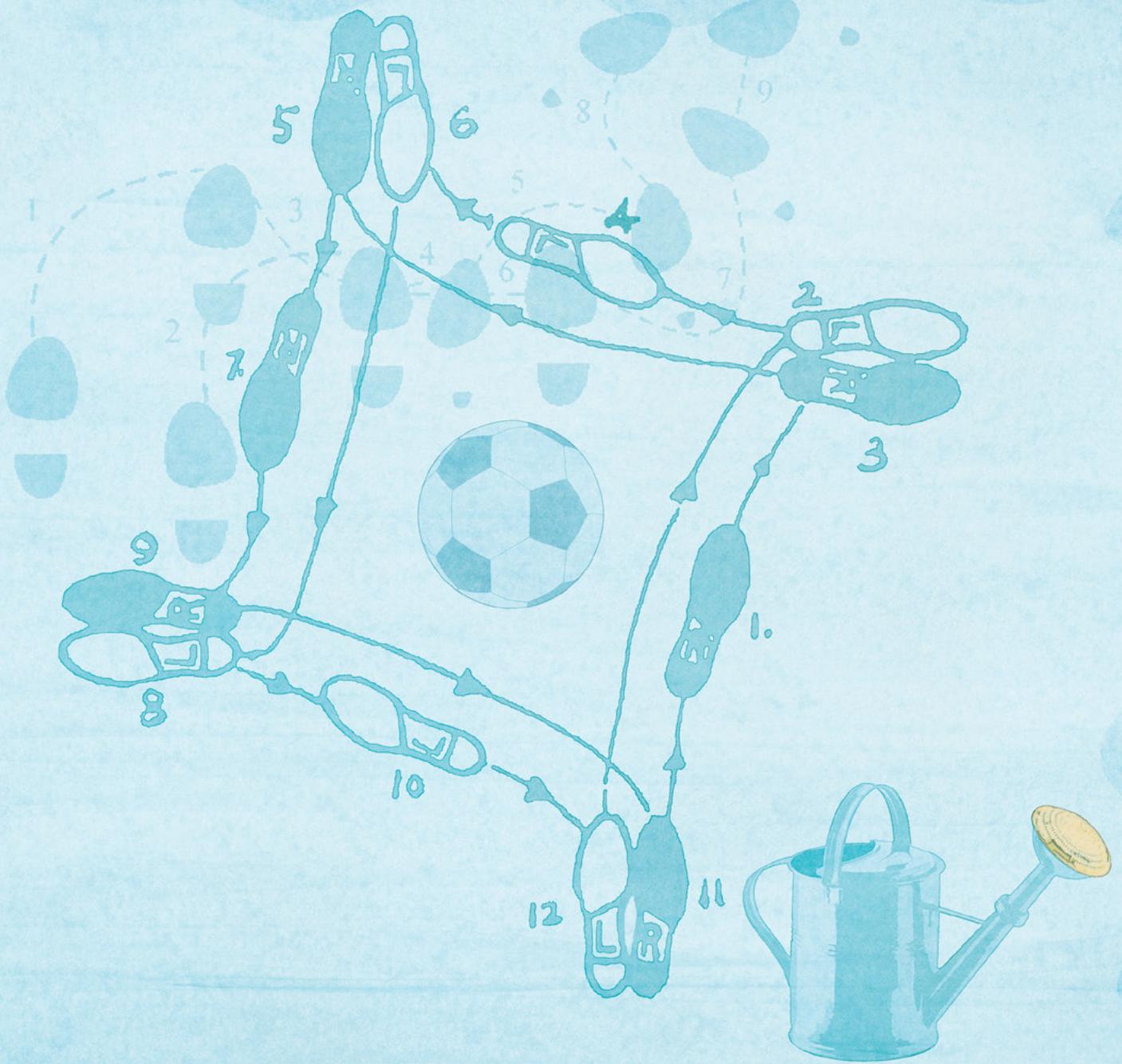
- Ewers, H.H., G. Glasenapp & C.M. Pecher (2013). *Lesen für die Umwelt. Natur, Umwelt und Umweltschutz in der Kinder- und Jugendliteratur*. Schriftenreihe der Deutschen Akademie für Kinder- und Jugendliteratur. Band 41. Stuttgart: Schneider Verlag.
- Filskov, K. (2015). *Skoven fra oven*. København: Gyldendal.
- Filskov, K. (2016). *Bring en ting*. København: Gyldendal.
- Filskov, K. (2020). *Det snør med fjer*. Vordingborg: Vild Maskine.
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism*. London and New York: Routledge.
- Goga, N., Guanio-Uluru, L., Hallås, B.O. & Nyrnes, A., red. (2018). *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Massey, G. & C. Bradford (2011). "Children as Ecocitizens: Ecocriticism and Environmental Texts". I K. Mallan & C. Bradford (red.). *Contemporary Children's Literature and Film* (s. 109-126). Basingstoke: Palgrave
- Ruohonen, L. & Kallasmaa, E. (2019). *Halvodjur*. Helsingfors: Förlaget.
- Ruohonen, L. & Kallasmaa, E. (2020). *Zoologipoesi*. Helsingfors: Förlaget.
- Skyggebjerg, A.K. (2018). *Poetic Constructions of Nature: The Forest in Recent Visual Poetry for Children*. I N. Goga et al. (red.), *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues* (s. 141-155). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Det som var vårt

Af Oskar Kroon (forfatter) og
Lars Vegas Nielsen (illustrator)

Först var dom bara några stycken.
Det var från oss dom kom och vi visste ju
att det var till oss dom skulle komma tillbaka.
Ja, först var dom bara några stycken, men dom växte
och blev flera. Tusen, miljoner, miljarder.
Först hade dom det nog rätt bra.
Maten växte bland buskar och ris, eller sammade och skvätte i oss.
Alla satt ner och väntade tills alla hade ätit klart.
I bland bråkade dom, men det var mest om småsaker
och det som gjorde ont gick över sen.

Dom hittade på allt som behövdes:

Trädgårdsmästare, fotbollsspelare, tandhygienister.

Ibland fattades något och då bestämde dom att någon skulle bli det.

Popmusiker till exempel.

Det fanns ett behov.

Dom hittade på sporter och spel.

Dom uppfann måndagar, simhallar och högtider.

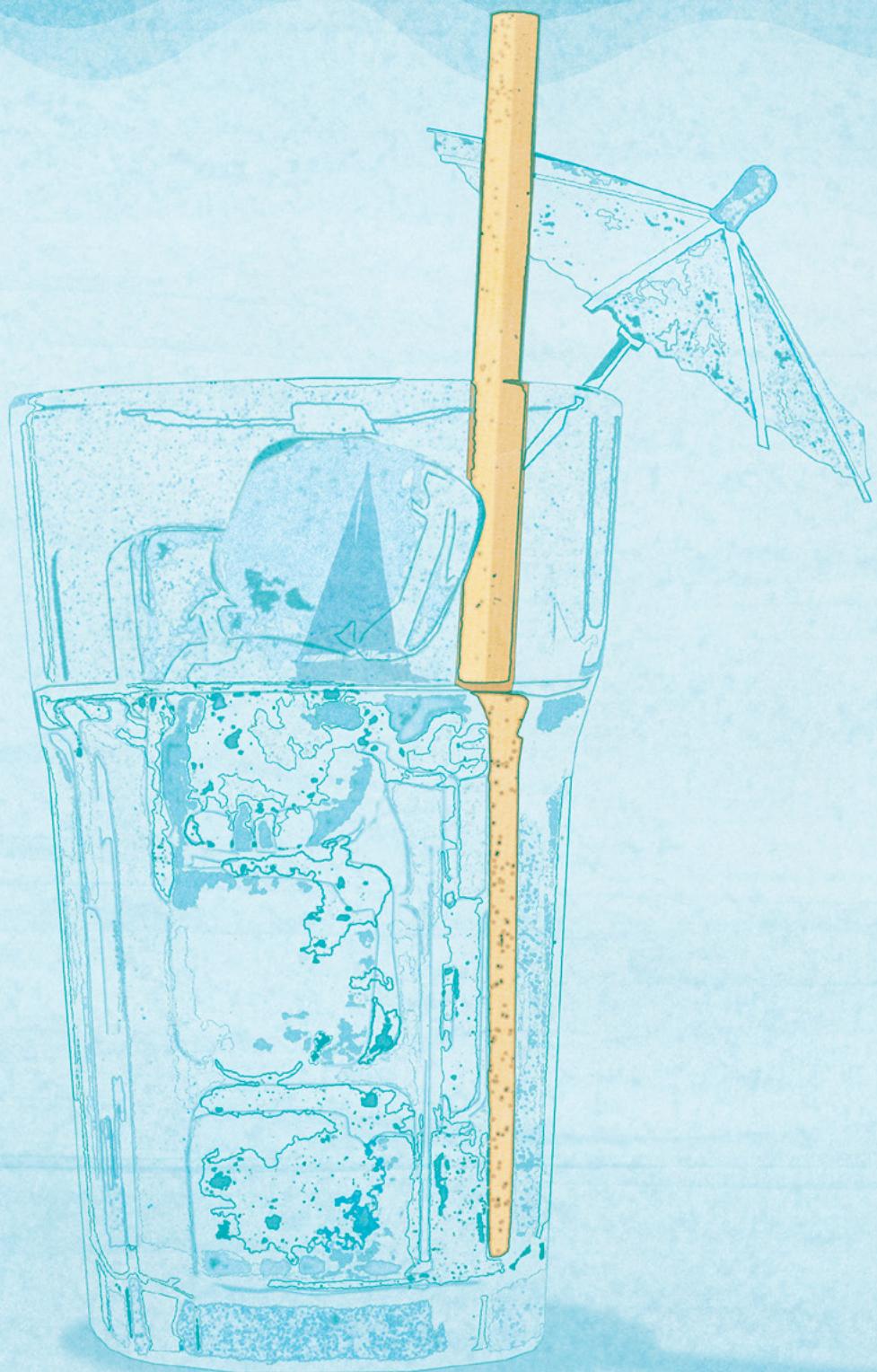
Dom sjöng och hittade på konstiga danser.

Men dom vande sig och allt blev normalt och som vanligt.

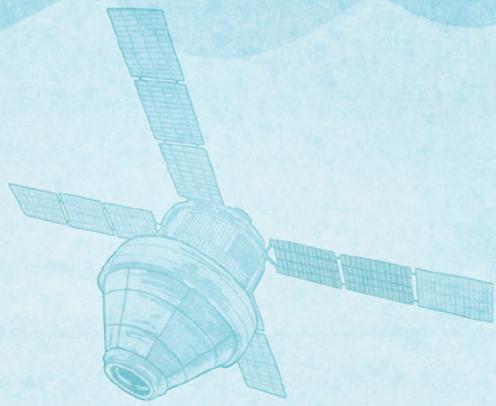
Ja, ibland hade dom till och med ganska tråkigt.

Allt växte och blev större.
Bättre trodde dom, och fler.
Framåt trodde dom, och mer.
Det gick av bara farten.
Ja, dom tyckte att dom hade det så bra.
Nästan alla kunde själva.
Knäppa, stänga, öppna, torka.
Ändå var det några som började tvivla.
Det började bli för varmt.
Dammigt och smutsigt var det.
Och plötsligt var mossan alldeles brun och torr.
Det var bara sommaren, sa några, men sommaren hade ju
precis varit.

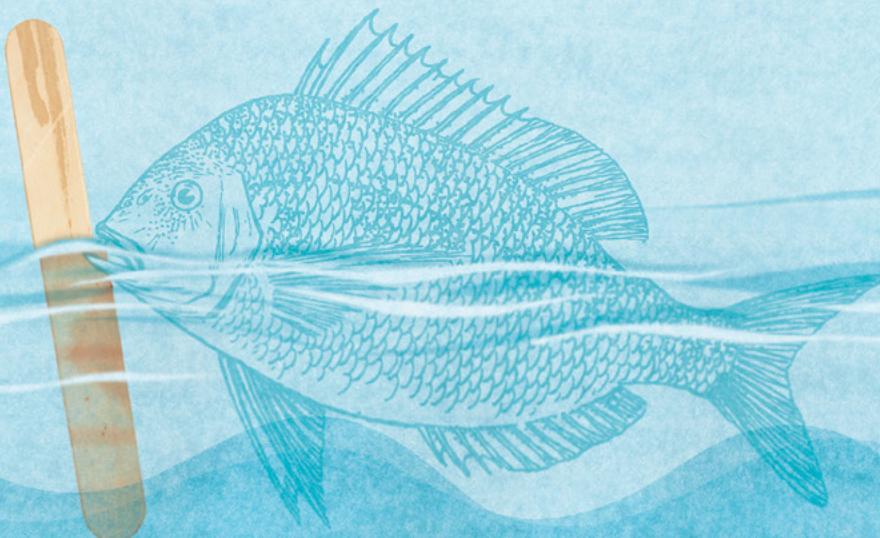

Men så småningom blev dom väl osäkra igen.
För värmen ökade och isarna smälte.
Men då tröstade dom sig med flygplan och solsemestrar.
Då var vi svalkande för dom.
Parasoller hade dom ju också som skydd och drinkar med is.
Men isar smälter. Och vi växte.

Några av dom skickades ut på en expedition.
Långt bort reste dom och tittade på oss uppifrån.
Undersökte.
Några låg bara där i den bruna mossan och sjöng.
Två gick och badade.
Då fick dom inte vara med.

Andra bara satt där i barerna och fortsatte att klorra
med sina isbitar.
Solen fortsatte lysa, isen fortsatte smälta.
Vi fortsatte stiga.
Först tog vi badstränderna, sen tog vi glasskioskerna,
strandbarerna, köpcentrumen.
Vi hämtade hem det som var vårt.

Så, nu är vi här.

Ja, nu är vi överallt och det är som det ska.

Nu är det precis som det alltid ska vara.

En tid bortom människans. Djuptid och ekokritiska perspektiv i Linda Bondestams bilderbok *Mitt bottenliv*

Mia Österlund

I bilderboken *Mitt bottenliv* (2020) gestaltar Linda Bondestam en tid bortom människans. Berättarrösten tillhör en ensam axolotl, som förundras av det skräp som fyller havet, och slutligen sveps med av en jättevåg förorsakad av människans klimatpåverkan – en händelse som avbryter antropocen och introducerar en ny(tids)ordning. Bilderboken är ett exempel på hur konkurrerande tidsordningar – den geologiska djuptiden och den accelererande kapitalismens tidsordning med sin nedskräpning och ohållbara konsumtionskultur leder till en miljökatastrof – samexisterar i skönlitteraturen och hur ny nordisk barnbok förhåller sig till klimatfrågor. I den här essän läser jag *Mitt bottenliv* ur ett materiellt ekokritiskt perspektiv där konkurrerande tidsordningar griper in i berättelsen.

Ekokritiska perspektiv på bilderboken

I samtida miljödiskurs betecknas antropocen, människans tidsålder, som en ny geologisk epok, en omvandlingsperiod där västvärldens industrialisering satt irreversibla spår i naturen (Stoermer & Crutzen, 2000; Morton, 2010; Clark, 2015). Efterhand har ekokritiken vunnit mark också i nordisk barnlitteraturforskning (se Ahlbäck, 2010; Goga et al., 2018; Wistisen, 2018; Widhe, 2019). Lydia Wistisen visar i sin studie av Barbro Lindgrens böcker hur skräpstudier, *waste studies*, är en gynnsam ingång för att granska barnbokens ekokritiska och politiska udd (Wistisen, 2018). Skräpstudier är en del av materiell ekokritik som granskar människans spår i natur och kultur. Ett tidigt

exempel på skräpstuder *avant la lettre* ger Pia Ahlbäck i sin avhandling om George Orwell där hon läser bland annat sophögar som andra rum, heterotopier, och därmed påvisar en rumslig förskjutning från naturens tidsera till miljöns (Ahlbäck, 2001, s. 81–95). I antropocen har gränsen mellan natur och kultur kollapsat, vilket gestaltas påtagligt i barnboken, inte minst i form av hur skräp skrivs och tecknas in i landskapet (Wistisen, 2018). Skräp kan betraktas som senmodernitetens slagg (Gee, 2009; Morrison, 2015; Dini, 2016) och fyller en räcka funktioner i skönlitteraturen, ofta som motdiskurs (Hawkins, 2005). *Mitt bottenliv* är en sådan motberättelse, märkt av nedskräpning men också inriktad på förändring.

Konkurrerande tidsordningar – djuptid och senmodernitetens kapitalistiska tid

Det finns en ackumulerad mängd teorier kring tid: Walter Benjamin (passage), Michail Bachtin (kronotop), Michel Foucault (heterotopi), Pierre Bourdieu (timing), Jay Griffith (oceansk tid) (Österlund, 2020). Tid genomsyrar den sociala texturen, hävdar Hartmut Rosa (2010; 2013; 2016/2019) som lanserat en teori om tidslighet som vunnit mark inom sociologin. Han diskuterar acceleration och deceleration, uppsnabbning och inbromsning, i relation till modernitet. Rosa förespråkar inte en radikal inbromsning av vår rusande tid, utan menar tvärtom att begreppet resonans är avgörande, nämligen att det som skapar ett djuplodande anslag i oss är av godo. Forskningsprojektet "Konkurrerande tidsordningar. Krononormativitet i 2000-talets finlandssvenska litteratur och kultur för barn och ungdomar" vid Svenska litteratursällskapet i Finland 2019–22 undersöker tidslighet utgående från Rosas modernitetsteori. Vilka konkurrerande eller samtidiga tidsordningar som går att urskilja i barnlitteraturen är en central fråga inom projektet, som samlas kring begreppet krononormativitet, förankrat i queerteori och myntat av Elisabeth Freeman i *Time Binds* (2010). Freemans inflytelserika studie beskriver den normativa tiden, krononormativiteten, som en teknik genom vilken institutionella krafter verkar. Tiden reglerar subjekt, disciplinerar dem genom klocktid, biologisk tid och reproduktiv tid. Livet delas in utgående från tidslighet och föreställda faser. Den som privilegieras av normen äger därmed en temporal erfarenhet som gör att det normativa livslöppet förefaller naturligt (Freeman, 2010, s. 3). Tiden uppfattas dessutom som radikalt multipel. Begreppet *radikal polytemporalitet* visar att det finns konkurrerande tidsordningar, de som tillhör hemsfären, nationen, de personliga, de politiska, de andliga, de geologiska, de teknologiska, de agrikulturella och så vidare. Och att

”

Begreppet *radikal polytemporalitet* visar att det finns konkurrerande tidsordningar, de som tillhör hemsfären, nationen, de personliga, de politiska, de andliga, de geologiska, de teknologiska, de agrikulturella och så vidare.

dessa tidsligheter kontinuerligt formar och ger mening åt mänskligt liv och är omöjliga att reducera till enkla enheter som kultur eller kapitalism, utan tvärtom måste ses storskaligt och i sin fulla komplexitet (Helgesson, 2014, s. 557). Jay Griffiths (2002), som lanserat begreppet oceanisk tid, beskriver konkurrerande tidsordningar som udda, sensuella, rentav erotiska i motsats till den reglerade tiden.

Frågan för (barn)litteraturforskningen är vilka litteraturläsningar som uppstår då konkurrerande tidsordningar uppmärksammars? Får vi syn på nya aspekter av de skönlitterära verken med hjälp av dessa begrepp? Djuptid är ett geologiskt begrepp som betecknar icke-historisk tid, en tid utan skriftliga källor och före det, en tid innan människan. Robert MacFarlane (2019) definierar djuptid som en underlandets kronologi, mätt i epoker och eoner, härbärgerad av sten, is, tektoniska plattor. Ahlbäck (kommande) föreslår begreppet djuptid som ett ekokritiskt litteraturanalytiskt verktyg, en djuptidens poesi i bemärkelsen sättet att skriva djuptid litterärt. Djuptid belyser specifika tidssammanhang i bilderböcker, med en delvis metaforisk användning som syftar till att beteckna långa, materiella tidsförflyttningar. I ett ekokritiskt sammanhang granskas närvaren av olika tidslager i text- och bildberättande, vilket visar hur böckerna konkretiseras och tematiseras tidslighet materiellt och med ekokritiska förtecken.

Djurets djuptid

Att skildra livet i havet är en slitstark trop i barnlitteraturen. I sig är havet en konkurrerande tidsordning, där det finns för människan ännu okända arter, en havets temporalitet. Det är också de dragen Bondestam utgår från då hon skapar en axolotls autofiktion. Axolotl, ambystoma mexicanum, en utrotningshotad salamander, riskerar att dö ut på grund av föroreningar. I *Mitt bottenliv* ger det vattenlevande djuret röst åt djuptiden och klimatkatastrofens tid. "En rasande monstervåg kastade mig ur sjön och ut i världen!", konstaterar djuret då en räcka dramatiska bilder gestaltar den förändring förareningar åstadkommer. Bondestam placerar sig i kedjan av illustratörer som likt Tove Jansson alluderar på japanska Katsushika Hokusais berömda träsprint av en jättevåg *Under vågen utanför Kanagawa* (1832). Hon gestaltar ett ekosystem i fritt fall, där djuptidsprocesser samsas med av människan manipulerade landskap belastade av långtidsverkande och irreversibel miljöpåverkan. Axolotlens lott är att vara sårbar anti-hjälte, utrotningshotad överlevare. Bondestam målar upp en ekocentrisk världsbild, där natur och djurliv centreras. Den rörelse som skapas är decentrerande, vilket materialiseras i tyngdpunkten på hur djuptiden och senmoderniteten samverkar och kollapsar dikotomin natur–kultur.

”

Till gestaltningen av djuptid i *Mitt bottenliv* hör att ett flertal konkurrerande och kontrastrika tidsordningar närvarar: livets begynnelse och evolution kontrasteras mot konsumtionskultur och senmodern kapitalism.

En axel att bedöma en bilderboks ekokritiska anslag via är explicit/implicit, direkt/indirekt gestaltning av klimatfrågor. Bondestam balanserar sin berättelse mellan dessa poler, men i första hand är boken explicit och direkt. Den ekokritiska läsarten konkretiseras av att den uppmärksammar vissa berättargrepp. Också utzoomning och inzoomning är centrala berättargrepp för att gestalta antropocen. Bondestam använder sig av dessa grepp genom att inta ett planetärt perspektiv (jfr Heise, 2008) i form av mottot av kända astronauter samt av ett stjärnhimmelspanorama på för- och eftersättsbladen. Ett citat av Mike Collins omtalar jorden som ömtålig, fragil, tätt följt av en extrem närbild av en fornöjsam axolotl på titelbladet. Ett avslutande motto ur rymdperspektiv bjuder Edward Tsang Lu på. Han beskriver jordelivet som "ihärdigt" och understryker att "livet finner alltid en väg", ett uttalande som antyder ett djuptidsperspektiv.

Till gestaltningen av djuptid i *Mitt bottenliv* hör att ett flertal konkurrerande och kontrastrika tidsordningar närvarar: livets begynnelse och evolution kontrasteras mot konsumtionskultur och senmodern kapitalism. Bondestam förmänskligar jordens tillblivelse: "En gång var jorden alldes nyfödd. Det fanns hav och det fanns land, små varelser som guppade och gurglade. Luften osade av kärlek och så småningom dök det upp en massa duniga, fjuniga, fjälliga och stickiga som pep och skrek." I en kakafoni av ljud fylls jorden av varelser; mammutar, dinosaurier och diverse krälv- och landgående djur samt människor samexisterar i ett evolutionspanorama som gestaltar flera lager av djuptiden simultant. Med tiden inträder en förändring: "Jorden blev äldre och det kom nya djur. Vissa försvann, men lunsarna bredde ut sig och blev bara fler och fler." Lunsarna är axolotlens beteckning på människor. Bilderbokstexten kommenterar återkommande tid på ett okomplicerat sätt: "Tiden gick" eller "Jag somnade till tonerna av vacker musik och drömde om en lyckligare tid." Den musik som åsyftas är Chopins Nocturne opus 9 nr 2.

Bondestams havssjälvtobiografi berättad av djuret i jagform är del av flera barnlitterära troper, som skräpestetik och djursjälvtobiografi (Wistisen, 2018; Westin, 2015). "TA-DAA! I en skog av sjögräs tog JAG, en sällsynt vacker liten axolotl, min första simtur. [...] Ovanligt smidig, men också ovanligt ensam – av 987 ägg var mitt det enda som kläcktes. Vem vet, kanske var jag våtmarkens sista axolotl?" Mängden skräp och varumärken markerar kapitalismens tidsordning och dess radikala effekter. Bland varumärkesöverflödet i stadsbildens märks allt från Trump Tower, Lidl, Gucci, Amazon till Apple med mera. Kapitalismens påträffande tidsordning dominrar stadens skyline och stadsvyn är renons på växtlighet. Några barn syns inte till, bara vuxna konsumenter, och de skräpar ner. Svart fabriksrök väller ur skorstenar. Plast och burkar hamnar i havet en masse – sugrör, gem,

konservburkar, en plastpåse från butikskedjan Sale – och markerar senmodernitetens accelererande nedskräpningsspiral. Medan konsumismens högst påtagliga materiella intrång gestaltas, syns inte mikroplaster,gifter,virusellerbakterier.Ocksåteknologins tidsordning närvrar i form av en u-phone, men den laddar efterhand ur. Skräpet markerar urbaniseringens, resurshushållningens, avfallshanteringens och konsumismens följer. Men axolotlen förfasas inte utan fascineras: "Ibland simmade jag upp till ytan för att titta på de roliga lunsarna. Det hände att de kastade spänande skatter i sjön". På havsbotten finns rentav en laminerad namnbricka från en mässa med bilderboksmakarens namn på som placerar henne bland nedskräparna. Bondestam skonar alltså inte sig själv, utan skärskådar sitt deltagande i nedskräpningen.

Bondestam leker med faktabilderbokens sätt att presentera djur och natur. Ett uppslag skildrar undervattendjurens skola med faktalappar som berättar om axolotlen: den är självreparerande om den förlorar extremiteter, den växlar färg, den är en hybrid mellan barn och vuxen, i allt en mångtydig varelse som med sin blotta existens överskider människans besatthet av att indela djur i kategorier.

Klimatförändringen eskalerar och axolotlen sköljs iväg i en Mutti Pomodoro- tomatkrossburk för att hitta sin like i den nyordning som uppstår. Den tidsordning som följer är en förhöjd pastoral, med duplicerad grönska, belägen under havsytan. Rosas begrepp resonans kunde ringa in den paradiska evighetskänsla som uppstår: "I timmar jagade vi varandra genom sjögrässkogens oändliga grönska. Vattnet bubblade av något alldeles nytt." Människan försvinner men arten axolotl lever vidare: "Vart de stora lunsarna tog vägen visste ingen men det tänkte vi sällan på." Ur miljökatastrofen uppstår ett liv bortom människan. Hon är ett minne blott av vacker musik och glada skratt. Detta vittnar vinjetten på eftersättsbladet om, där vår axolotl, nu tillsammans med sin partner och två avkommor, ses skriva ner sin berättelse. Bondestams bilderbok etablerar ett djuptidsperspektiv där blicken på människan är djurets, och där djuret överlever människan.

En tid för nya läsarter

I en läsart som kombinerar materiell ekokritik och skräpstudiern med tidslighetsbegrepp framstår förlloppet i *Mitt bottenliv* som lekfullt. Den dubbeltida titeln antyder att det utrotningshotade djuret har usla utsikter, men visar sig vara ironisk då varelsen har oöverträffad överlevnadsförmåga. Avstampet i antropocen omförhandlas och genomsyras av konkurrerande tidsordningar, som djuptidens och den senmoderna kapitalismens rusande tidsordning. Berättargrepp som

”

I timmar jagade vi varandra genom sjögrässkogens oändliga grönska.
Vattnet bubblade av något alldeles nytt.”
Människan försvinner men arten axolotl lever vidare:
"Vart de stora lunsarna tog vägen visste ingen men det tänkte vi sällan på.

in- och utzoomning, direkta och indirekta kommentarer till miljöfrågor förekommer rikligt. Boken formulerar komplexa frågeställningar kring hållbarhet och presenterar en anti-kapitalistisk vision av hur antropocentrismen, människoväldet, lämnar scenen till förmån för djurlivet. *Mitt bottenliv* genomsyras av föreställningar om tidslighet som knyter an till samtiden och dess klimatdiskurser. Bondestams bilderbok är en kraftfull kommentar till den tid vi lever i, dess humoristiska och ljusa anslag åstadkommer en hoppfull berättelse. Kan en utrotningshotad axolotl överleva kanske också människan har en möjlighet att ta kivet in i en ny tidsordning.

Essän har skrivits inom forskningsprojektet "Konkurrerande tidsordningar. Krononormativitet i 2000-talets finlandssvenska litteratur och kultur för barn och ungdomar" vid Svenska litteratursällskapet i Finland 2019–22. Tack till Pia Ahlbäck inspirerat till denna text.

LITTERATUR

- Ahlbäck, P.M. (2001). *Energy, Heterotopia, Dystopia. George Orwell, Michel Foucault and the Twentieth Century Environmental Imagination*. Åbo: Åbo Akademi UP.
- Ahlbäck, P.M. (2010). Väderkontraktet. Plats, miljörättsvisa och eskatologi i Astrid Lindgrens Vi på Saltkråkan. *Barnboken* 33 (2).
- Ahlbäck, P. (kommande). *Djuptidens poetik i Annika Luthers ekokritiska författarskap*.
- Bondestam, L. (2020). *Mitt bottenliv: Av en ensam Axolotl*. Helsingfors: Förlaget.
- Clark, T. (2015). *Ecocriticism on the Edge: The Anthropocene as a Threshold Concept*. London: Bloomsbury Academic.
- Dini, R. (2016). *Waste, and Re-Use in Twentieth-Century Fiction: Legacies of the Avant-Garde*. New York: Palgrave McMillan.
- Freeman, E. (2010). *Time Binds: Queer temporalities, Queer Histories*. Durham: Duke UP.
- Helgesson, S. (2014). Radicalizing Temporal Difference: Anthropology, Postcolonial Theory, and Literary Time. *History and Theory*, 4, 545–562.
- Gee, S. (2009). *Making Waste: Leftovers and the Eighteenth-Century Imagination*. Princeton: Princeton UP.
- Goga, N., Guanio-Uluru, L., Hallås, B.O. & Nyren, A. (red. 2018). *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures*. Basingstoke: Palgrave McMillan.
- Griffiths, J. (2002). *A Sideways Look at Time*. London: HarperCollins.
- Harris, D. (2001). *Cute, Quaint, Hungry, and Romantic: The Aesthetics of Consumerism*. Boston, Massachusetts: Da Capo.
- Hawkins, G. (2005). *The Ethics of Waste: How We Relate to Rubbish*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Heise, U. (2008). *Sense of Place, Sense of Planet*. Oxford: Oxford UP.
- MacFarlane, R. (2019). *Underland: A Deep Time Journey*. New York: W.W. Norton & Company.
- Morrison, S.S. (2015). *The Literature of Waste: Material Ecopoetics and Ethical Matter*. New York: Palgrave Macmillan.
- Morton, T. (2010). *The Ecological Thought*. Cambridge: Harvard UP.
- Rosa, H. (2010). *Alienation and Acceleration: Towards a Theory of Late Modern Temporality*. Köpenhamn: NSU Press.
- Rosa, H. (2013). *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. New York: Columbia UP.
- Rosa, H. (2016/2019). *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*. Cambridge: Polity Press.
- Stoermer, E.T. & Crutzen, P.J. (2000). *The Anthropocene*. *IGBP* 41, s. 17–18.
- Westin, B. (2015). Djuriskt skrivande: Animala självbiografier och deras författare". *Jag är den jag är. Från bekännelser till bloggar*. B. Hackman & M. Wahlström (red.) s. 87–96. Lund: Ellerström.
- Widhe, O. (2019). *Modes of Environmental Imagination: The Eco-Movement and the Representation of Reality in Swedish Children's Literature from 1968 to 1977*. BLFT(Barnelitterärt forskningstidsskrift), 10 (1), s. 1–16.
- Wistisen, L. (2018). Leken i antropocen: Skräpestetik i Barbro Lindgrens *Loranga, Masarin och Dartanjang* (1969) och *Loranga, Loranga* (1970). *Barnboken* 41.
- Österlund, M. (2020). Barnets tid som lektid, djuptid, sjuktid: Acceleration, deceleration och resonans i Jenny Lucanders bilderböcker. *Finsk tidskrift* 3–4, s. 101–112.

Nedslag i nordisk børne- og ungdomslitteratur

DANMARK

Serup, Martin Glaz og Lars Vegas Nielsen (2018). Huset på havets bund.
Gyldendal.

I billedbogen *Huset på havets bund* er klimaangst konkretiseret som vand, der strømmer ind overalt og opløser virkeligheden. Vi er i en ikke nærmere defineret fremtid. Jegfortæller, et barn, er syg og skal passes af farfar, som har ryddet op i kælderen og derfor fremviser en gammeldags mystisk udseende tablet, som ligner noget fra en Jules Verne-fortælling. Naboen kommer pludseligt løbende: Der er vand i haven! Snart er der også vand i kælderen. Og vand ud af skærmen, der ikke vil slukke. Illustrator Lars Vegas sørger for, at læseren allerede på forside og satsblade bliver gjort opmærksom på vandets stigen. Den blå farve breder sig i løbet af opslagene, og pigefigur forskyder sig, og hun bliver til slut helt gennemsigtig og udflydende. Billedsiden flyder over med bobler og forskudte konturer, hvor farver og former ikke længere er i sync. Pigen kigger ud ad vinduet, som synes både at være en skærm og et vindue til virkeligheden, haven udenfor, hvor en kæmpepig kigger tilbage. Tekst og billede forsnyder på original vis perspektivet og opløser realplanet. Pigen er både ude og kigger

ind. Og inde og kigger ud. Og vandet, det stiger og stiger ... Det er uhyggeligt på den *unheimlige* måde og derfor et rammende billede på de ofte abstrakte klimaforandringer.

O., Adam (2019) Den rustne verden:

Flugten fra Danmark (1)
og Motorhjerte (2), Høst & Søn.

Danmark er en losseplads af skrald og plastiksuppe, og danskerne er klimaflygtninge bosat på Grønland under en enorm plexiglas kupel. Sådan ser fremtiden ud i *Den rustne verden*, hvor de fire søskende Lærke, Peter, Bowie og Ramona kæmper for både klima og retfærdighed mod kamrobotter, kyniske mediestjerner og gangstere ved navn Sukkertoppen. På vej til Sverige for at besøge deres morfar styrter flyet ned i skraldelandet, og de må kæmpe sig vej gennem nedfaldszoner og pensionerede robotter, hvoraf den store og gamle robot 'Skrot' bliver en ven i nøden. Siden bliver deres forældre frosset ned af den allestedsværende koncern Atlas, som har storpolitiske ambitioner.

Hvert kapitel indledes af en illustration af forfatteren selv, som oprindeligt er tegneserietegner. Illustrationerne har da også et umiskendeligt tegneserieagtigt præg med tydelig kontur og dramatiske

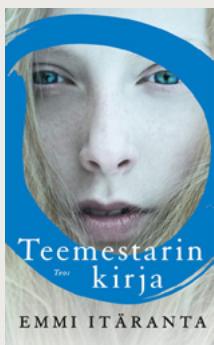
synsvinkler. Selv om det er Adam O.'s debut som forfatter, oser bøgerne af sprogligt overskud og en humoristisk sans for fremtidsfænomener. Forældrene arbejder i 'Positivitetsministeriet', og ethvert tilløb til kritik bliver stoppet af udsagn som "du skaber et minus-positivt flow". Skoleskemaet står på 'Superselvhjælp', og koncernen Atlas ejer stort set hele pressen og forsøger at styre al information. Det er medrivende, samfundskritisk og morsom science fiction om klimakrise og kapitalisme. Det har seriebogens mysterieunivers a la *De 5*-bøgerne, men er langt mere satirisk og aktivistisk. Historien er tænderskærende spændende og samtidig rørende i sin beskrivelse af de skrottede robotter og børnenes relationer til disse. Adam O. skaber et forstædtlig mikrokosmos af nogle af de kræfter, et moderne kapitalistisk samfund består af: skrald og *fake news*. Og en enkelt uafhængig journalist.

-af Marianne Eskebæk

FINLAND

Itäranta, Emmi (2012). Teemestarinkirja (Minnet av vatten). Teos.
Minnet av vatten av Emmi Itäranta är en ekodystopi om en värld där den globala uppvärmningen är ett faktum, krig utkämpas om dricksvatten som blivit en bristvara och Kina har tagit makten. 17-åriga Noria Kaitio bor i Skandinaviska Unionen, är skolad till temästare efter sin far och vill få reda på vad tidigare generationer har gjort för att hennes värld ser ut som den gör. "Det är inte lönt att tänka på dem, Noria. De tänkte inte på oss heller", säger hennes vän. Bokens miljöetik handlar just om att dagens värld och handlingar läcker in i framtidens värld, dess himmel och stoft och vatten. Och om att vi alla består av vatten och utgör en del av naturen som vi tror oss kunna härska över, antingen med hänvisning till ömt vårdade traditioner eller till rå militärmakt. Det stillsamt rinnande språket,

den återhållsamma gestaltningen och det hjärtskärande trånga utrymmet för handling påminner om Kazuo Ishiguros *Never let me go*.

Tillsammans med Maria Turtschaninoffs romaner, alla med ekologisk tematik, har *Minnet av vatten* bildat skola för spekulativ fiktion i Finland på 2010-talet. En vacker allvarsam roman som har översatts till mer än 20 språk och blivit film.

-af Sara Ehnholm Hielm.

Bondestam, Linda (2020).

Mitt bottenliv: Av en ensam Axolotl. Förlaget.

Bilderboken *Mitt bottenliv: Av en ensam Axolotl* är något så ovanligt som klimat-autofiktion. En utrotningshotad salamander förundras över allt skärp som fyller havet, och sveps slutligen med av en jättevåg – en tsunami förorsakad av människans klimatpåverkan. Ekosystemet är försatt i fritt fall. Gränsen mellan natur och kultur har kolapsat. Människan försvinner men arten axolotl lever kvar. Den fylliga berättelsen är ändå ett humoristiskt och ljust krisnarrativ. Linda Bondestam intar ett trösterikt planetärt perspektiv i form av motto av kända astronauter samt av ett stjärnhimmelspanorama på för- och eftersättsbladen. Jorden omtalas som ömtålig, jordelivet som "ihärdigt", "livet finner alltid en väg".

Bondestam är en fenomenal kolorist. Uppslagen som skildrar översvämnings och skogsbrand sammanfattar klimatkatastrofens återverkningar på ett drabbande sätt. Det breda landskapspanoramat ger utsträckta bilden och spelrum för rik gestaltning. Den finurligt lekfulla och träffande texten infogas på varierade vis, så att boken utnyttjar hela bilderboksberättandets repertoar. Boken är virtuos i text- och bildberättande och den är utsökt utfört i en erkänt svår nisch, som klimatfiktionen är.

-af Mia Österlund

FÆRØYENE

Oskarsson, Bárður (2012/2016). Stríðið um tað góða grasið/Kampen om det gode græs. Bókadeild Føroya Lærarafelags/Forlaget Torgard.

Billedbogen Kampen om det gode græs tematiserer en af hovedårsagerne til nogle af verdens største konflikter: adgang til jorden. Kaninerne, der lever det gode liv på det bløde og grønne græs, vil en dag ikke længere dele græsset med hundene, som foruden at tisse og skide i græsset jager kaninerne bort. Kaninerne er snu og finder på en løsning for at komme af med hundene. Der går dog ikke lang tid, før de må indse, at uden de tissende og skidende hunde bliver jorden ikke godt, og græsset bliver gult og hårdt. Ikke før kaninerne har fået lokket hundene tilbage, bliver græsset grønt igen. Som titlen indicerer, er det det gode græs, som alle vil have, der er i centrum i bogen, og paradoxet er, at så snart du vil eje det for dig selv, er det slet ikke godt og grønt længere. Hvis kaninerne selv skal have adgang til det bløde og grønne græs, må de dele det med hundene og samtidig lære at leve i samhørighed med dem. Samspillet mellem billeder og tekst er, som vi kender det fra Oskarssons andre bøger, humoristisk og originalt. På raffineret og kunstnerisk vis taler bogen til det menneskelige i mennesket med erkendelsen, at muligheden for at bevare en grøn og bæredygtig jord kun er til stede, hvis vi lærer at dele den med andre.

Kjelnæs, Marjun Syderbø (2020).

Sum rótskot.

Bókadeild Føroya Lærarafelags.

Sum rótskot ("Som et rodskud") er en roman om unge mennesker, der føler stort ansvar for verdenssituationen og er villige til at gå rigtigt langt i kampen for at redde jorden fra de truende klimaændringer. Titlen har bibelsk reference, og bogen benytter i flere lag profetien fra Esajas' Bog om, at verdens frelses skal komme som et rodskud af den tørre jord. Det er med andre ord ikke dem, vi

har størst forventninger til, der kommer til at redde verden. I bogen er det den unge Miriam, der har cystisk fibrose, som påtager sig ansvaret. Hun føler med sin lungesygdom på egen krop, hvor svært jorden har ved at ånde. Med bogens brug af forskellige fortællegræb og skiftende synsvinkler får læseren indblik i Miriams og hendes venners liv og deres udfordringer specielt i kampen om at få deres forældres generation til at forstå situationens alvor. Miriam taber kampen mod sygdommen, men hun efterlader vennerne med en logbog, hvori hun har skrevet sine planer for, hvordan jorden skal reddes, og en Thunberg-inspireret tale. Også her skimtes bibelske allusioner til verdens frelses, der selv må forlade verden, men efterlader sine disciple med et budskab: "Dette er ikke kun en bøn om at vise mådehold. Dette er et råb om hjælp. Det er nu eller aldrig!"

-af Paula Gaard

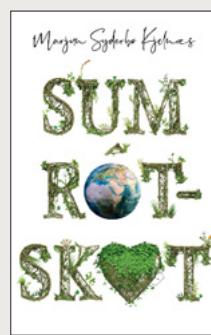
ISLAND

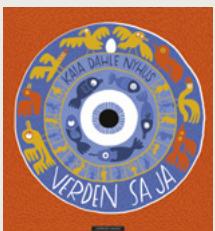
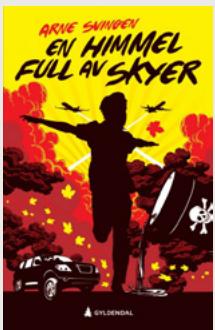
Knútsdóttir, Hildur (2019). Heksen.

Nornin.

Alma Khan er 19 år gammel. Hun får en uventet fremgang når hun blir ansatt i drivhuset til en fremragende biolog, en verdensberømt dame som er en venn av hennes like så berømte bestemor. Året er 2096, og gigantiske drivhus produserer mat for befolkningen. Halve Reykjavík er oversvømt, naturen er blitt "post-natur", det islandske samfunnet er blitt multikulturelt, og demokratier finnes ikke lenger i verden, kun diktaturstater. Likevel blomstrer kjærligheten mellom Alma og en mystisk venninne som det ikke er så lett å forstå.

Heksen er en fortsettelse av Løven (2017) som utspiller seg i år 2017 med Almas bestemor som hovedperson. Det er fire generasjoner kvinner vi møter i disse bøkene, og selv om handlingen er komplisert, er den godt forberedt i den første boka, og blir oppklart i den siste. Fortellingen kjører i et halsbrekkende

tempo, og er en interessant og overbevisende blanding av science fiction, dystopi, okkultisme og kjærlighet.

Boken ble nominert til Den islandske litteraturprisen for barn og ungdom og Bokselgerprisen i 2019.

Tryggvadóttir, Margrét (2019).

Kjarval. Maleren som durte fram på sin måte. Iðunn.

Johannes Kjarval (1885–1972) er uomstridt Islands største maler. Margrét Tryggvadóttir er barnebokforfatter og oppvokst i kunsthistoriske kretser. Hun tar utgangspunkt i Kjarvals bilder i en biografi for barn og unge. Boka fokuserer på Kjarvals særegne følelse for naturen, hans originalitet og dype ensomhet. Han var menneskesky, og hans eneste forsøk på å stifte familie fikk en traumatisk slutt. Kjarval trivdes best når han kunne male alene ute i naturen. Han bodde i et gammel telt under primitive forhold og malte i lavaen, i heier og ved innsjøer store deler av året. Han var særlig glad i fugler og skrev debattartikler mot jegere som drepte fuglene og forstyrret naturens stillhet. Han formuleret det slik: «Jeg anser det for ukultur når mennesker ikke kan vise toleranse overfor andre arter i dyreriket». Margrét Tryggvadóttir har lykkes godt i å beskrive for unge leserne denne kompliserte kunstneren og hans billedverden.

-af Dagný Kristjansdóttir

NORGE

Svingen, Arne (2018). En himmel full av skyer. Gyldendal.

En himmel full av skyer er en bok som kombinerer optimistisk energi og tankefull uro, problembeskrivelse og problemløsning og barns aktørskap og voksnes unfallenhet. Det er et interessant sammentreff mellom Svingens utgivelse av boken i august 2018 og Greta Thunbergs skolestreikstart på

samme tid. Det er som om Thunberg har smuglest boken og latt seg inspirere av den ellevårs år gamle Henriks kamp for at voksne beslutningstakere, som statsministeren, skal ta klimakrisen på alvor. Når Henrik får vite at han har kreft, og at kreften trolig ikke kan kureres, bestemmer han seg for å gå fullt og helt inn for å gjøre sitt for å redde verden.

På mediebevisst og stunthumoristisk vis og med hjelp fra statsministerens datter klarer han å kommunisere til de voksne at vi mennesker er i ferd med å ødelegge jorden. Ikke minst får plastproblematikken stor oppmerksomhet. Det at Henrik og hans støtteapparat, i likhet med Greta Thunberg, til slutt er på vei til FN, viser hvordan Svingen, gjennom litteratur for barn, gir plass til barns handlingskompetanse og skriver fram et særlig handlingsrom der, som det heter om en av UNESCOs nøkkelkompetanser for bærekraft, barn og unge evner å stille spørsmål ved normer, praksiser og meninger, samt reflektere over egne verdier, oppfatninger og handlinger og å ta stilling i bærekraftdiskursen.

Nyhus, Kaia Dahlé (2018). Verden sa ja. Cappelen Damm.

Verden sa ja forteller og problematiserer historien om menneskets utvikling, innblanding i og påvirkning på eget og andre livsformers miljø. Bildeboken åpner som en begeistret evolusjonslære i ord og bilder der endring, utvikling og fremskritt nærmest er synonymer. Etter hvert synes trangen til utvikling og fremskritt å bli mer en besettelse og et jag, og de tvilsomme og skadelige konsekvensene av menneskemanipulerte endringer pipler frem i både ord og bilder. Som tittelen antyder, er bokens hovedaktør verden selv, og i denne verden finnes vi, menneskene. Teksten adresserer menneskenes vi, men stiller det også i berøring, konflikt og samhørighet med verdens andre livsformer. Slik delvis utvides verdens vi til å bety noe mer enn mennesker. Men til tross for påpekningen av livsformenes samhørighet er boken forsiktig med å vise

leserne hvordan mennesker kan ta sitt ansvar i dette forholdet. I stedet, kanskje ironisk og pessimistisk, lar Kaia Dahle Nyhus mennesket flykte fra jorden i et romskip, eller en moderne Noahs ark, til en ubestemt destinasjon i verdensrommet. «For vi kommer til å forandre oss. / Og verden roper! / Og verden sier JA!»

-Af Nina Goga

DET SAMISKE OMRÅDET

Sara, Máret Ánne (2013). *Illiimiid gaskkas (Mellom verdener)*. DAT.

I ungdomsromanen *Mellom verdener* møter leserne søsknenparet Sanne og Lemme, som lever i en reindriftsfamilie, men som også lever vanlige ungdomsliv med fritidsinteresser og drømmer. Sanne vil ha nye Converse-sko, og Lemme dyrker livet på motocrossbanen. Ungdomslivets forbrukskultur kommer i konflikt med livsgrunnlaget for tradisjonell reindrift og naturforvaltning. Konflikten er også en konflikt mellom barn og foreldre, mellom ny og gammel livsstil. For å skape oppmerksamhet eller endring flytter romanen seg fra en realistisk hverdagsskildring til en fantasy-inspirert skildring av en underjordisk parallelverden. Det er Sanne og Lemme som flytter mellom de to verdenene. Som del av forflytningen forvandleres de også til to hvite reinsdyr. Under jorden møter de vesener fra samisk mytologi som utfordrer tankegangen deres om bruk og forvaltning av naturens ressurser. Forhåpentligvis fører møtene til at de gjør endringer i eget liv når de seinere vender tilbake til menneskene. Boken ble nominert til Nordisk råds barne- og ungdomslitteraturpris i 2014 fra det samiske språkområdet.

-af Nina Goga

SVERIGE

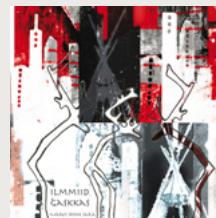
Nilsson, Frida (2015). *Ishavspirater*.

Natur & Kultur

Ishavspirater (2015) handler om ti år gamle Siris fortelling om da hun dro ut på Ishavet for å finne lillesøsteren Miki og redde henne fra piratkapteinen Vithuvud. Vithuvud og hans pirater reiser nemlig rundt på Ishavet og fanger barn som kan jobbe i Vithuvuds gruve. Målet for arbeidet i gruven er å finne en stein som Vithuvud kan omdanne til en diamant som vil gjøre ham så rik at han ikke lenger trenger å stjele fra andre. *Ishavspirater* ble nominert til Nordisk råds barne- og ungdomslitteraturpris i 2016. Den bygger på radiofortellingen *Siri och ishavspiraterna*, som ble sendt som julekalender på Sveriges Radio i 2012.

Fortellingen om Siri og Ishavet er et eksempel på en type fantastisk fortelling som tar for seg etiske, økologiske og filosofiske problemstillinger. De etiske spørsmålene tas opp til drøfting gjennom Siris møter med mennesker og (fabel)dyr på reisen over Ishavet, og handler først og fremst om ulike livsformers verdi, om balansen mellom dem, og om hvordan det er mulig å leve bærekraftig og respektfullt i møte med alle livsformer. Vi kan si at boken utfordrer forestillingen om menneskets forrang – altså det som i et større perspektiv kan kalles en antroposentrisk holdning til natur. Siris mange møter med ulike livsformer og holdninger i løpet av reisen utvikler og former henne i retning av en økosentrisk holdning til natur. Boken har kanskje også et danningspotensial for leseren med tanke på å utvikle dennes økologiske forståelse og tenkning.

-Af Nina Goga

Bidragsydere

Anders Holmer är en svensk författare, illustratör och arkitekt bosatt i Göteborg. Han debuterade 2017 med "Allting Händer". Boken "Regn" kom 2018 och fick lysande recensioner och en nominering till Augustpriset. Samma år blev boken utvald till The Original Art Exhibit på New York Society of Illustrators, D-pictus 100 outstanding picture books samt White Ravens. Holmer har på kort tid etablerat sig själv internationellt som bilderbokskonstnär med en unik stil och en blandning av underfundig humor och en precision utöver det vanliga.

Ahmed Khateeb, stipendiat og høgskolelektor ved Høgskulen på Vestlandet, Norge. Som stipendiat har Khateeb undersøkt barnelitterære danningsfortellinger i dialog med økokritisk teori. Bokkapitlet «Unrest in natural landscapes» (2018) er et eksempel på en slik lesemåte.

Anna Karlakov Skyggebjerg, ph.d. og lektor i børns fiktionslæsning på Aarhus Universitet. Hendes forskningsinteresser omfatter børne- og ungdomslitteratur samt litteraturformidling og –undervisning. Hun har skrevet artikler på dansk og engelsk om blandt andet historiske romaner, fantasy, billedfagbøger, læremidler og poesi og har udgivet lærebøger til grundskole og videregående uddannelse. Siden 2016 fast anmelder i *Weekendavisen Bøger*.

Arne Svingen har skrevet over 100 bøker og hans produksjon spenner fra barnebøker til romaner for ungdom og voksne. Forfatteren har mottatt en rekke priser for bøkene sine, deriblant Brageprisen, Kulturdepartementets litteraturpris og Bokslukerprisen. Arne Svingens romaner er oversatt til 20 språk, blant annet russisk, italiensk, fransk, spansk, koreansk og engelsk.

Dagný Kristjánsdóttir, professor emerita, Islands universitet, har undervist og forsket i barne- og ungdomslitteratur i årevis. Hun har sittet i den islandske juryen til Nordisk råds barne- og ungdomslitteraturpris fram til nå. Dagny har skrevet innenfor barnelitteraturhistorie, ungdomslitteratur og barneteater. Hennes siste publikasjon handler om Neil Gaimans *Coraline*, boken og filmen, fra et psykoanalytisk perspektiv (Ritið, 2020).

Jens Kramshøj Flinker, Ph.d.-stipendiat på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Flinker arbejder med nordiske økofiktioner og økokritik med fokus på særligt romanens kommunikative rolle i klimaforandringerne tidsalder. Hans sidste artikel "Postkolonial økorealisme – Anholt-trilogien og Den beste hausten er etter monsun" (2020) handler om, hvordan realistiske romaner kan udvikle en "planetarisk læser".

Kamila Slocinska er en dansk/polsk illustrator, forfatter og kunstner. Siden sin debut i 2011 har hun illustreret mere end tyve billedbøger og digitale fortællinger for både børn og voksne, skrevet af nogen af Danmarks mest anerkendte forfattere, og ligeledes selv både skrevet og illustreret egne billedbøger. Hendes illustrationer kan uddover Danmark opleves i bøger i Tyskland, Sverige, Norge og Kina.

Karen Filskov, dansk forfatter, er mest kendt for sine figurdigte for børn, "Skoven fra oven" (Gyldendal 2015), "Bring en ting" (Gyldendal 2016) og "Det snør med fjer" (Vild Maskine 2020), hvor digtene forestiller det, de handler om såsom en skovflåt en mobiltelefon eller en pelikan. "Skoven fra oven" var nomineret til Kulturministeriets Forfatterpris

for børne- og ungdomsbøger fra 2015. Karen Filskov er blandt andet uddannet tekstildesigner fra Designskolen Kolding (2001).

Kathrina Skarðsá, dansk/færøsk illustratør, uddannet ved Konsthögskolan i Malmö og Forfatterskolen for børnelitteratur under Center for Børns Litteratur og Medier, Aarhus Universitet. I 2019 nomineret for Færøerne til Nordisk Råds børne- og ungdomslitteraturpris for bogen *Miljuløtur*, forfattet af Rakel Helmsdal.

Laura Ruohonen är dramatiker, regissör och poet som skriver för barn från Helsingfors. Hennes pjäser har översatts till nästan 30 språk och spelats på fem kontinenter. Ruohonen har fått flera pris för sina pjäser, film- och tv-manus samt sin poesi och sånglyrik. Hennes nyaste bok *Zoologipoesi* (*Otus opus*) med illustratör Erika Kallasmaa är nominerad till Finlandia junior priset och boken *Havsdjur* 2019 valdes till årets vackraste barnbok. Laura studerade biologi och ekologi innan hon började skriva och det har påverkat hela hennes produktion.

Linda Bondestam är en finlandssvensk bilderbokskonstnär som skapat ett trettiotal böcker med väldigt olika teman. Många finns översatta till andra språk. Mest känd är hon för boken *Djur som ingen sett utom vi* med text av Ulf Stark som vann Nordiska rådets barn- och ungdomslitteraturpris .Hennes senaste bok *Mitt bottenliv* är en ekokritisk skildring av naturens fantastiska överlevnadsförmåga.

Lars Vegas Nielsen, bladtegner og illustrator. Uddannet fra Designskolen Kolding 1996 og har siden arbejdet som freelance tegner med hovedvægt inden-

for bladtegning for aviserne Berlingske Tidende og Weekendavisen. Har været fast tegner for Weekendavisens sektion Bøger siden foråret 2005. Har desuden lavet billedbøger, omslagsillustrationer, plakater samt magasinillustrationer for diverse danske forlag og bladhuse.

Lydia Wistisen, lektor i barn- och ungdomslitteratur vid Institutionen för kultur och estetik, Stockholms universitet, Sverige. Hon är en del av redaktionen för *Barnelitterärt forskningstidsskrift*, recenserar barn- och ungdomsböcker för *Dagens Nyheter* samt sitter Statens Kulturråds arbetsgrupp för barnlitteratur. Wistisen arbetar för närvarande på ett projekt om soptematik, skräpestetik och miljöetik i svensk barnkultur från 1960- och 70-talen.

Lykke Guanio-Uluru er professor i litteratur ved Høgskulen på Vestlandet, Norge. Hun forsker særlig på litteratur og etikk, med vekt på økokritikk, fantasy og kulturelle plantestudier, samt digital estetikk og leseforskning. Hun har skrevet en rekke tidsskriftsartikler og boken *Ethics and Form in Fantasy Literature: Tolkien, Rowling and Meyer* (2015) og er medredaktør på antologien *Ecocritical Perspectives on Children's Texts and Cultures: Nordic Dialogues* (2018).

Nina Goga, professor i barnelitteratur ved Høgskulen på Vestlandet, Norge. Goga arbeider innenfor et økokritisk perspektiv på barne- og ungdomslitteratur og med å utvikle et litteraturdидaktisk verktøy for økokritiske litteratursamtaler. Hennes siste publikasjon «Ecocritical Engagement with Picture-book through Literature Conversations about Beatrice Alemagne's *On a Magical Do-Nothing Day*» (Goga & Pujol-Valls, 2020) samler disse interessefeltene.

Marianne Eskebæk, lektor på pædagoguddannelsen ved KP, Danmark. Har skrevet lærebøger og undervisningsmaterialer samt artikler om især billedbøger, tegneserier og højtæsning i dagtilbud. Medlem af bedømmelseskomitéen for Nordisk Råds børne- og ungdomslitteraturpris og Kulturministeriets Illustratorprisudvalg. Anmelder ved Dagbladet Information 2015-2020. Redaktør af og skribent på temanummeret *Tegneserie-didaktik*, tidsskriftet UP (2012).

Mats Söderlund (1965) är uppvuxen i Skellefteå, Sverige. Han debuterade 1992 med diktsamlingen *Det står en pöbel på min trapp* och har sedan dess publicerat ett tjugotal böcker och erhållit ett flertal priser och stipendier för sina verk. Senast publicerad med klimat-fantasy trilogin *Ättingarna* som utspelar sig i efterdyningarna av klimatförändringarna och en mångtusenårig hemlighet som kan förändra hela världens framtid.

Mia Österlund, docent, universitetslärare vid Åbo akademi, forskningsledare för det barnlitterära projektet *Konkurrerande tidsordningar* 2019-2022 vid Svenska litteratursällskapet i Finland om tid ur ett økokritiskt perspektiv. Har publicerat artiklar om genus i bilderboken, *Flicktion* (2013), *Novel Districts* (2016), redaktionsmedlem i *Barnboken*, ordförande för Augustpriset barnbokspris, vice ordförande för Nordiska rådets barn- och ungdomslitteraturpris.

Oskar Kroon, författare, Stockholm, tilldelades Augustpriset för Vänta på vind 2019. Hans senaste bok, *Överallt och ingenstans*, kom hösten 2020 och handlar bland annat om löss, kvantfysik och krånglig vänskap.

Paula Gaard, ph.d.-studerende ved Fróðskaparsetur Føroya. Hun er medlem af bedømmelseskomitéen for Nordisk Råds børne- og ungdomslitteraturpris og skriver ph.d.-afhandling om litteraturkritik i færøske dagblade og tidsskrifter.

Ragnheiður Eyjólfssdóttir studerede arkitektur i Reykjavík og Aarhus, men fandt kort efter modtagelsen af sit afgangsbewis ud af at hun meget hellere ville skrive ungdomsbøger. Hendes bøger har alle været nominerede til forskellige priser i hjemlandet, Island, og vundet nogle. Hendes sidste bog, *Rotterne*, blev nomineret til den Islandske Litteratur Pris i børne- og ungdomskategorien 2018 og i 2019 til den Nordiske Råds Pris i samme kategori.

Rasmus Meisler: Født 1973. Uddannet fra Glyptekets klassiske tegneskole samt Danmarks Designskole. Arbejdede i en årrække med TV animation, musikvideoer og pladecovers i grafik kollektivet Spild af Tid. I dag tegner Rasmus bla. fast til Weekendavisen og illustrerer en række børne og ungdomsbøger. Herunder grafiske romaner, digitale fortællinger og senest en tegneserie til Davids Samling.

Reinhard Hennig er førsteamanuensis i nordisk litteratur ved Universitetet i Agder, Norge. Sammen med Anna-Karin Jonasson og Peter Degerman har han redigert antologien *Nordic Narratives of Nature and the Environment. Ecocritical Approaches to Northern European Literatures and Cultures* (2018). Han er koordinator for det internasjonale forskningsnettverket Ecocritical Network for Scandinavian Studies (ENSCAN).

Sara Ehnholm Hielm, finlandssvensk förläggare vid Förlaget i Helsingfors, Finland. Hon arbetar både med

vuxenlitteratur och barnlitteratur, med en speciell förkärlek för bilderböcker (emellanåt med kreatörer och förlag från olika nordiska länder). Två sådana samarbeten har vunnit Nordiska rådets barn- och ungdomslitteraturpris: *Djur som ingen sett utom vi* och *Vi är lajon!*. På 1990-talet studerade hon miljövård vid Helsingfors universitet.

Sara Ohlsson är författare och skriver barn- och ungdomsböcker, bosatt i Stockholm. Senaste boken "Fula tjejer" utkom hösten 2020 och är första delen i en högstadietrilogi som hon skriver tillsammans med Lisa Björbo och Johanna Lindbäck. Sara är också författare till kapitelbokserien om Frallan, med titlar som "Frallan är bäst!", "Frallan räddar världen" och senaste "Frallan möter Frallan". Frallan-serien är ett samarbete med illustratören Lisen Adbåge.

Steffen Sørum er førsteamanuensis i skapende skriving og faglig leder for forfatterutdanningen ved Norsk barnebokinstitutt. Han har tidligere jobbet som forlagsredaktør hos Cappelen Damm i 17 år. Sørum debuterte som forfatter i 2000 med romanen *Du elsker meg* og har siden skrevet for barn, ungdom og voksne. Siste bøker er *Girlskate* skrevet sammen med Eldrid Johansen og sakprosaboken *Flere krigere*, begge utgitt i 2020.

Tyra Teodora Tronstad debuterte i 2007 med diktsamlingen "Mandag morgen står de døde i kø". Hun har etter det gitt ut seks bøker for barn og ungdom. "Hvis det er flere som juger nå" (2011) ble nominert til Kulturdepartementets litteraturpris, "Hundetanker" (2012) ble nominert til Kritikerprisen for beste barne- og ungdomsbok. For "Mørket kommer innenfra" (2016) og for "Flaggermusmusk" (2019) mottok hun Kritikerprisen for beste barne- og ungdomsbok

Øvrige deltagere i seminar

Anna Hälgren,
Nina Christensen
Kim Fupz Aakeson
Lotte Hjortshøj

Projektassistenter
Auksé Beatričé Katarskyté
Emma Kragh Mortensen

Projektleder
Sofie Hermansen
Eriksdatter

Seminar

Fotograf: Richy John Molloy

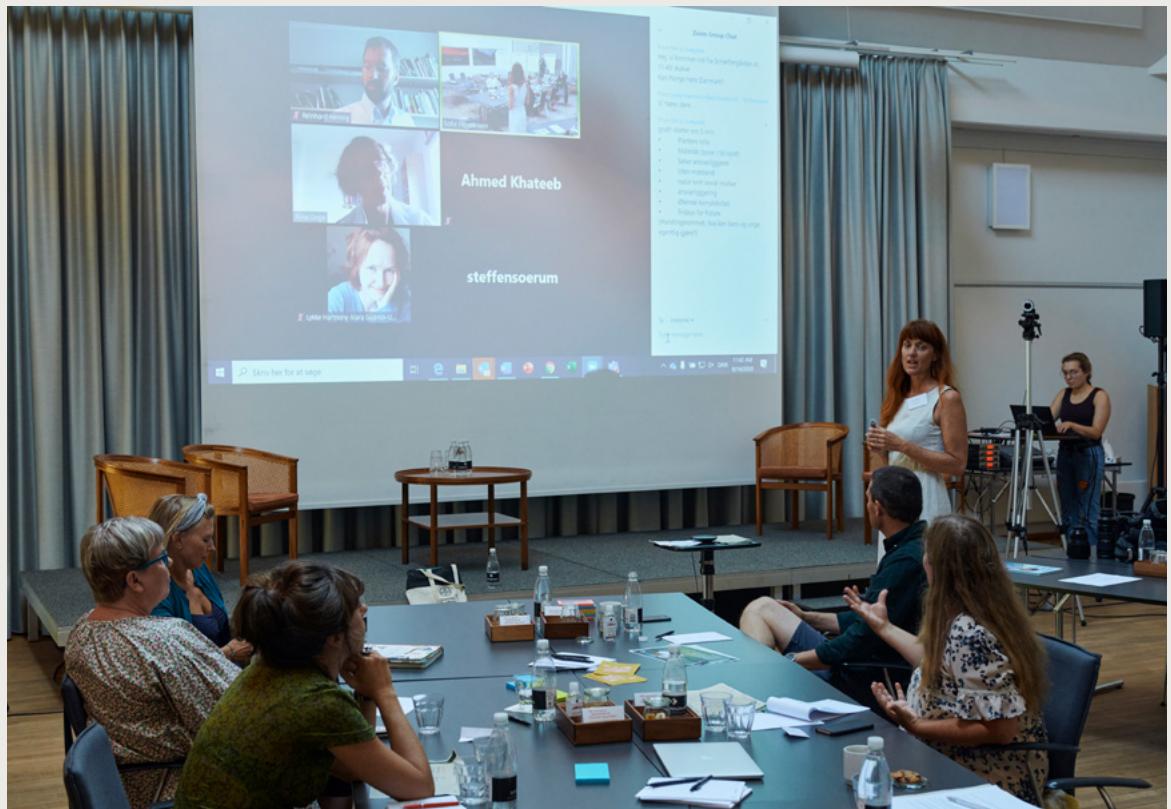

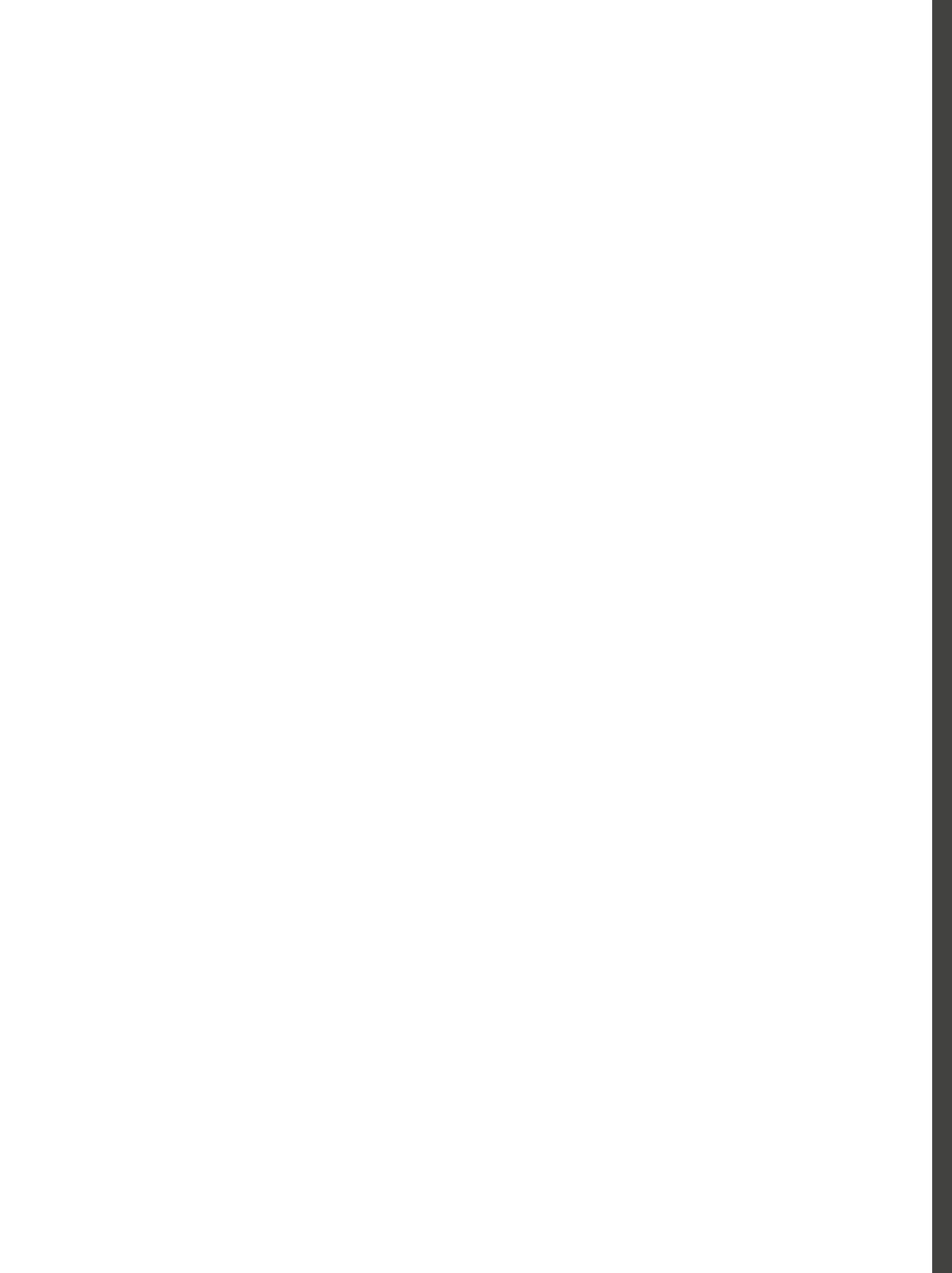

Nordisk Ministerråd
Nordens Hus
Ved Stranden 18
1061 København K
www.norden.org

På tværs af Norden

Denne antologi giver indblik i økokritiske strømninger i nyere nordisk børne- og ungdomslitteratur, både fra et forskningsmæssig, formidlingsmæssig, illustrativt og litterært skabende perspektiv. Antologien byder blandt andet på essays om antropocæne udfordringer, undersøgelser af relationen mellem natur, kultur og skrald og miljøaktivister i nordisk børne- og ungdomslitteratur. Derudover findes syv stærke økodramaer, der alle er blevet til i samarbejde mellem nordiske illustratorer og forfattere.

Antologien er nummer 2 i en række af i alt 3.

Bidrag i antologien er på dansk, norsk og svensk.